

37.

SZÁM

SZENT ISTVÁN
KÖNYVEK

37.

SZÁM

DR. MISKOLCZY ISTVÁN

A KÖZÉPKORI
KERESKEDELEM
TÖRTÉNETE

BUDAPEST
SZENT ISTVÁN
TÁRSULAT
KIADÁSA

A KÖZÉPKORI KERESKEDELEM TÖRTÉNETE

IRTA

Dr. MISKOLCZY ISTVÁN

(Három kép és egy térkép.)

SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA

BUDAPEST, 1926.

Nihil obstat.

Dr. Michaël Marczell
censor dioecesanus.

Nr. 3139.

Imprimatur.

Strigonii, die 24. Septembris 1925.

Julius Machovich
vic. generalis.

Nr. 1019.

Imprimatur.

Budapestini, die 14. Septembris 1925.

Antonius Hám
provincialis Scholarum Piarum.

Kiadja a Szent-István-Társulat,
Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. Budapest.
Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

TARTALOM.

I. RÉSZ.

<i>I. fejezet.</i> Bevezetés. A kereskedelem történetének áttekintése.	5—12
<i>II. fejezet.</i> A középkori kereskedő... ..	12—22
<i>III. fejezet.</i> A kereskedelem szervezete	22—46
<i>IV. fejezet.</i> A kereskedelem akadályai	46—52

II. RÉSZ.

<i>I. fejezet.</i> A keleti kereskedelem	53—79
<i>II. fejezet.</i> A Földközi-tenger medencéjének kereskedelme Byzanc 80—86 Itália 87—121 A délf Francia városok 121—124 A Pyreneusi-félsziget 124—128.	80—128
<i>III. fejezet.</i> A nyugati országok... ..	128—157
Portugália 128—129 Franciaország 129—142 Németalföld 142—146 Anglia, Skót- és Írország 146—154 Hajók, utak 154—157.	
<i>IV. fejezet.</i> Közép-Európa és a Hansa köre	157—198
Németország 157—188 Magyarország és köre 188—198.	
<i>V. fejezet.</i> Pénzüzet	199—213
A felhasznált irodalom fontosabb munkái	214—216
Tárgymutató... ..	217—224

I. RÉSZ.

I. fejezet. Bevezetés. A kereskedelem történetének áttekintése.

MŰVELTSÉG legalacsonyabb fokán a család kielégítette az ember minden szükségletét, másokra nem szorult, másokkal nem érintkezett; aki nemzetségéhez vagy törzséhez nem tartozott, az rá nézve idegen, azaz ellenség volt. Mikor az igények megnövekedtek, rászorult az ember másokra is és pedig nemcsak törzséhez tartozókra, hanem a törzsön kívülállókra is. Lassankint rájött, hogy reá nézve hasznosabb, ha a rablást, zsákmányolást barátságos érintkezéssel helyettesíti s így kifejlődött az a szokás, hogy egyik ember a maga termésfeleslegét átadta a másiknak, ki abban a cikkben hiányt szenvedett, hogy viszont ő is részesedjék más ember termésfeleslegéből, amelyet nem tudott nélkülözni. Így jött létre az árúk kicserélése, vagyis a kereskedelem.

A kereskedelem kezdetben cserekereskedés volt s csak idő folytán jött divatba a pénz, mint legmegfelelőbb csereeszköz.

A kereskedelem hatalmas tényezővé vált, mely, míg egyrészt népeket kötött össze az egymásra utaltság szálai-
val, másrészt az embernek az anyagiak után való vágyát a legteljesebb mértékben kielégíthette; tényező lett, melyen országok jóléte, népek sorsa fordult meg.

Az ókor hatalmas országaiban, Assyriában, Babiloniában, Egyiptomban a hatalom és a gazdagság főfor-

rása a kereskedelem volt; a kicsiny Fenícia, mint kereskedőállam vált szerepetvivővé a gazdasági élet és a műveltség terén; Athén fénye és jóléte s közvetve lenyűgöző kultúrája is iparból és kereskedelemből fakadt s míg a római legionarius fegyverrel meghódította távol tartományok népeit, a római kereskedő erős szálakkal fűzte ezeket a központhoz.

Theodosius után két részre oszlott a római birodalom : a nyugati latin és a keleti görög részre. A nyugat csakhamar ifjú, germán népek tömegeit veszi fel és teljesen átalakul, míg a keleti megtartja összeköttetését az antik világgal.

A népvándorlás lezajlása után kettéválik Európa. A keleti rész Byzanc befolyása alatt főleg a szláv elemből mint külön kultúrkör alakul ki, mely nem tud teljesen elszigetelődni az izlám hatalmába került Ázsiától, míg nyugaton a római birodalommal megsemmisült ennek virágzó szellemi és anyagi kultúrája is s a művelt római birodalom romjain barbár germán törzsek hullámszórtak, folyton ingadozó határok közt, állandó harcot folytatva létükért, új területekért. Így három kultúrkör keletkezik : a mohammedán, mely kultúrájával, mozgékonyásával csakhamar a legteljesebb virágzásra jut; a byzanci, melyet a hagyományokhoz való ragaszkodás mellett a tevékenység hiánya jellemez s magában hordja a lassú haladókészség csiréit s a germán barbár, de fejlődésképes kör.

A germán romokon telepedett meg s reá várt az építés munkája, amely munka számára itt-ott megtalálta az alapot, másutt ellenben az alapvetés feladata is reá hárult. Mikor határai megszilárdultak, felvette a barátságos érintkezést a szomszéd népekkel, árúkat cserélt. A kereskedelem különben sem volt ismeretlen előtte, a rómaiba ütközve, már kereskedett : kapott bort, ruhát, háziesszközöket; adott rabszolgát, borostyánkövet, p̄rmet, marhát, valami szappanfélét, melyet a római nők használtak, hogy hajukat germán módra vörösre fessék.

Amikor a római birodalom területén megtelepedtek, a kereskedelem, ha kezdetleges formában is, de megtalálható náluk s a műveltség izmosodásával megnyilvánult a vágy az élet kényelmét biztosító finomabb cikkek után. Főleg a római hagyományokból táplálkozó népelemek szerettek volna kelet régóta nélkülözött áruikhoz hozzájutni. Ezt a vágyat a zsidók, szírek és kis mértékben a görögök elégítették ki. Az olasz városokat kedvező földrajzi fekvésük a tengerre utalta, mely teret nyújtott a kereskedelmi tevékenységre kelet és nyugat felé épen úgy, mint délre és északra s mivel a görögök mindinkább kikapcsolódtak a nyugat felé irányuló kereskedelemből, az olaszok kiszorították a kapzsisága miatt gyűlölt szírt és zsidót s a maguk számára biztosították az óriási hasznot hajtó közvetítőkereskedelmet, hazájuk nagyságának alapját.

A germán államokban is kezdett az ipar fellendülni és megélnkültek a piacok. A frank birodalom egyetlen iparvidéke Friesland volt, bár erről is az a felfogás, hogy a frizposztó néven ismert szöveteknek a friesek csak közvetítői és nem előállítói voltak. A Karoling-kor útakat, hidakat készített; Nagy Károly a Dunát és a Rajnát csatornával akarta összekötni, ami azonban nem sikerült neki. A királyi paloták, kolostorok, apátságok, főúri kastélyok mellett kifejlődtek a piacok. Németország igazi piaca Mainz; Franciaországban híresek voltak a troyesi, st. denisi messék, Itáliában Ferrara és Pávia vásárai.

A X. század vége felé kezdett fejlődni a városi élet is. Az ipar, amely eddig függeléke volt a fejedelmi, főpapi és nemesi udvaroknak, függetlenségre és befolyásra törekedett. Fejlődésével lépést tartott a fokozott termelés, amely piacot keresett s így fellendült a kereskedelem is.

A kereskedelem történetében óriási jelentőségűek a kereszteshadjáratok, mivel mozgékonyabbá tették a szülőhelyéhez tapadt középkori embert, látókörét ki-

tágították, sok eddig ismeretlen országgal, néppel hozták összeköttetésbe és révükön sok terménnyel, de kelet raffinált fényezésével is megismerkedtek az emberek. Így könnyebben akadtak vállalkozók, akik keletnek most már a lovagokra nélkülözhetetlenné vált cikkeit nyugatra szállították, elsősorban azok a városok, amelyeknek hajói a keresztesvitézeket vitték a Szentföldre, amely hajók visszafelé fűszerekkel és keleti árukkal megrakodva érkeztek. Így emelkedtek az olasz városok mellé Marseille, Narbonne, Montpellier, Barcelona.

Maga az államhatalom, illetőleg az azt képviselő úr (seigneur) terhei növekedtével és a pénzgazdaság előtérbe lépésével felismerte az iparban és kereskedelemben rejlő hatalmas erőt, tehát iparkodott minél inkább felvirágoztatni kiváltságokkal, vásárok rendezésével.

Maga a városi polgárság is tudatára ébredt erejének s ennek fokozására társulatokba, céhekbe, gildákba tömörült. Ez erőt adott neki, hogy szembeszálljon a hűbéres hatalommal, tőle jogokat és lehető legnagyobb függetlenséget csikarjon ki, másrészt hathatósabban védekezhetett az idegen támadás és a konkurrencia ellen.

A középkorikereskedelem főútvonala a Földközi-tenger, mely világtenger volt épenúgy, mint az ókorban. A Földközi-tenger mellett nagy szerep jutott a Fekete-tengernek, a mohammedán Vörös-tengernek és a germán Keleti-tengernek. A középkor a viharos Északi-tengert elhanyagolta, az Atlanti-óceán pedig csak a XIV. században kezdett a kereskedelem útvonalaként szerepelni.

A szárazföldön is forgalmas útvonalak kötötték össze a különböző országokat s ez útvonalak metszési pontjain óriási látogatottságnak örvendő kereskedelmi központok, világhírű messék fejlődtek ki, amelyek közül először a champagneiak, azután a brugesiek, anversiek emelkedtek ki, hol észak és dél, illetőleg kelet áruút kicserélték.

A Duna, Rajna, Rhone szintén fontos kereskedelmi

útak s partjaikon látogatott vásárokkal rendelkező élénk városok fejlődtek ki.

Míg délen az olasz városok kereskedelmük révén a hatalom és gazdagság soha nem sejtett magaslatára emelkedtek, míg a nyugati országok városi polgársága nemcsak fontos gazdasági, de mindinkább erősödő politikai tényezővé lett, északon az Északi- és Keleti-tenger partján kifejlődött egy óriási kereskedelmi szervezet: a *hansa*. A hansa, mint valami óriási polip, kinyújtotta karjait északra a Skandináv-félszigetre, keletre Novgorodig; délen Velence, nyugaton Lizabon, Bruges és London voltak terjeszkedési körének végpontjai. Évszázadokon át észak kereskedelmét monopolizálta s benne nyilvánult meg leghatalmasabban az anyag, mint politikai hatalmi tényező.

Mivel kereskedett a középkor? Schulte L. azt mondja, hogy a középkori olasz kereskedelem két pillére a fűszer és gyapjú volt; mi ennek az állításnak az igazságát kiterjesztjük az egész középkori kereskedelemre. A fűszerek közül legnagyobb jelentőségű volt a bors, melyből óriási mennyiséget hoztak be; a szövöttárúkból legfontosabb volt a félgyártmány, nyers- és segédanyag. A fűszer délről északnak tart, a nyerstermények, főleg a gyapjú, északról délre. A posztóipar székhelyei Itália, Észak-Franciaország, Flandria és a Rajna-vidék. A selyem keletről érkezett, de Lucca, Velence, Firenze elsajátította a selyemszövés titkát és a világpiacon konkurrált a keleti árúval. Később a flamandok és a rajnamellékiek is kiváltak selyemcikkeikkel. Gyapot Európában több helyen termett, de igazi finom minőségben csak keleten volt kapható. A lenszövetet egész Európában előállították, mert a közönséges ember abban járt s a késő középkorban szokásba jött a lenfehérnemű is, melyet a jobbmódúak a posztóruha alatt hordtak.

A festékanyagot részint Európa termelte (csülleng,

pirosító buzér, sáfrán, karmazsin, cinóber, festőmoh), részint Ázsiából szállították (indigó, berzseny- és szantálf). A prémet egyfelől Novgorodon át szállították keletre és Konstantinápolyba, valamint a Fekete-tenger kereskedővárosaiba, másfelől a hansa szállította a nyugati kikötőkbe.

Fontos még az érczel és érceszűkökkel való kereskedelem. A bányászatot az egész középkorban űzték Spanyolországban és Angliában, de igazán a németek virágoztatták fel a XIII. századtól kezdve a Harz-hegységben, Szászországban, az osztrák alpesi tartományokban, Tirolban, Csehországban és Magyarországon. Bányatársaságok mellett a XV. században egyes kereskedők is vettek bányákat. Az ércárúkban kiválók Velence, Genua, Milanó, Brescia Itáliában; Augsburg, Nürnberg Németországban; Lüttich, Dinant, Mecheln, Brüsszel Németalföldön.

A gabonakereskedelem elég rendezetlen volt a középkorban s ennek következtében rossz termés idején inség lépett fel, bő terméskor pedig valósággal a zsírjába fult a termelő. A bortermelés virágzó volt; burgundi, anjoui, mainzi, rajnai borokat Északeurópába, elsősorban Angliába szállítottak, később a hansa egész működési területére; az olaszok déli, kivált édes borokat szállítottak szintén főleg északra. Akkor a szőlőt messzebb északra termelték, mint ma: pl. a német lovagrend Poroszországban is termelt szőlőt. A városok saját fogyasztásra főztek sört, de Hamburg, Bréma és a flandriai városok kivételre is. A pálinkaszerű italokat csak mint orvosságot ismerte a középkor.

A középkorban is nagy szerepet játszott a konkurencia. Amint a városok megszorodtak, egyik a másik kereskedelmét iparkodott elragadni s oly elkeseredetten harcoltak egymással, hogy a harc gyakran a vetélytárs megsemmisítésével végződött. Minden eszközt felhasznált egy-egy város, hogy saját kereskedelmének előnyeit

polgárainak biztosítsa. A bécsiek a regensburgiak elől az Alsó-Dunát, a kölniek a manziak elől az Alsó-Rajnákat akarták elzárni.

Az Atlanti-óceán és a Földközi-tenger partvidéke sokáig el volt különítve — miként említettük — úgy, hogy még a két terület román fajú népei közt sem volt egyenes összeköttetés. A nagy arányokban kifejlődő kereskedelem azonban lassankint legyőzte a földrajzi akadályokat, ledöntötte a faji válaszfalakat; a XIV. században az olasz hajók átkeltek a Gibraltáron, megjelentek az Atlanti-óceán partvidékein s ezzel megkezdődött a világkereskedelem eltolódása észak felé. Ennek az eltolódásnak jelzőállomásai Bruges, Anvers, Amsterdam világvásárai voltak.

A középkor vége felé még egy másik jelenség is szemünkbe ötlök. Amíg az olaszok délről mind messzebb hatoltak észak felé, viszont a portugál hajósok dél felé törtek előre.

Körülbelül a XIII. század elejétől kezdődött az iránytű használata; kezdetleges alakjában nem sok hasznát tudták venni, lassankint azonban tökéletesedett, jelzése pontosabb lett s óriási jelentőségűvé vált a hajózásban, mert az eddig szokásos parti hajózás helyébe merész vállalkozások léptek. Az Azorok, Madeira, Porto santo és a Kanári-szigetek felfedezése után elhagyták a Cap Nont, melyet eddig «Afrika végének» tartottak s amely most Bojador lett és látniok kellett, hogy a sötét tenger borzalmairól s a tropusi öv lakatlanságáról szóló tanok, melyeket már Albertus Magnus kétségbe vont, a mesék birodalmába tartoznak. Ettől kezdve mind merészebben vonultak dél felé. A nürnbergi születésű Behaim Márton portugál szolgálatban eljutott Alsó-Guineába, Diaz Bertalan megkerülte a Jóreménység-fokát, Vasco da Gama pedig eljutott Calicutba. (1498.) Ugyanebben az időben fedezte fel a spanyol szolgálatban álló Columbus

Kristóf Amerikát. Ezekkel a fölfedezésekkel a Földközi-tenger világtengerjellege megszűnt, a földközítengerparti városok lehanyaglottak, előtérbe léptek az Atlanti-oceán partjának városai; az olaszok helyét egyelőre a portugál, Velence középkori szerepét rövid időre Lisszabon vette át. Ezzel a ténnyel a kereskedelem terén is felváltotta a középkort az újkor.

II. fejezet. A középkori kereskedő.

A városokban kezdetben a földbirtokosok vitték a vezető szerepet, kik csak alkalmilag kereskedtek. Sok város forgalma csak a szomszédos vidékre terjedt ki. Később a kereskedő vándorolt, vásárolt is, hogy árúját nyereséggel eladja másutt.

A középkori kereskedő élete sokkal fáradságosabb, mint a modern kereskedőé. A mai üzletember irodájából irányít óriási üzemeket, míg a középkori kereskedő kénytelen volt maga kísérni árúját, vagy megbizottjával kísértetni. Bejárta a világot, beszámolt háborúkról, érdekes hírekről, hozott új dalokat, a rokokótól megbizatosokat, élő ujság és posta egyszerre. Hónapokra, sőt évekre szóló utazások napirenden voltak.¹ Az országutakon minduntalan felbukkantak a vásárookra utazó kereskedők vagy csak szolgáltaiktól kísérve, vagy nagy karavánokban. Öltözetük az idő-

¹ Félig igaz, félig monda a la rochellei Auffrédyről szóló feljegyzés, ki dúsgazdag ember volt s egyszerre 10 hajót küldött ki messze földre. Egyik év mult a másik után, egy hajó sem jött vissza, a kereskedő fizetésképtelen lett, koldusbotra jutott. Tíz év mulva váratlanul megérkeztek a hajók gazdag rakománnyal, kikerülve a viharokat és kalózokat. Auffrédy ismét gazdag, de vagyonából megalapítja a Hôpital saint Barthélemyt (1203.) s itt éli le életét.

járás viszontagságaihoz és a szükségletekhez volt szabva : durva úti ruha, erős bőrből készült piros cipő, a kabátot öv tartotta össze, melyről pénztáska és hosszú kés lógott le. A nyergen lógott az abrakos tarisznya és néha kard, mert I. Frigyes császár védelmi szempontból megengedte nekik a kardhordást, de a nyergen kellett keresztbe tenni, vagy a kocsiban elhelyezni. Nem szokatlan a pajzhordás sem. «Anyám, ez kereskedő» szölt a leány anyjához Parzivalban Gaweinről, amint a paizsra tekintett. Az anya ugyancsak a paizsra vonatkozólag így válaszolt : «Ez gyakran kereskedők szokása» (Steinhausen). Hajón sokszor páncélinget is visznek magukkal, hogy a kalózok ellen folytatott harcban felöltsék.

A XIV—XV. században már előfordult, hogy egy központból vezették az üzemet.

A középkori kereskedő abban is különbözött a maitól, hogy nem lehetett éles határvonalat vonni iparos és kereskedő, kiskereskedő és nagykereskedő között. Sokszor találkozunk iparosokkal, akik gyártmányaikat maguk árulják, sőt még a közeli vásárookra is elviszik. Néha az iparos, kis- és nagykereskedő egy személyben egyesült. Hogy betekintsünk a középkori kereskedelem titkaiba, ismerkedjünk meg *Jehan Boine Broke* mesterrel. (XIII. század második fele.)

Boine Broke douai-i polgár volt és posztókereskedő. Meggazdagodott, s mint gazdag ember nagy tekintélynek örvendett és családjá a város első patricius családjai közé tartozott. Háza iroda, raktár és bolt is egyzerre.

Az üzletmenet a következő : a mester mindenkéltt beszerzi a nyersanyagot ; gyapjút és festéket. Maga is tart juhokat, gyapjújokat felhasználja, de ez a nyersanyagnak csak egy töredékét fedezi, nagyobb részét Angliában vásárolja, Holm Cultram, Niebote és New-Minsterben, hova az angol kolostorok a XIII. században elsőrendű gyapjút szállítottak. Boine Broke a

nyersanyagot nagyban vásárolta be, mert egy alkalommal 120 zsák és 2 zacskó gyapjút foglalták le Angliában.

Úgy látszik, saját festőműhelye is volt.

Üzemében sok munkást foglalkoztatott, kik nem voltak gyárban tömörítve, hanem otthon dolgoztak. Ezek a munkások gyakran maguk is vállalkozók voltak, dolgoztattak, vezették a kisipart. Tehát Boine Brokenál van a nyersanyag, de ő csak közvetve irányítja a munkát, mert a házon kívül dolgoztat. Egy vagy több kismester átveszi a nyersanyagot, műhelyében segédeivel fel dolgozza s a kész árút Boine Brokenak beszolgáltatja. Így lesz a gyapjúból posztó, de csak többszöri kiadás után. (A fonás, maratás, szövés, festés más-más mesterek kezében van.) Végül Boine Broke átveszi eladás végett a kész posztót.

Tehát nem gyár a tulajdonos háza, csak raktára a nyersanyagnak és a kész munkának, Boine Broke pedig nagy importeur, nagyiparos, nagykereskedő és nagyvállalkozó egy személyben.

Tevékenységi köre azonban még tovább terjed, pénzüzlettel is foglalkozik, kölcsönt ad úgy Douaiban, mint Angliában. Ő is, mint a többi flamand, felhasználja a kereskedelmi nyereséget ingatlanok szerzésére. Először házakat vesz a városban, vagy tizenegyet. Van falusi jószágga, Douai körül majorja, hol a buzért termeli s még vagy három helyen földbirtoka.

Lássuk, milyen Boine Broke, mint üzletember? Épen nem ideális. Ahol lehet megcsalja üzletfeleit, az adóstól dupláját követeli, rossz gyapjút ad ki, a munkabért iparkodik elhúzni. Zsarnok gazda, kérlelhetetlen hitelező. Csak egy dolgot ismer: az üzletet és egy dolgot becsül: a pénzt. Nyomorgatja a munkásokat, kik nem tudnak védekezni, mert nincsenek céhbe tömörülve s elrettentő példa áll előttük. 1280-ban volt egy takácsforrongás, melynek okai és részletei nem ismeretesek

pontosan előttünk, de sztrájk formáját mutatja s a magisztrátus kegyetlenül büntette a résztvevőket: négy takácsot halálra ítelt és huszat örökös számkivetésre. Igy Boine Broke «majdnem abszolút ura munkásainak». (Espinás.) Elve: legnagyobb haszon — legkisebb munkabér; legnagyobb teljesítmény — legkisebb fizetés. A tőke kezébe adja a vele egyenrangúakat, azokat kiszipolyozza s mivel a törvényt ő alkalmazza, ez őt védi.

Boine Broke inkább nagyban adta el az árúját, de voltak olyanok is, akik nagyban vásárolták a nyersanyagot és kicsinyben árusították a kész árút, tehát nagy- és kiskereskedők voltak egy személyben. (Pl. a Gewandschneider=posztókereskedők.)

A szatócs és kereskedő közt is nagyon önkényes a megkülönböztetés. Általában a szatócsoknak csak bizonyos árúkat és csak bizonyos mennyiségben volt szabad árulni.

A kereskedő pályafutását Kaisersbergi Geiler így rajzolja: «Először kosarában ide-oda hordozza a fésűt, tükröt. Mikor valamit megtakarít, boltot akar szerezni (ekkor lesz szatócs), azután kereskedő lesz és házat tart . . . és nem hagy fel, mert a tengeren gályák birtokára vágynak». Tehát először vándorárús, ki bejárja olcsó portékájával a vidéket, felkeresi a várakat s az asszonyoknak tűt, orsót, fonalat, a férfiaknak övet, táskát, erszényt s más lim-lomot ajánl eladásra. Némelyek élelmiszert, halat, bort árulnak. Magasabb osztályt képvisel az a kalmár, aki idegen vásárra megy és ott bódét állít fel, valamint az, aki nyílt üzletben vagy bódében üz kicsinyben kereskedést. Mind arra törekedtek, hogy a magasabb osztályba bejussanak.

Volt még egy nagy különbség a középkori kereskedő és a mai közt; nem dolgozott egy bizonyos kereskedelmi ágban, hanem sok esetben mindennel kereskedett, ami keze ügyébe esett. Sadi a költő beszéli, hogy Kischben

beszért egy idősebb kereskedővel, aki kijelentette neki, hogy még csak egy utazást tesz és aztán nyugalomba vonul. «Perzsa ként fogok szállítani Kinába, mert annak ott most nagy ára van, Kinából porcellánt viszek Görögországba, görög brokátot Indiába, indiai acelat Aleppóba, aleppói üveget Yemenbe, Yemenből csikos kelméket Perzsiába.» Ebből a keleti példából nemcsak a középkori kereskedő sokoldalúságát láthatjuk, hanem azt is, hogy a kereskedő hős, aki egy-egy alkalommal évekre fosztja meg magát a családi tűzhelytől.¹

A kereskedőnek először az a körülmény kölcsönzött tekintélyt, hogy a városfejlesztés szempontjából nélkülözhetetlen volt. Ez indította arra sok urat, hogy a zsidót akkor is védelmébe vegye, mikor már a kereskedelemből iparkodtak kiszorítani. A speyeri püspök 1084-ben új várost alapított, amelyet fel akart virágoztatni s ezért a zsidókat kiváltságok ígéretével csalogatta oda.

Ugyancsak a kereskedőelem erősítése és a város fejlődése bírta arra a seigneuröket és fejedelmeket, hogy a kereskedőknek egy-egy városban egy utcát vagy egész negyedet engedtek át, így Wormsban, Mainzban a frieseknek (Friesengasse), Wisbyben a németeknek, Lübeckben az angoloknak (Engländergasse) s majdnem minden városban volt Judengasse.

A kereskedelmi nyereség a gazdagság forrása volt a középkorban s a meggazdagodott kereskedő fényűző lett; valóságos arisztokrácia fejlődött ki a kereskedőosztályban, amely külső megjelenésében is elkülönítette magát a tömegetől.

¹ Velence flandriai hajórajaja a következő útvonalat járja be: Nápoly—Szicília—Tripolisz—Tunisz—Algir—Oran—Tanger—Marokko—spanyol és portugál partvidék—francia part—London—Brügge—Antwerpen s vissza Cadix—Barcelona érintésével. Ezt az utat évente csak egyszer teheti meg.

Már a XIII. században találkozunk kereskedőkkel, kik színes, finom ruhában, díszes övvel, prémes mentében hivalkodnak, ujjaik gyűrűkkel vannak megrakva s fényes házat visznek. Már szeretnék a lovagokat utánozni; 1226-ban a kereskedők Magdeburgban fényes lovagjátékot rendeznek s gyakori lesz a kereskedők lovaggá ütése főleg Firenzében. A danzigi Artushof tagjai sokáig lovagi sarkantyút hordtak. Miksa király 1492-ben megengedi a nürnbergi Stephan Baumgärtnernek és Georg Ketzelnak, hogy kereskedőletükre bársonyban járhatnak. Fényűzésükkel hatnak a felsőbb és az alsóbb néprétegre egyaránt. Geiler von Kaisersberg keserű gúnnyal illeti ezt a parvenu-fényűzést. «Mint a bolondok mennek el és mint sokkal nagyobb bolondok térnek vissza furcsa és bolondos ruháikban és sok bolond követi őket.» Egy nagykereskedő selymet, fejedelmekhez, urakhoz illő ezüstitárgyakat hord; a kereskedők fiai büszkeségükben nem fének a bőrükben, munka helyett napszámra a korcsmában ülnek vagy az utcákon pöffeszkednek «még bolondabb ruhában, mint az asszonyok». Még arra is rávetemednek, hogy arcukat, hajukat festik. Már Duns Scotus és Aquinói szent Tamás az erkölcsökre veszedelmet láttak a kereskedők gazdagságában és a kereskedelmet korlátok közé óhajtották szorítani.

A nagykereskedőnek voltak tanoncai, segédei, kik mint ügynökök, prokuristák, megbízottak működtek. Egy posztókereskedő a XIV. században ügynökei, segédei seregével, tőkéjével hatalom; neje, lányai fejedelmi fényűzésben élnek; háza faragott bútorzatával, drága szőnyegeivel elhomályosítja a fejedelmi kastélyokat. Nem csodálhatjuk, ha a lovag épenúgy, mint a nép irigységgel tekintett a kereskedőre.

A gazdagság tekintélyt adott birtokosának. A velencei bankárok az itáliai expedíció pillanatában folyósították

Pelletier roueni kereskedő aláírására azt az összeget, amelynek folyósítását megtagadták VIII. Károly király aláírására.

Gazdagsága, hatalma és tekintélye révén egy-egy kereskedő nagy, néha történeti szerepet játszott. A németalföldi Artewelde Jakab, III. Eduárd angol király szövetségese VI. Fülöp francia király ellen, takács és sörfőző; Marcel István, a párizsi forradalom vezére, posztókereskedő.

Mint a középkori viszonyra jellemzőt, nem mellőzhetjük el hallgatással a *Jaques Coeur* esetét.

Jaques Coeur egyszerű bourgesi polgár volt, de eszes, ügyes kereskedő, aki sokat utazott; megfordult keleten is, így többek közt Damaskusban, Beirutban. Mikor VII. Károly Bourgesben tartózkodott, Coeur már a város gazdag, előkelő polgárai közé tartozott. A pénzsűkében szenvedő király többször fordult a nagyvagonú kereskedőhöz kölcsönért s lassankint adóssága 450.000 livre (körülbelül 15 millió békebeli frank) emelkedett. Hálából a kereskedőt különböző hivatalokkal ruházta fel. 1435-ben már Bourgesben a pénzverőintézet főnöke lett s 1437-ben a király bizalmasai közt találjuk. Gazdagsága és befolyása folyton nő s pályája szédületes ívben emelkedik. 1444-ben nemességet kap s néhány év múlva már 30 uradalom tulajdonosa s birtokába kerülnek részben a beaujolaisi réz- és ólombányák, a nagy városokban palotái vannak, bourgesi palotáját hét évig építik s 350.000 aranytallért ad ki az építésre. Végül a király megtette hitelezőjét kincstartójává, de ő e fényes állásban is megmaradt kereskedőnek, folytatta üzletét, amelynek óriási gazdagságát köszönhette. Montpellierben kontort (*comptoire* = ügynökség) alapított s innen küldte ki a világ minden tájára ügynökeit, kiknek száma 300-ra rugott s kik közül egyik-másik magas állásba jutott. Hét gályája fölkereste az összes jelentősebb kikötőket. Ellátogattak Egyiptomba,

hogy francia posztóért keleti fűszereket, selymeket, kínai porcellánt hozzanak, mely utóbbi cikk még ritkaság volt Európában. Amint megnyílik Angliával a kereskedelmi összeköttetés (1444), azonnal kihasználja itt is a kínálkozó alkalmat. Barcelonában, Flandriában kontort akar alapítani s meg tudja nyerni az egyiptomi szultán kegyeit is. Mikor kereskedelmi érdekről volt szó, elhallgattatta emberies érzelmeit. Egy egyiptomi keresztény rabszolga hajóján keresett menedéket, de ő irgalmat nem ismerve, kiszolgáltatta kegyetlen urának. Úgy látszik, titokban ő is szállított rabszolgákat. Firenzében selyemgyára volt a két Buonaccorso vezetése alatt.

Mіндеzt végigtekintve, igazat kell adnunk Heydnek, hogy «ennek az egy embernek a comptoireje a világkereskedelmet ábrázolta».

1449-ben hatalmas tetőpontján állt. «Többet nyert egy-maga egy évben, mint az ország többi kereskedői összesen.» (Pigeonneau.) Magában Franciaországban vagyonát egy millió aranytalléra becsülték a kortársak. (Körülbelül 10 millió 780.000 aranyfrank.) Királyának kegye többször követi küldetést juttatott neki, egyik fia 25 éves korában bourgesi érsek volt, tehát mindent elért, amit legmerészebb álmában elképzelt. Nem csodálhatjuk, ha a szerencsének ezen dédélgetett kedvence jelmondatául azt választotta : «A vaillans coeurs riens impossible». (A bátraknak semmi sem lehetetlen.)

Azonban a szerencsét kopasz embernek szokták ábrázolni, kire úgy van rávetve a köpenye s ha két kézzel nem kapaszkodunk bele, elillan, legfeljebb köpenyét hagyva kezünkben. Így illant el Coeur szerencséje is. A királyné, a seigneurök mind adósai közé tartoztak ; az udvaroncok, kereskedők irigyei voltak, áskálódtak ellene s nem eredmény nélkül. 1451-ben bevádolták, hogy a király mártresének, Sorel Ágnesnek életére tör, meg akarja őt mérgezni, a király nevében fegyvert szállít a hitetleneknek,

pénzt visz ki s állami pénzeket sikkaszt el. A kapzsi királynak — bár bizonyára meg volt győződve e vádak alaptalanságáról — kapóra jött, hogy hitelezőjétől megszabadulhat, elfogatta Coeurt, vagyonát elkobozta, 22 hónapon át egyik börtönből a másikba hurcoltatta, míg végre 400.000 aranytallérra és örök számkivetésre ítélte. A szerencsétlen ember először a pápánál talált menedéket, majd Chios szigetére ment, ahol alkotásai összezomlása és egy élet munkásságának megsemmisülése felett érzett fájdalom megölte őt. (1456).

Kétségtelenül ő volt a francia nagykereskedelem megalapítója.

A földbirtokossá lett régi kereskedők felhagytak a vándorlással, a vásározással, a városokban mint patriciusok vezetőszeretpet vittek s egyedül voltak tanácsképesek. A kereskedői mozgékonyosság másokat, új embereket emelt melléjük s főleg a XIV. századtól megindult a harc a régi és új kereskedő osztály között, ami tulajdonképen az arisztokratikus és demokratikus világnézet mérkőzése is volt.

A kereskedő-íjjú nevelése.

A patriciusfiú otthon megtanult írni, olvasni, számolni ; tanult latin nyelvet is, mert a könyvvezetés és levelezés sokáig latinul ment. 15—16 éves korában külföldre ment, hogy a családdal baráti viszonyban álló nagykereskedőnél kereskedelmi képzettséget nyerjen, elsajátítson valami neki szükséges idegen nyelvet s tapasztalatokat szerezzen. A német ifjaknak Velence volt az iskolájuk, de Milánóban, Genuában, Firenzében, Luccában, Párizsban, Barcelonában is találkozunk német kereskedőifjakkal. A XVI. század elején Lisszabon és Anvers volt különösen kedvelt iskola. A hansaifjúság különösen Londont és Bergent kereste fel, az olaszok pedig Alexandriába, Tunisba küldték gyermekeiket, hogy a keleti kereskedelem

titkait ellessék és megismerkedjenek az arab kereskedő jellemével, szokásaival.

A tanulási idő különböző, pl. Londonban két év, Bergenben négy év, de néha tíz évig is tanult egy-egy ifjú. A rigai Heinrich v. d. Wele egy brugesi barátjához küldte unokaöccsét (1458), hogy ott hittant, írást és olvasást tanuljon s természetesen a nyelvet is elsajátítsa. Az ilyen ifjúért fizetnek is, pl. Führer Kristóf velencei gazdájának évi 24 dukátot fizetett (1472), Rudolf Mötteli ugyanakkor 30 forintot fizetett Avignonban. Lucas Rem 14 éves korában (1494) nyolcnapos lovaglás után érkezett Velencébe, hol Trager Ulrichnál öt és fél hónapig tanult számolni, aztán iskolába járt, hol könyvvezetést tanult és négy év alatt befejezte tanulmányait.

A szerződésben rendszeresen megszabják, milyen foglalkozásokra lehet ráfogni az ifjút. Egyes esetekben az ügyes ifjút külföldre is elküldi gazdája különféle megbízásokkal.

A nürnbergi Scheurl Kristóf az ifjú Haller Jeromosnak Velencébe utasítást küld s ebből megtudjuk, hogyan telt el általában a tanulóifjú napja. Eszerint korán kell kelni, azután felkeresni a templomot. Mise után kezdődik a napi munka : órát kell venni a számtantanítótól, azután tevékenykedni a Rialtón a Deutsches Hausban ; ebéd után két órai pihenést engedhet meg magának, aminek leteltével ismét tiszteletreméltó kereskedők közt forgóldják ; egy táblácskát hordjon mindig magával s ha valami új dolgot vagy valami érdekes üzleti hírt hall, azt jegyezze fel és tudassa principálisával. Ha levélben fontos dolgot közöl, azt ismételje meg egy következőben, mert az első levél elveszhetett. Principálisának levelére pontosan feleljen s tárgyalásait jegyezze fel naplójában. Legyen mindenki iránt udvarias, szolgálatkész, de senkiért ne vállaljon kezességet és senkinek kölcsönt ne adjon.

A fentebb említett Lucas Rem Velencéből Milanóba, a Welser-cég házába, innen Lyonba ment, hol megtanult

franciául, azután lépett be (1499) az augsburgi «Anton Welsler, Conrat Vechlin und Gesellschaft»-cég szolgálatába, hol élelmezést és ruhát kapott, de három évig fizetés nélkül dolgozott. Most megkezdődött a fásasztó utazóélet, mindig lóháton. Bejárta Franciaországot, Svájcot, Németalföldet, összegyűjtötte az ügynököktől a zárszámadásokat s vásárolt a cég megbízásából. Spanyolországban, Portugáliában hajókat szerelt fel, melyeknek célja India volt (1502), a portugál királlyal szerződést kötött. 1503—8-ig Portugáliában tartózkodott, Lizabonban szép házat vett s látogatta Észak-Afrika, az Azori, Kanári szigetek piacait; eladott rezet, ólmot, cinóbert, higanyt, flamand szövetet, gabonát; vásárolt különösen fűszert a király «indiai házá»-ból, olajat, bort, gyapotot, elefántcsontot; közben rendbehozta a Welserek madeirai, palmai ügynökségeit. Mivel az üzletmenetben tisztességtelen dolgot tapasztalt, 1517-ben kilépett a cégből és saját kereskedelmi társulatot alapított. (Steinhausen.)

Látjuk Lucas Rem példájából, hogy az ifjú elsajátította a szorgalmat, emberismeretet, megismerkedett a barátszerzés módjaival s beletanult a nagykereskedelem fogásaiba.

A kereskedőknél szokásos volt a naplórész és útleírás. Marco Polo munkája a középkori Ázsiára vonatkozólag elsőrangú forrás, Balducci Pegolotti (XIV. század) kora kereskedelméről igen érdekes munkát írt s követte őt a XV. században Francesco Uzzano.

III. fejezet. A kereskedelem szervezete.

A kereskedelem arra törekedett, hogy elhárítsa útjából az eléje gördülő akadályokat és hogy különféle intézményekkel biztosítsa virágzását.

A kereskedelem elé tornyosuló akadályok, melyekről

alább lesz szó, hamar rákényszerítették a középkori kereskedőt a társulásban rejlő erő kihasználására. Társulatba tömörülve könnyebben szembeszállhattak a hűbérúr elnyomó vagy kizsákmányoló kísérleteivel, könnyebben meg tudtak küzdeni a szárazon és vizen fenyegető veszedelmekkel s határozottabban védekezhettek az idegen konkurrencia ellen. Ez a körülmény hozza létre a gildát, céhet, hansát.

Gilda.

Nem célunk itt a gildák keletkezésére vonatkozó elméleteket ismertetni, hanem leszögezzük a tényt, hogy már Nagy Károly törvényeiben élénk lép a gilda és első célja az érdekelt szabad emberek önállóságának és politikai szabadságának megvédése. Először a tenger mellett virágzott, hol a normann betörésekkel szemben a központi támogatás hiányában ilyen módon akart a nép védekezni. A gondolat hódított. Az angolszászoknál, dánoknál, norvégeknél e gildáknak nagy politikai, gazdasági és szociális jelentőségük volt, míg a kontinensen a Nagy Károlyt követő anarchikus korban a szervezkedés visszafejlődött.

A gilda feladata a kereskedelem védelme és előmozdítása.

Tipikus példa a gildára a flamand *St. Omer*, melynek már a XI. század végéről gildaszabályzata maradt fenn. Ez a szabályzat minden nagykereskedőt belépésre kényszerít, mert különben megvonja tőle utazásain a védelmet. Később összeolvadt más városok társulataival flandriai hansává.

A *valenciennesi* határozatok kimondják, hogy a gildatestvérek utazásaikon közös védelmet kötelesek nyújtani egymásnak. A gildában valószínűleg nemcsak kereskedők tömörültek, mert a statutum előírja, hogy elüljáró (prévôt) csak kereskedő lehet. *Párizs* a XIII. században 200.000 lakosú város élénk kereskedelmi központ és

árúmegállítóhely, hol korán kifejlődött a gilda és sok kiváltságot kapott. A XIII. században kiterjedt bírászkodási joga volt. A prévôt des marchandsból Párizs polgármestere lesz s árút behajózni csak annak van joga, aki a hansába belép vagy az üzlet lebonyolítására egy hansatagot társul megnyer.

Rouen a középkorban az Alsó-Szajnál valósággal uralkodó állással rendelkezett. Plantagenet Henrik kiváltságlevelében (1150.) már hansáról beszél Rouenben, amely kiterjedt jogokkal van felruházva, főleg Angliában; polgárai Londonban vámmentesek. Londonban I. Henrik óta francia bort csak rouenieiek adhattak el, de később a kölniek is jogot kaptak a francia és rajnai botral való kereskedésre. Mikor Fülöp Augustus idejében Normandia visszakerült Franciaországhoz, Rouen kereskedelme csak az Alsó-Szajnára szorítkozott s ekkor kezdődött harca Párizssal, melyet a Szajna-hajózásból és kereskedeleméből ki akart szorítani. Keresztülvitte, hogy a párizsi köteles volt rouenit társul venni, ha az Alsó-Szajján akart kereskedni.

A *kölniek* kereskedelme főleg Anglia felé irányult s Londonban házuk volt, a Gildehaus der Kölner Kaufleute. Dortmund, Goslar, Stendal, Göttingen gildája is nevezetes szerepet játszott.

A gilda nem mindig foglalt magában minden kereskedelmi ágat, gyakran csak a posztókereskedők és a borkereskedők tartoztak gildába. Aki a gilda jogait élvezte, emellett nem üzhetett még egy mesterséget. Pl. Göttingenben a gyapjúszővő nem vihette maga a szövétét a frankfurti messére, hanem a kereskedelmi gildának kellett azt eladni. Ha az iparos kereskedést akart üzni, be kellett lépnie a gildába, de mesterségét többé nem volt szabad folytatnia. Csak a gyógyszerészet, aranyművesség és ácsmesterség tett kivételt. A gilda tagjainak bizonyos osztalékot (prebenda) nyuj-

tott, tehát olyan járadékbiztosító-intézet volt azok részére, kik elég gazdagok voltak ahhoz, hogy a gildában maguknak jogot szerezzenek. A gilda vagyoni alapját képező tőkét kihelyezték jelzálogkölcson gyanánt.

Gilda és céh között lényeges különbség nem lehetett s a hansa — úgy látszik — szintén társulást jelentett, de míg a gilda és hansa elnevezéseket inkább kereskedelmi egyesülésekre alkalmazták, a céh névvel elsősorban az iparosok tömörülését jelezték, bár pl. Firenzében a kereskedők is céhbe voltak beosztva. Általában a kereskedelmi társulatok megelőzték az iparosokét s ezért régibb elnevezést is alkalmaztak rájuk.

A gildák legnagyobb virágzásra Angliában jutottak (*gilda mercatoria*); az angol gilda jellemző sajátága az volt, hogy benne a kézművesek is résztvettek.

A gildarendeletek többnyire kimondják, hogy boltot csak gildatag tarthat, az idegen kereskedő köteles árúját nagyban eladni gildatagoknak s azok árúsítják kicsinyben. Angliában a gilda veszi a nyersanyagot s a készárút az juttatja el a fogyasztókhoz. Az egyes városok gildái egymással heves harcokat is folytattak, azért, ahol erős volt a királyi hatalom, a vetélkedő gildákat egy hatalmas összgildába egyesítette, hogy így érdekközösség jöjjön létre köztük. A XIV. század közepén Picardia gildái és az orleansiak, saumuriek, angersiek, nantesiek egy nagy szervezetbe tömörültek. (*Communauté des marchands frèquantant la rivièrre de Loire et fleuves descendant en icelle.*)

Felső-Itáliában a községi autonomia megszerzése után szintén a kereskedők szabadszervezete lép elénk. E szervezet élén konzul áll. Legkorábban Piacensában és Milanóban mutatható ki a kereskedők konzula. (*Consules negotiatorum.*) A tengerparti városok közül Pisában már 1162-ben öt szárazföldi konzul volt, míg tengeri konzulokkal csak a XII. század végén találkozunk

Rómában, Anconában is a XII. század vége felé találkozunk a konzuli intézménnyel, míg Sienában, Firenzében elég későn fejlődik ki.

Társas cégek.

A középkor második felétől főleg Itáliában, kevésbbé élesen Németországban kifejlődött a szilárdul megépített modern kereskedelmi társaság és pedig három alakban : 1. kommenda (bizományi üzlet), 2. nyílt társaság és 3. részvénytársaság ; köztük a kommenda a legrégebbről.

A bizományi üzletben két egyén szerepelt : az egyik a tőkés, a másik a munkás, illetőleg kereskedő.

A tőkés szolgálatába állítja az iparost vagy kereskedőt, hogy az illető a neki átengedett tőkét a tőkés számlájára, de a megbízott nevében forgassa ; a nyereségben azután bizonyos kulcs szerint részesednek. Pl. a haszon $\frac{3}{4}$ -része a megbízotté, $\frac{1}{4}$ -része a megbízóé, kit vállalkozónak is nevezhetünk.

De már korán találkozunk olyan céggel is, hol a cég minden tagja bizonyos tőkével szerepel a vállalatban (societas maris, majd s. terrae), hol tehát társas vagyon keletkezik s a nyereség, veszteség a betétnek megfelelően oszlik meg.

A hansa-írásokban sokszor van szó sendeve-ről. Sendeve = Sendegut, vagyis egy külföldre utazó egyénnek egy külföldön tartózkodó számára átadott vagyon. Ez tehát bizományi üzletnek tekinthető.¹

A társas cég megjelölésére sokféle elnevezés használatos, pl. a latin societas, contrapositio, a hansánál gheselcap, selscop, kumpanie, wederlegginge.

Societas alatt azt a társulást értjük, ahol a nyereség

¹ Johannes de Eversberghe habet 118 marcas argenti sibi per Conradum de Atendorn commissas in sendeve, eidem Conrado pertinentes.

és veszteség is megoszlik, a bizományi üzletet csak quasi-societasnak nevezhetjük. (Keutgen.)

Érdekes, hogy a társaságok számára nincs konkurrenciatilalom, vagyis valaki lehet egy cég tagja s a saját számlájára is folytathat hasonló üzletet; sőt előfordul, hogy egy kereskedő több azonos üzletágban dolgozó cégnek a tagja.

A nyílt kereskedelmi társulásnak két ismérve van: minden társnak korlátlan kezessége és közös részvétel az üzemben s a cégtagok rendszeren a rokonságból kerülnek ki.

A részvénytársaságnak a középkor vége felé még csak a körvonalai bontakoztak ki.

A társas cég gondolatára legtöbbször a tőkeerősség kényszere vezetett és az a gondolat, hogy az üzlet érdekében történő utazások terhe megoszolják. A társak először a tulajdonos családjából, rokonságából kerültek ki, később idegen tőkeerős egyénekből is. A Welsler-, Fugger-, Imhof-cégek, a firenzei Peruzzi-cég eredetileg a család tagjaiból alakultak meg. Gyakran a kereskedelmi alkalmazottakat, sőt a szolgákat is bevonták kisebb-nagyobb tőkebefektetéssel a cégbe, hogy így azok buzgalmát biztosítsák a cég számára. Szokásban volt már előbb is az alkalmazottakat részesíteni a tiszta nyereségben.

A tagok száma kettő-négy, de néha meglehetősen magas s ezek mind a köz érdekében működnek. Néha csak egy-egy üzletre társulnak. A társas cégbe szívesen felvesznek idegen városbelieket, mert az illető polgárjogot élvez az idegen városban, előnyöket szerezhet a cégnek és ismeri a piaci viszonyokat. Egy pisainak Bugiában szaracén üzlettársa volt.

A cégtársak között a leszámolás rendszeren meghatározott időközökben történt, de olykor csak valamelyik cégtárs halálakor.

Johann Wittenborgra atyja, Hermann, már társas céget hagyott, mely kereskedett prémel, posztóval, viasz-, rozs-, hering-, gyapjú- és juhval. Atyja halála után Johann lett a ház feje, kinek egész sereg üzletbarátja volt s mivel üzlete sokoldalú, üzletbarátait vagy az egyik, vagy a másik üzletágban részesítette; volt társa a danzigi, volt a dorpáti üzletre. Egyes barátaival csak egy esetre társult s 1354-től csak egy állandó üzlettársa volt: Gottschalk Wise. Segédei különböző tartományokban utaztak a cég érdekében s mind érdekelve voltak abban az üzletágban, amely nekik éppen akkor ki volt osztva. Maga Wittenborg az egész óriási üzem központjában állva, onnan irányította azt.

Személyzet.

Egy-egy nagy cég természetesen nagy személyzettel dolgozott. Lucas Rem maga is csak megbízott volt, de Portugáliában hat segéd állt rendelkezésére. A segédek kísérték az árut, ők hajtották be a pénzt, bevásároltak, de voltak olyanok is (Scholer), kik a levelezést folytatták, könyvet vezettek.

Általában a segédektől nagy fegyelmeltséget, erős munkát követeltek. A londoni Stahlhofban a munkaidő nyáron reggel 5-től este 9 óráig, télen reggel 6-tól este 8-ig tartott. Privátéletébe is beleszólt a főnök, még ruházkodnia sem volt szabad tetszése szerint, sőt egyes cégeknél livrét kellett hordania.

1479-ben a Stalburg-Bromm-háznak Claus Scherpelin öt évre lekötötte magát s megfogadta, hogy ez idő alatt akárhova küldik, a cég érdekeit becsületesen képviseli. Ő nem mondhat közben fel, de a cégnek joga van őt elküldeni, ha azt valamiben megkárosította. Fizetése 125 forint, ruhát urai jóvoltából kap, neki nem szabad urai beleegyezése nélkül ruházkodnia. Az öt év alatt a maga részére nem szabad üzletet kötnie.

Vásár.

A kereskedő arra törekedett, hogy árúját minél előnyösebben eladhassa és a neki szükséges cikkekhez minél kevesebb fáradsággal jusson hozzá. Erre szolgált a vásár, hol a termelő, közvetítő és fogyasztó együtt feltalálható. Az első vásárok a római hadi utak keresztezési pontjain jöttek létre, hol a fejedelmek, püspökök szívesen megtelepedtek, továbbá apátságok, kolostorok székhelyein, búcsújáróhelyeken, szóval, ahol sok ember jön össze. E forgalmas helyeken bizonyos időközönként megismétlődő vásárok fejlődtek ki, s ezek lettek a középkori városok magvai. «A város előállt, mint egy megszilárdult piac.» Egy régi közmondás szerint: «Markt und Mauer scheiden Bürger von Bauer». Leggyorsabb volt a fejlődés a királyi paloták és püspökök székhelyein. Ahol püspökség volt, rendszeresen valamelyik szentnek a reliquiái tették a helyet nevezetessé, odavonzották a tömeget, amely felhasználta az alkalmat szükségletei beszerzésére is.¹ A misétől, a Heilige Messe-től származtatják a misével összekötött vásár (Messe) nevét is. A vásárt rendszeren a templomtérén tartották meg.

A vásár jövője és a város felvirágzása annál biztosabb, minél hajózhatóbb folyó vagy jártabb országút mellett fekszik.

A vásárok feloszlanak nagy vásárookra, melyeket magyar nyelvhasználat szerint országos vásároknak (Jahrmarkt) nevezünk és a mindennapi szükséglet fedezésére szolgáló heti vásárookra. Amazok messze vidékek népét vonzzák a városba, emezek csak a köz-

¹ Magának az egyháznak is drága ruhákra, arany-, ezüstszerekre, tömjénre volt szüksége. A királyi palota körül gyülekeztek a főemberek, kiknek luxuscikkekre volt szükségük s ezek révén felvirágoztak ezek a helységek. (Aachen, Goslar, Ulm stb.)

vetlen környék népét gyűjtik össze. Az országos vásár és a Messe közt nehéz különbséget tenni, mert a nyelvhasználat gyakran felváltva alkalmazza a nevet, de általában a nemzetközi jelentőségű világpiacokat nevezték Messéknek. (Champagneiek, brugesiek, lipcseiek, frankfurtiak stb.)

Tekintettel a vásár jelentőségére a város, sőt a tartomány életében is, természetes, hogy minden város iparkodott *vásártartási jogot* szerezni. A vásártartási joggal felhatalmazza a vásárregále tulajdonosa az eddig arra nem jogosított jogi személyt, hogy bizonyos helyen vásárt tartson és a vásárpénzt beszedje. Ilyen kiváltságokat 800—1800-ig találunk.

A Meroving-korban a vásártartási jog a földesúré volt, csak lassankint lesz királyi regále a vásártartási jog is. Az egyházi és világi urak egyaránt törekedtek a vásárjog után, de az Ottók Németországban túlnyomóan az egyháziaknak adományozták a vásártartási jogot s ezek elsősorban birtokaik terményeit iparkodtak itt értékesíteni és a háztartásukhoz szükséges cikkeket előnyösen beszerezni, míg a nép érdeke háttérbe szorult.

A Staufok korában és a XIII. században a német fejedelmek a vásárregálét megszerezték, de a császárok a többi renddel szemben hevesen védelmezték regálejogukat.

Itáliában a vásárokért heves harcok folytak s minden valamirevaló felsőitáliai helység vásártartási jogot kért a császártól. Érdekes jelenség, hogy Olaszországban az igazi nagy vásárok azokon a helyeken fejlődtek ki, melyek az Alpokon túli kereskedelemben nem vettek tényleges részt. (Ferrara, Mantua, Bergamo, Verona.) Az Etsch és Po közelében a fővásárok kört alkottak: 1. mantuai (Laetare), 2. ferrarai (virágvasárnap), 3. bolognai (Proculusmesse, május), 4. badiai (június), 5. bolognai (Renomesse, augusztus), 6. veronai (szent Mihály),

7. mantuai (mindenszentek), 8. ferrarai (Mártonmesse).

A vásártartást adományozó oklevelek kezdetben megelégszenek azzal, hogy a címzettet feljogosítják vásár tartására és berendezésére. Később bővebb a tartalmuk, pl. az időt is meghatározzák, heti vásároknál a napot is. A heti vásár egy napig tart, mindig hétköznap. Az országos vásár rendszeren egyházi ünnepekre esik s ettől kapja a nevét is; ez rendszeren több napig tart, csak a középkor második felében jelentkezik az egynapos vásár. Leggyakoribb a háromnapos, hol az ünnep közepre esett, gyakori az egyhetes, Aachen, Duisburg négy vására mind 14 napos, de vannak három sőt többhetes vásárok is. (Pl. champagneiak.)

A vásárok rendszeren minden cikkre szólnak, de a középkor vége felé már különleges vásárokat is találunk, pl. a XIV. század óta marhavásár, lóvásár is előfordul. 1367-ben Zittauban heti vásárt rendeztek be kenyérré és húsrá, 1420-ban Reichenbachban kenyérré és sóra.

A vásár nyugalmit biztosítja a *vásárbéke* (Marktfriede). Minden vásár királyi védelem alatt áll s a védelemben részesül mindenki, aki a vásáron megfordul, a vásár tartalma alatt.

A német jogban a béke megszegője 60 shilling büntetést fizet, de később a büntetés a kegyvesztésig fokozódik. A vásárbéke határolva van térben és időben, pl. Andlauban «egymérföldnyi terület»-re szól, Braunschweigben pedig «az országos vásár fent meghatározott idejében s kezdete előtt és befejezése után 10 nappal» stb. Néha személyileg is korlátozott, pl. Wunstorfban: «védelmünket minden látogató élvezze . . . kivéve a proskribáltakat». (Pl. gonosztevők.) A vásárhely, mint központ körül megvolt a békekörzet, amelynek radiusát a németjog Bannmeilenek nevezte. Tehát a hosszegység mérföld, de a radius néha két-három, sőt 10—15 mérföld hosszú.

A királyi védelem jele ott volt minden vásáron. Ez a jel kezdetben szalmacsomó, majd zászló, kereszt (békejele); néha a keresztet a királyi keztyű, kalap, kard annak jeléül, hogy a védelmet a király nyújtja; gyakran egy Róland-szobor, mert Nagy Károly kedves lovagja a királyi jelenlét kifejezője. (Pl. nálunk Nagyszébenben.)

Sok helyen vásárcsarnokok, árúházak voltak a keresdők számára felállítva s a vásár tartama alatt — még a helybeli kereskedőknek is — csak itt volt megengedve az árulás. Ellenséges város kereskedői nem vehettek részt a vásáron.

Alkusz.

Egyes helyeken a kereskedelmi törvények alkuszokat (szenzár) is ismernek, kiknek feladata az idegen kereskedő üzletének lebonyolításában segédkezni. Pisában az alkuszok száma 60 volt s különösen szívükre kötötte a törvény, hogy olyan idegen kereskedőkkel, akiknek rossz híruk van vagy fizetésképtelenek, üzletet ne közvetítsenek. Ezek közül választottak ki kilencet a tengeri konzulok a tengeren túlról érkező árúk sérüléseinek megállapítására. Velencében a németek alkuszok nélkül egyáltalában nem köthettek üzletet, ezek folyton mellettük voltak, mintegy politikai kémszolgálatot teljesítettek, mellett az árút csomagolásánál ellenőrizték, hogy a bevallott árún kívül ki ne csempésszenek valamit. Az alkuszintézménya XIII. században Itáliában és a román tartományokban teljesen kifejlődött. Az alkusz díja meg volt állapítva.

A szenzár nevet az arab simsarból származtatják s valószínűleg onnan vették át az intézményt is. Nálunk a budai jog szintén ismeri az alkuszintézményt.

Bolt.

A kiskereskedőnek állandó bolthelyisége volt, mely, különösen régebben szűk, sötét kis odú volt; az ajtó

felett a cégtábla lebegett s kirakataik kinyultak a járdára. Néha faházakban voltak a bolthelyiségek, a ház csúcsos oromzattal, kiugró emeletekkel, gerendázatával meglehetősen bizarr képet nyújtott. A szatócsoknak csak bódéjuk volt, melyet élénk helyeken (városház körül, a templom pillérei közt, hídfeljáratoknál) állítottak fel.

A vásártereken különböző — néha kétemeletes — árucarnokok álltak a kereskedők rendelkezésére, hogy könnyebb legyen az ellenőrzés.

A nagykereskedő háza tágas udvart zárt körül, melyben az árúk voltak felhalmozva. Csűrökben, pincékben, széles előcsarnokban szintén árúk voltak lerakva. Fontos helyisége a háznak a kontor, az iroda.

Hof, kereskedők háza.

A német városokban voltak tartományi Hofok, mint a Regensburger Hof Bécsben, a Curia Saxonum Kölnben. Ettől különbözik az összejövetelre szánt ház (Gildehaus) Dél- és Észak-Németországban. Dél-Németországban Kaufleutstubeval, északon Artushoffal, Junkerhoffal, Seglerhaussal találkozunk, mint kereskedők gyűlhelyével.

Az Artushof az Artus-testvérületek gyűlhelye volt. (Königsberg, Danzig, Thorn.) A danzigi Artushof két teremre oszlott: a kisebbben a szent György-testvérület gyűlekezett, mely a tanácsképes nemzetségeket foglalta magában, a nagyobb terem a többi kereskedő rendelkezésére állt. Itt összegyűltek vásár- és ünnepnap evés után, hétköznap este egy pohár borra, sörre. Este az Artushof zenekara játszott, de 10 órakor bezárták a termet. Körülbelül egyszer egy évben különleges ünnepség volt, mikor az Aldermanok meghívták a tanácsot a Hofkellerbe lakomára, de a Hof rendje szerint nagy egyszerűség uralkodott: egyféle bor, egyféle fűszeres cukorsütemény, sör, kenyér, hering, retek, az utóétkezésnél csak

hering, kenyér és sör került az asztalra. Idegen vendégek tiszteletére, valamint nagy ünnepeken szintén rendeztek ünnepélyeket s ezeken nők is résztvettek; volt tánc, sőt kötél tánccsok is szórakoztatták a vendégeket.

Börze.

Az egy nemzethez tartozó kereskedők azon szokásából, hogy egy bizonyos helyen összejöttek üzleti ügyeik megbeszélése végett, kifejlődött a *börze*, különleges piac a nagykereskedelem számára. Az első börze Brugesben keletkezett, hol a XIII. századtól virágzó patricius családnak, a Van der Burse családnak, a házába jöttek össze az olasz kereskedők s mivel a család címerében pénztárca (bursa) volt, mely a ház falán is pompázott, elnevezték a házat börzének. (Bursa.) A nevet átvette Anvers is, hol a XVI. században nemzetekre való korlátozás nélkül folyt az üzletkötés.

Könyvvitel.

A kereskedő, hogy legalább nagyjából tájékozódhassék gazdasági helyzetéről, már korán vezetett könyvet és pedig sokáig latinul. Az olasz statutumok (Lucca 1308, Firenze 1332) és a német városi törvények előírták a könyvek vezetését meghatározott módon és ellenőrzés mellett. Ezek a könyvek azonban csak üzletek és fizetések egyszerű feljegyzését, a személykonti számszerű összeállítását foglalták magukban inventár és mérleg nélkül s igen nehéz volt pl. az olasz könyvekben eligazodni, míg a németek gondosan vezették könyveiket. A kettős könyvvitel, amely az üzletmenetről tiszta képet nyújthatott, Velencéből indult hódító útra a XIV. században. Hogy a kettős könyvvitel fontosságát felismerték, bizonyítja az a körülmény, hogy külön iskolákat állítottak fel tanulására, sőt Fra Luca Pacioli elméleti munkát írt a könyvvitelről. (XV. század.)

Számolás.

A számolás meglehetősen nehézkes volt, mert a tízes számrendszer nem volt még divatban és római számokat használtak, csak a XIII. századtól kezdik használni az arab számokat. (Fibonaccinak tulajdonítják a bevezetését.) Ezért a számolás megkönnyítésére számológépféléket találtak fel. Az egyik olyan volt, mint a sakktábla, körülbelül 3 méter 30 cm hosszú 1 méter 65 cm széles, kis széllal kerítve s letakarva sötét, színes posztóval, amelyen hosszában és keresztben vonalakat húztak krétával vagy más anyaggal. Ezekbe a kockákba jetonokat tettek s mivel a helynek megvolt az értéke, a jeton annál magasabb értéket jelentett, minél messzebb haladt bal felé. Az első oszlop jobbról a denárokat jelezte (Angliában pence), a második a soukat (Angliában shilling), a harmadik a livreket (Angliában pound), a többi 20-, 100-, 1000-szeres összegeket. Ezt a számológépet főleg a kincstár emberei használták. (L. I. II. ábra.)

	100-as	20-as	livre	sou	denár	
	•• •		⊖ ••• ••	⊕ ••• •		315 l. 14 s.
		•	⊕ •••			28 l.
			⊕ ••	⊕ ⊕ •••	••	12 l. 18 s. 2 d.
			⊕ ••• •	⊕ ••• ••	•• ••	14 l. 17 s. 4 d.

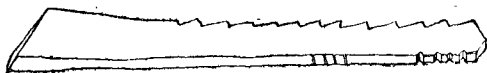
I. ábra. Számológép a középkorból.

36 III. A KERESKEDELEM SZERVEZETE

	100-as	20-as	livre	sou	denár	
Kisebbi-tendő	•••	•• •	⊕ ••• •	••• •• ⊕	••• ••• •••	374 l. 10 s. 6 d.
Kivonandó	•• •	••••	⊕ ••• •••	••• •• ⊕	••• ••• •••	371 l. 9 s. 6 d.
Eredmény			•••	•		3 l. 1 s.

II. ábra. Kivonás számológéppel.

A másik (taille) főleg olyanoknak való, akik írni-olvasni nem tudnak. Egy laposra megmunkált fadarab, körülbelül 1 cm vastag, 18—20 cm hosszú, 3—4 cm széles s egyik végén hegyben végződik. Két egyenlőtlen részre osztják, a nagyobb a talon vagy souche, a kisebb a feuille vagy feuillet, vagy contre-taille. Egy bevágás az egyik hosszú oldalba a főösszeget (1000, 100 livre stb) képviselte, a másik oldalon különböző nagyságú bevágások a főösszeg töredékeit jelzik. Így pl. kézszélességű bevágás 1000 livret, a hüvelykujjnyi 100 livret, kisujjnyi 20 livret, zabszemnyi egy livret jelzi; a másik oldalon a shilling, pence, sou és dénár jelzése látható (L. III. ábra.)

III. ábra. Taille 12 l. 4 sh. 4 denárt kifejező.

Az abacusnál az egyesek felett egy pont 5-öt jelent, a tizek felett 10-et. Ezzel különböző számtani műveleteket tudtak végezni.

A jetonok ércdarabok voltak, jetonoknak azért nevezték őket, mert a számoló a tábla különböző kockáiba dobálta őket (Jeter = dobni; olaszul tessera.) Még az arab számok behozatala után is használták. Főleg a tízes számrendszer használata előtt volt nehéz számolni, mert nem volt 0, mely a szám jobbján annak tízszeres értéket ad.

A jetelon néha a család vagy ház címere is rajta volt s az ügynökök ezt felmutatták a ház üzletfeleinél s így igazolták magukat. Néha az árúra is rátűzték.

Márkák, plombok.

Az árú származásának igazolására a márkát (védjegy) használták. A firenzei posztócéh 1302-iki statutuma elrendeli, hogy mindenki tegye rá márkáját a bálókra és iparcikkekre s három aranyforint büntetés terhe alatt tilos más márkáját használni A márka már a XII. században előfordul.

A firenzei kalimalacéh statutumai szerint a posztódarabokat plombbal kell ellátni. Azokat a hivatalnokokat, kik az ólompecsétet rátették az árúra, Franciaországban ewardsnak, esqardsnak (latin inspectores, regardatores) nevezték. A XIII. század végén már dívik a posztó megpecsételése.

Pénz.

A középkor elején a népvándorlás népeinél cserekereskedés dívott. A magyarokról írja Gurdézi, hogy rabszolgáikkal Karkh felé jöttek, a rúmi (bizanci) kereskedők eljűk mentek s a rabszolgákat becserélték aranyszövetekért, színes gyapjúszőnyegekért s más rúmi árúkért. Később állandó értékmérőt választottak, általában a marha szolgált erre a célra. Szent István törvényeiben a tinó szolgál értékmérőül, Szlavoniában a nyestbőrök,

a bolgároknál a menyétbőr, melynek értéke — Gurdézi szerint — $2\frac{1}{2}$ dirhem. Azután ércrudakat használtak csereeszköz gyanánt akként, hogy lemérték a rúdból egy-egy megfelelő darabot. Ezt még később is használták, mert így megkímélték magukat a pénzváltással járó károsodástól.

A legmegfelelőbb általános csereeszköz és értékmérő a *péNZ* volt, amelyért mindent lehetett kapni.

A középkorban igen sokféle pénz forgott, mert a seigneurök is igényelték a pénzverés jogát. IX. Lajos francia király megszorította a pénzverésre jogosított urak számát, de még mindig 200—250-re rúgott ez a szám, míg X. Lajos 31-ben állapította meg.

A pénzt általában súllyal mérték. AranypéNZ nyugaton a XIII. századig inkább mint emlékpéNZ fordult elő, forgalomba nem igen került. A Karoling-kor érdeme az ezüstérték bevezetése. Súlyegység a font volt (libre, livre, lira), amely feloszlott 20 solidusra (shilling), egy solidus 12 dénárra, tehát egy font finom ezüsből 240 dénárt vertek. A font azonban különböző volt, pl. Nagy Károlyé körülbelül 15 római uncianak megfelelő 408 gramm súlyú volt (781), a montpellier-i 410·54 gr., a genuai 314·35 gr.

A márka vagy gira a XII. században jött divatba, eredetileg fél font volt, később nyolc uncia. (Illetőleg ezüstre 16 lat, aranyra 24 karát.) A márka is különböző volt, pl. a budai körülbelül 245·53779 gr, a bécsi 280·614 gr, a barcelonai 267·3333 gr, az angol 233·3533 gr, a kölni 215·496 gr, a párizsi 244·7529 gr. (Hóman számításai.) A márkából 160 dénárt vertek. Dandolo Henrik a XII. század végén Velencében ezüstgarast veret s követi IX. Lajos a toursi garassal (12 kis toursi dénár), majd cseh garas stb. Megjegyzendő, hogy Nagy Károly óta állandóan csökken a tiszta ezüstsúly, mert a pénzszükséggel nem tart lépést az ezüsttermelés.

A XIII. század újítása az aranypénz. Addig is került nyugatra arab és bizanci arany (bizantinus), de keletűvé akkor lett, mikor Firenzében aranyforintot s Velencében dukátot¹ vertek; ezt követte a rajnai forint és nálunk Károly Róbert idejében az aranyforint firenzei mintára. Szent Lajos is veretett aranytallért. Anjou Károly pedig carlinot. A velencei és firenzei aranypénz keleten is el volt terjedve; mikor Vasco de Gama Calicutban kikötött, ott is talált zecchinót. Ennek értéke sohasem változott.

A firenzei aranyforint 24 karátos finomságú s 20 soura és 240 dénárra volt felosztva. Hasonló felosztású volt az igen elterjedt toursi livre, valamint a Párizsban vert parisis. A pound-sterling = Pfund der Osterlinge = keleti emberek pénze; emlékezés a német, főleg kölni kereskedőkre. Egy ezüst sterling = négy toursi dénárral. A XIII. században sok államban modellül szolgált és nagy elterjedtségnek örvendett.

Dél-Olaszországban egy uncia arany 30 tarira, 600 granora oszlott.

Találkozunk a pénzpótlóval is. Kinában — Marco Polo szerint — Kublai kán idejében (XIII. század második fele) aranyon, ezüsten nem lehetett vásárolni. Kambalukban volt az uralkodó pénzverőintézete s ez árasztotta el a birodalmat az egyedül vásárlóképes pénzzel. Sok lévén az eperfa, ennek héját lefejtették, abból kiválasztották a hársát s papirost csináltak belőle. Ezt a fekete papirost különböző nagyságú darabokra vagdalták s a nagy kán pecsétjével ellátták. A legkisebb darab értéke félfillér, de van olyan, mely 10 bizanci aranyat is ér. Ezzel

¹ Nevét köriratától kapta: «Sit tibi, Christe, datus, quem tu regis, iste *ducatus*». Egyik oldalán a doge térdelő képe szent Márk balján, a felírással oldalon Krisztus áldásra emeli kezét. Az aranypénz neve később zecchino. (Zécca = pénzverő.) Az aureolus inkább emlékpénz.

a fizetési eszközzel egyenlítették ki az Indiából jött árúk árát s az idegen kereskedő is csak papirpénzen vásárolhatott új árút. Aki utánozta a pénzt, halállal bünhődött. Ha elkopott a pénz, a pénzverőben három százalék levonással beváltották.

Villani János mondja II. Frigyesről, hogy mikor Faenza ostroma közben elfogyott a pénze, akkor császári aranyértékben saját képével ellátott bőrpénzben fizetett s elrendelte, hogy aki ezeket kincstartójának bemutatja, a pénzutasványért megfelelő értékű jó pénzt kapjon. A háború után be is váltották ezeket az utalványokat császári aranyokra. (20 karátos, $1\frac{1}{4}$ forint értékben.)

Mértékek, súlyok.

A mértékek és súlyok majdnem városenként változók. Nyugaton a hűbérúrnak, városnak megvolt a maga mértéke és mérlege, melynek mintáját közszemlére kitették a kastélyban, kápolnában, illetőleg a városházán. Hosszmérték a rőf; űrmérték a mérő, akó (modius), tunella (nagy edény); súlymérték a márka, font (libra), mázsa. Ezek a mértékek azonban különbözők, pl. a bécsi mázsa 100 font, a magyar mázsa 120 font.

A kereskedő csak meghatározott súly és nagyság mérésére használhatta saját mérlegét és mértékét, nagyobb mennyiségeknél köteles a földesúr vagy város mértékét és mérlegét használni, természetesen megszabott díj lefizetése mellett. Franciaországban V. Fülöp egyenlő súlyt és mértéket rendelt el az egész országra, de a rendeletet nem hajtották végre.

Tengerjog.

A középkorban modern értelemben vett nemzetközi kereskedelmi törvényeket nem találunk, de a szükség rákényszerítette a kereskedőnemzeteket, hogy a forgal-

mat annyira-amennyire szabályozzák. Ezt a célt szolgálta a tengerjog is.

Alapjában részleges szokás- és statutum-jog, amelyet gyakran átvesz egyik nemzet a másiktól, mint Pisa jogát Marseille, Hamburgét Lübeck. Körülbelül nemzetközi jellegűnek tekinthetők: *Oleron-sziget* (La Rochellenél) tengeri törvényszékének ítéletei (La charte d'Oléron); Legrégibb 24 cikke valószínűleg a XII. századból származik. Délnyugaton, majd a nyugati államokban is egy másik terjedelmes jogkönyvet használtak, melyet mai alakjában körülbelül 1370-ben Barcelonában katalon nyelven állítottak össze. Északon a wisbyi tengerjog volt érvényben. Ez két főrészből és későbbi hozzátételekből áll. A gyűjtemény neve *Waterrecht*. Ezek általánosabb jellegűek, de voltak részleges jogok is: pisai, velencei, genuai, amalfii, marseillei, tortosai, barcelonai, statutumok.

Reklám.

A középkor vége felé egész modern ízű *reklámot* látunk, pl. a német könyvkereskedőknél. Johannes von Königsberg nürnbergi könyvárús üzletét ajánlja. (1474.) Regiomontanus (Müller) János üzletének megnyitására értesíti a tisztelt közönséget; felsorol már megjelent munkákat s felhívja a figyelmet az újonnan megjelenőkre és nagy raktárára földgömbökből és csillagászati eszközökből. Van rá eset, hogy a prospektus egyetlen munkáról számol be. Schöffler jelenti, hogy szent Jeromos levelei a közeljövőben megjelennek és figyelmetti a közönséget, hogy meg ne vegyenek valami más kiadást, hanem várják meg ezt.

Egyik könyvkereskedő kiemeli raktárának gazdagságát, meghívja az érdeklődőket annak megtekintésére és pontos katalógust bocsát a rendelkezésükre. Erhard Ratdolt kétszínű jelentést nyomat, mely a «raktáron

levő Velencében nyomtatott könyvek»-et tartalmazza. A betűk nagysága arra enged következtetni, hogy a jegyzék használható volt plakátul is. A címek tudomány-szakok szerint vannak felsorolva. (In theologia, in logica, in humanitate et poetria etc.) Ilyen kedves meghívásokra is akadunk: «Akik meg akarják venni a felsorolt könyveket, jöjjenek az alant jelzett helyre, ahol bőkezű eladóra találnak».

Megtörtént az is, hogy a hirdetéseket a könyvbarátoknak lakásukra küldték vagy az utcán feltűnő helyen kiragasztották s ráírták: «Kéretik a cédulát le nem tépni!»

Schöffler Péter egyik hirdetésére az alsó szélre kézírással van írva latinul: «A könyvkereskedő található a Zum Wilden Mann-hoz címzett vendégfogadóban».

Ezek természetesen csak szemelvények és bizonyára más szakmában is voltak hasonló prospektusok és hirdetések.

Kereskedelmi forgalom.

Hogy fogalmat alkossunk egy-egy középkori kereskedőváros forgalmáról, néhány adattal szolgálunk a városok történetéből. Lübeck tengeri külső kereskedelmi forgalma 1368-ban mai értékelésben négy és félmillió aranymárka, Hamburgé 1371-ben három és fél millió, Stralsundé 1384-ben három millió felül. Génua ki- és bevitele a XIV. században 15—20 millió frankra rug. Hogy ezt az adatot kellően értékelni tudjuk, tudnunk kell, hogy ugyanakkor Anglia minden gazdag nagybirtokosával, mindennemű adójával legfeljebb évi öt millió márka jövedelmet tud felmutatni. A porosz városok és a négy vend város (Lübeck, Rostock, Wismar, Stralsund) kivitele és a hansához nem tartozó városokból való bevitele együtt másfél év alatt (1368—69) 23.252.320 márka mai aranyértékben, tehát több, mint négyszerannyi, mint Angliának összes állami bevitele.

Kapitalizmus.

Sombart fellépése előtt általában az ipar és kereskedelem jövedelméből származtatták a tőkét s az volt a felfogás, hogy a középkori iparos és kereskedő lelkében fogamzott meg először a kapitalista szellem. Werner Sombart híres munkájában (*Der moderne Kapitalismus*) iparkodik ezt a felfogást megcáfolni s rámutat arra a körülményre, hogy a középkori kereskedőnél a látszólagos óriási haszon csak bruttó nyereség, abból le kell számítani a rengeteg költséget (szállítás, vám, kíséret, helypénz, veszteségek stb) s akkor kitűnik, hogy a kereskedő elenyésző csekély haszonnal zárja le az üzletet. A Peruzziak nyeresége 1308—24. években 16%, a Bardiaké 1310—30 közt 20%, a Strozziaké 1318—39-ben 13,52%, ami meglehetősen csekély, úgy hogy szerinte a kereskedő csak a saját és övéi fenntartására szükségeket tudta megkeresni. Közben engedményeket tesz ugyan («Gewiss wird es so schlimm nicht immer bestellt gewesen sein»), de mégis arra a végeredményre jut, hogy a kapitalizmus nem a kereskedelmi nyereségből, hanem a földjádék fölhalmozásából, közjogi jövedelmekből s gyarmatok kifosztásából állt elő.

Sombartnak ezen állítása, mely a középkori gazdasági viszonyok egyoldalú felfogásán alapszik, élénk tiltakozást váltott ki a tudományos világban. Eltekintve attól a ténytől, hogy a középkori viszonyok mellett, a nehéz szállítás és a gabonakereskedelem szervezetlensége következtében a földbirtokos élete épen nem lehetett rózsás, nem tételezhetjük fel, hogy az a földbirtokos, ki földjádékából vagyont gyűjtött, csak azért adja fejét a fáradságos és kockázatos — hiszen élete is kockán forog — kereskedői pályára, hogy a nyomorúságos megélhetést biztosítsa magának. A kereskedelmi pályáról más fogalmat alkothatunk Geiler von Kaisersbergnek már közölt

nyilatkozata után, mely szerint a házaló kereskedőből ház- és hajótulajdonos lehet. Tény, hogy 100%-os, sőt nagyobb nyereség is van a középkorban. Rudolf von Ems *Der gute Gerhard*-jában Gerhard így beszél:

«Swenne ich wider kaeme,
Daz ich zwivaltic naeme
Mín silber wider und dannoch mé».

A huyi szent Juetta életrajzában olvassuk, hogy mint özvegy gyermekeiről úgy akart gondoskodni, hogy kis pénzét átadta kereskedőknek, hogy a kereskedelmi nyereségből részesüljön, «miként sok tisztességes ember megszokta tenni a kor szokása szerint».

Lucas Rem szerint a Welser-cég az 1502—4. években 31%-os, 1505—7. években 39%-os nyereségre dolgozott, később még nagyobb a haszon, természetesen ő a tiszta nyereséget érti.

Ha iparral és kereskedelemmel nem lehet vagyont szerezni, — mondja helyesen Keutgen — akkor a kereskedelem, ipar és a város fel nem virágozhat. Sombart a fiziokraták álláspontjára helyezkedve azt akarta kimutatni, hogy csak a termelő volt az igazi produktív elem s céljának megfelelő példákat vesz fel. Pl. idézi Leonardo Pisanot, ki egy kereskedőről beszél, aki tőkéjével semmit sem nyert a kereskedésen, de nem veszi figyelembe, hogy ez a tőke csak 10 és fél pfennig volt. Ezzel szemben számtalan példa bizonyítja, hogy a kereskedelmi nyereség alkalmas tőkegyűjtésre. Eltekintve a rendes haszontól, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a középkori vállalkozó és kereskedő is értett hozzá, hogyan növelje nyereségét. Boine Brokénál láttuk, hogy képes volt rossz anyagot adni, munkáit megcsalni, csak hogy jövedelmét fokozza. Már a XIV. században a multat emlegetik Firenzében, mikor a kereskedő a meg nem felelő minőségű fésűket az Arnóba dobta s csak a jóminőségűeket adta el, míg most a korcsmáros képes a vizet eladni

bor gyanánt. Sokan vallották már a középkorban Goethével:

«Handel, Raub, Piraterie —
Dreieinig sind sie, nicht zu trennen.»

Sieveking a kapitalizmus kezdeteit Flandriában és az olasz városokban keresi. Velencében már a XII. században virágzó az ipar, nagytőkék keletkeznek s Mai-rano Romano XII. századbeli hajósvállalkozó üzletei már modern kapitalista szellemet mutatnak. A városi polgárság gadagsága olyan hatással van a nemesre, hogy maga is kereskedővé, bankárrá lesz, hogy vagyonát fokozza (Pl. Génúában.) Különösen a pénzüzlet kifizető. Egy nimesi uzsoraankéton adatokat hoztak fel 40, 55, 120, 262 $\frac{1}{2}$ %-os kamatra is. Igy érthető a tőkefelhalmozás. Firenzében az az eset, hogy a meggazdagodott kereskedő vesz földbirtokot, mert ez tekintélyt ad. Ugyanezt látjuk Boine Broke és Jacques Coeur esetében.

Némelyik kereskedő rohamosan gazdagszik. Pl. Medici Cosimo atyja, Giovanni, még 1399-ben 10 forint, 9 s. és 7 d-ral szerepel az adókiivetésben, míg fia, Cosimo 1458-ban 576 forinttal, mint legtöbb adófizető ismeretes. Elősegíti az olasz kereskedő vagyoni gyarapodását, hogy nemcsak áruval kereskedik, hanem pénzüzlettel is foglalkozik. A Panciatighik Firenzéből nemcsak Zsigmond császárnak kölcsönöztek tekintélyes összegeket, hanem szövötüket Londonban, Avignonban, Afrikában helyezték el s az aragon királyok udvari szállítói voltak. Kihasz-nálták a főleg terményjövedelemmel rendelkező földbirtokosok, egyháziak, világiak készpénzben való szűkölködését, amiként a pénzüzletnél látni fogjuk, visszaéltek a helyzet-tel s kiforgatták mindenéből a földesurat. Ilyen kiterjedt kereskedelmi tevékenység feltétlenül nagy tőkék felhalmozódására vezet. A fentebb említett Giovanni Medici 79,472 forint adótőke után fizet adót (1427). Cosimo és ennek fia, Pierfrancesco már 115.170 forint tőke után.

(1458), A leggazdagabb genuai, egy Spinola, 227.000 lirától fizetett adót. (Ma körülbelül 955.670 aranyfrank.) 1263-ban Genua egész adótökeje 1,500.000 livrere rúgott, 1395-ben 12,900.000 livrere, maga a földbirtok egy millió livrere.

Az akkori viszonyokat tekintve, hatalmas összegek ezek, amelyek mind a kereskedelem szerepét bizonyítják a kapitalizmus kifejlődésében.

Megtaláljuk a középkorban már a kapitalizmus velejáróját, a tőke és munkás közt létező ellentétet. Firenzében a tőkésekkel — kiknek kezében voltak a termelőeszközök — szemben álltak a lázongó munkások (ciompi) s Boine Brokenál szintén láttuk, hogyan törekedett tőkéjével kizsákmányolni a munkást s miként a lázongás mutatta, ő csak típusa volt a nagyvállalkozónak és nagykereskedőnek.

IV. fejezet. A kereskedelem akadályai.

A középkori kereskedelemnek igen sok akadállyal kellett megküzdenie, amelyek a kereskedőt vagy szabad elhatározásában akadályozták, vagy árúját, sőt életét veszélyeztették s kereskedői nyereségétől részben vagy egészben megfosztották.

Árúmegállító jog.

Ez akadályok közé tartozik az *árúmegállító jog*.

A XIII. században bukkan elénk mint eszköz bizonyos városok polgárainak kezében, hogy a rájuk nézve fontos árukhoz olcsón hozzájussanak. Később már egyes nevezetesebb városok monopóliumukat biztosították vele.

Az árúmegállító jog lényeges tartalma, hogy kötelezi az idegen kereskedőt, hogy az illető városban kirakja

árúját, vásárt tartson. Rendesen össze van kötve az útkényszerrel, vagyis bizonyos irányból jövő kereskedők csak a megszabott úton és az árúmegállító helyen át vonulhatnak. Ha valaki az útkényszer kijátszásával más utat akarna választani, a földesúr, ki éberem őrökdi a területen, szigorúan lakoltatja a kereskedőt, ki őt az ő útrészén felállított vámok jövedelmétől meg akarta fosztani.

Az útmegszakítás különböző, a város kiváltságlevelében megszabott ideig (3—15 nap) tart s ennek elteltével vagy tovább viheti árúját az ország belseje felé, vagy egyes esetekben a kivitel el van tiltva (pl. Velencében) s addig kell árúját kirakni, míg a város polgárai meg nem veszik.

Az árúmegállítás fogalmához nem tartozik az átrakodási jog, amely szerint egyes városokban csak a városi polgárok kocsijain viheti tovább az idegen kereskedő árúját, sem az idegen kereskedők egymás közt való üzletkötési tilalma (pl. Velencében, Budán), sem a lerakodási díj. Nem tartozik szorosan véve az árúmegállító joghoz a fentebb említett útkényszer sem.

Részletekben eltéréseket látunk az árúmegállító jognál, pl. egyik városban minden kereskedő köteles megállni (pl. Münden, Kassel), más városban csak meghatározott úton vagy folyón utazók (Dordrecht), vagy bizonyos irányban menők. Bécs 1221-ben csak a Magyarország felé menő árúkra árúmegállító, az útkényszer 1278-ban fűzik hozzá.

Lerakási díjat rendszeren csak akkor fizettek a kereskedők, ha bizonyos helyen felügyelet alatt raktározták be árújokat.

Az árúmegállító német neve Niederlage vagy Stapel, Stapelrecht (felnémet Staffel=Grundlage), latin neve stapula. A virágzási kor 1250—1500-ig.

Az árúmegállító jognál fontos érdekek forogtak kockán,

s ezért heves harcok dúltak e jog körül. A fejedelmek védelmezték vagy elnyomták e jogot, amint érdekük kívánta. A legrégebb korban a fejedelmek adományozták a jogot, majd Németországban a tartományi fejedelmek adományozzák, a császár csak legfeljebb megerősíti azt. (Köln, Kassel, Hamburg.) Általában az áru-megállító vagy szokásjogon alapul (annak kiterjesztése), vagy fejedelmi adományozáson.

Vámok.

A kereskedelmet hátráltatja a sok vám. A hűbérúr arra törekszik, hogy minél jobban megszarolhassa a kereskedőt, akire annál inkább irigykedik, minél nagyobb tekintélyt ad neki gazdagsága s ennek a kereskedelmi nyereségnek egy részét úgy akarja magáévá tenni, hogy a «Pfeffersack»-ot minél többször fizetésre kényszeríti. Az uralkodók több kísérletet tettek, hogy határt szabjanak a földesurak önkényes eljárásának, de kevés sikert értek el. Az úr vámot szedett az úton (útvám), a vízparton (partvám), ha egy árkon néhány szál deszka volt lefektetve vagy patakon egy rozoga híd vezetett át (hídvám). A folyón semmivel sem jobb a helyzet. A hajókat minduntalan feltartóztatják a vámházak és irgalmatlanul megszarcolják. Egy zsák gyapjú tulajdonosa Angliából a kiviteli, Dammében a beviteli vámon kívül Rupelmontetól Douaiig az Escauton és Scarpen 17 helyen fizetett vámot. A XIV. század vége felé 64 rajnai vámhely volt. A Loiren Nantesig 74 vámhely, 12 az Allieren, 60 a Rhônen és Saônen, 70 a Garonnen.

Ehhez járul még a be- és kiviteli vám, lerakodási díj, helypénz, mérlegpénz stb. és a költséges szállítás. Cadixban vásárolt 20 darab posztó ára, mire Firenzeig ért, 40%-kal drágult meg.

Az utak. Partjog.

A seigneuré az út, híd, komp, de az utak általában rendkívül rosszak, kivéve néhány jó állapotban fennmaradt római hadi utat. A királyok Angliában is, Franciaországban is rendeletekben szabják meg az utak jókarban tartásának a módját, de már a kivitelről nem gondoskodnak. Az urak azon a címen szedik a rengeteg vámot, hogy az út jókarban tartása sokba kerül, de a valóságban nem javítanak sem utat, sem hidat. A legnagyobb ritkaság, ha egy-egy nagyobb gödröt kötörmelékkel betemetnek. A rossz út az úrnak hasznot jelent, mert a kereskedő kénytelen lassabban haladni, több élelmet fogyaszt, tovább veszi igénybe az úr kísérecsapatát s könnyebben történik kerék- vagy tengelytörés, amelynél életbe lép a partjog.

A partjog (Strandrecht) értelmében a hajótörésben partravetett holmi az illető terület urát illeti meg, hasonlóképen, ha a kocsi tengelye érinti a földet (Grundruhrrecht), a kocsi rakományával együtt az úr tulajdonába megy át. Ezen akként iparkodott a kereskedő segíteni, hogy alacsony, erős kerekeket rakott a kocsiba, hogy így a feldőléstől jobban védve legyen.¹ A britt Cornwallis partjain a sziklák közt tüzet gyújtottak, hogy vesztükre odacsalják a hajókat és rakományukat kézrekerítsék. A háramlási jog (droit d'aubaine) alapján az úr a birtokán elhalt idegen javait lefoglalta.

Az utak bizonytalansága.

A szegény kereskedő emellett állandóan ki volt téve a rablótámadásoknak szárazon és vizen egyaránt. Rabló

¹ Régi kereskedői szabály: «Fahrst da auf Jahrmarkt durch Herrn-Gauen, oder Wald, nimm klaine Rad an dain Wagen und hüte dich, dass du kaine Grundruhr zahlen must, sonst ist dain Gewinn verloren».

bőven volt, mert a városok kikergették a gonosztevőket s ezek felcsaptak utonállóknak. Joinville mondja: Annyi a rabló és gonosztevő Párizsban és kívülre, hogy minden vidék tele van velük. Hiába iparkodtak fejedelmek védelelekkel, tartományok istenbékékkel biztosítani az utat, mindez keveset használt. Ezért engedték meg a fejedelmek a kereskedőknek a fegyverhasználatot, hogy könnyebben védekezhessenek. Gentben a városon átvonuló idegenek közül csak a kereskedők hordhattak kardot. Barbarossa Frigyes is megengedte a fegyverhasználatot. A XIII. században a kereskedő már állig felfegyverkezve és fegyveres szolgálótól körülvéve kísérte árúját. Hogy könnyebben védekezhessenek — hiszen néha csapatostul rohanják meg őket a rablók, kik közt lovagok is akadnak — tömegben, karavánban utaznak s vagy maguk választanak egy kapitányt, vagy a város rendel az élükre főnököt. A regensburgiak az ennsi vásárra a hansagróf vezetése alatt vonultak. Egy-egy ilyen kivonulás néha inkább hadmenethez, mint kereskedelmi járathoz hasonlított; A vízi úton szintén karavánban, flottában közlekedtek, a hajó vetőgéppel volt felszerelve vagy külön hadihajók kísérték őket s a kereskedők is páncéllal és karddal voltak ellátva.

Kiséret.

Épen az utak bizonytalansága hozta létre a kíséreti intézményt. Ez abban állt, hogy a fontos messékre vezető főutakra a területi urak védőkíséretet adtak saját területükre, természetesen megfelelő díjazás mellett. A kísérőcsapat néha 100 emberből állt. Nürnbergre pl. fontos volt a frankfurti és lipcsei messék látogatása, azért a városi tanács a messék közeledtekor megbízottat küldött ki az útvonalra, kinek feladata volt az útvonalba eső területi urakkal megegyezni a kíséretet illetőleg.

A tanács a kereskedőkkel megállapítja az utazás idejét, ezt a piacon is kihirdetik és közlik az érdekelt területi urakkal is. Egy 1422-ki nürnbergi rendelet szerint a tanácsi kiküldött állapítja meg végeredményben az utazás kezdetét és tartalmát és a messekaravánok számára szükséges kocsik számát.

Frankfurtban szintén megegyeztek a hazajövetel időpontjaira vonatkozólag s ezt közölték a területi urakkal, a helységekkel és Nürnberggel is. A nürnbergiekhez rendszeren mások is csatlakoztak. 1446-ban a nürnbergiek 36 lóval, a passauiak 15 lóval utaztak s összesen 32 garas kíséreti díjat fizettek. Pl. Nürnberg—Neustadt közt (körülbelül 5 mf.) 3 garas a kíséreti díj, Nürnberg—Ansbach közt (szintén 5 mf.) 4 garas, Nürnberg—Rothenburg közt (9 mf.) szintén 4 garas, vagyis az urak a lehetőségig iparkodtak felszófolni az árakat.

A Mainán is volt kíséret, de ott nem a személyszám és a távolság, hanem vagy a hajószám, vagy a kíséretet adó lovasok és lővészek száma volt az irányadó a díjmegállapításnál. A vízi út sokkal olcsóbb volt, mint a szárazföldi, néha csak fele; átlag 4:5 az arány. Főleg nehéz árút lehetőleg vizen szállítottak.

Elvben a kíséretet adó úr minden kárért felelős volt, de ezt nehéz volt megvalósítani. A kíséretről lemondani nem volt ajánlatos, mert ki volt téve a kereskedő, hogy esetleg maga a kíséretet adó úr rabolja ki.

Megtorló intézkedések.

Sok kárt okozott a kereskedőknek a *megtorlás joga* (repressalia) is. Ennek értelmében, ha egy idegen valakinek kárt okozott, ez fel volt jogosítva annak honfitársán kárpótlást venni. Itt azonban fontos volt annak megállapítása, hogy a károsítás erőszak elkövetésével történt-e vagy valami kötelezettség be nem tartásával.

Az első esetben állami ügynek tekintették az elégtétel-vételt s ahhoz az államhoz fordultak elégtételért, amelyhez a kárttevő tartozott ; ha az az elégtételt megtagadta, minden lehető mód meg volt engedve, hogy a károsult kárpótolja magát. Ha kötelezettség be nem tartásáról volt szó, lehetőleg barátságosan iparkodtak elintézni a dolgot. A magyar kereskedőknek ilyen kellemetlen esetük volt Károly Róbert korában a velenceiekkel.

Szállás. Mérték, súly, pénz.

Az utazás kellemetlenségeihez hozzátartozott a középkorban a szállók ügyének rendezetlensége. Egyes útvonalakon egyáltalában nem voltak szállók, másutt pedig rosszak, megbízhatatlanok s így a kereskedő gyakran ki volt téve árújával együtt a veszedelemnek. Egyes városok iparkodtak szerződésileg segíteni a bajon. Pl. Pavia és Vercelli szerződést kötöttek egymással, melynek értelmében a kereskedőket megbízható helyen szállásolják el s a szálláspénz nemcsak szállásra, a tűzhely, világítás használatára jogosít, hanem ételhez borra és sóra is. Ez csak a szerződéses helyekre vonatkozik, míg a magánszállásadás más elbírálás alá esik, de ezeket is ellenőrzi a város főleg a célból, hogy tobzódás helyei ne legyenek.

A kereskedelmi forgalom akadályai közt meg kell még említenünk a mértékek, súlyok és a pénz sokféleségét, melyek sokszor károsulásnak tették ki a kereskedőt.

II. RÉSZ.

I. fejezet. Keleti kereskedelem.

KELETI vagy levantei kereskedelem Európa gazdasági életében nagy szerepet játszik, mert ennek volt a feladata kielégíteni a kultúrember folyton fokozódó szükségleteit és nyújtani az élet kényelméhez szükséges cikkeket.

A levantei kereskedelmet a XI—XVI. századig három szakaszra oszthatjuk: 1. kor a virágzás kora, az I. keresztahdjárattól a latin császárságig (1096—1204); 2. a virágkor, a latin császárságtól Gallipolinak török kézbe való jutásáig (1204—1357); 3. a hanyatlás kora, a kelet-indiai út felfedezéséig (1498) és Egyiptomnak az ozmánoktól való birtokbavételéig. (1517).

Ezt a felosztást tárgyalásunk további során éreztetni fogjuk, de épen a keleti történelemtől szóló fejezetben áttekinthetőbb és szűk terünknek inkább megfelelő felosztást fogunk követni. Megismerkedünk először *kelet termékeivel*, amelyeket levantei árúk névvel szokás illetni; egy pillantást vetünk azokra a *tartományokra*, amelyek e cikkeket szolgáltatják; látni fogjuk, kik e kereskedelem *közvetítői* a Földközi- és Fekete-tenger kikötővárosaiig s mely *útaikon*, mily *szállítóeszközök* segítségével jutottak odáig.

Levantei árúk.

1. A levantei árúk között a *fűszerek* játszanak nagy szerepet s ezek közt a *bors* a legfontosabb. Kétféle borsot

szállítottak nyugatnak : fekete- és fehérborsot s ez a cikk főleg a Malabari-partokról került forgalomba. A középkori ember — főleg a német — szerette a csipős, szomjúságot ingerlő ételeket s ezért volt a bors igen keresett cikk. Különben a keleti ember is sokat fogyasztott belőle.

Nagyon elterjedt a *gyömbér*; az indusok konzervet is csináltak belőle, az európaiak pedig hús- és halételek, borok fűszerezésére használták. Leginkább India és Mekka vidéke termelte. A *fahéj* szintén kedvelt fűszer volt s főleg Elő-India, Ceylon, Kína szállította. A *sáfrány* sokféle alkalmazást nyert mint fűszer, gyógyszer, festék és parfüm. A *szerecsenydiót* és a *szerecsenydióvirágot* italok és ételek fűszerezésére, de gyógyszernek is használták. A *szegefűszeg*, *galanga* szintén nagy fogyasztásnak örvendtek.

2. A *gyógyszerek* közé tartozik az *aloe*, melyet szárítva hoztak forgalomba. Volt citromszínű, sötétebb és egész sötét. Purgálószernek alkalmazták. Nagy szerepe volt a középkori gyógyászatban a *kámfornak*, *rebarbarának* is. A *ladanumgyantát* flastromalkatrésznak használták és a balzsamozásnál is szerepe volt. A *masztixgyanta* gyógy- és rágószer volt, de használatos volt mint firnászalkatrész is. Elterjedt a csöves kasszia is. Az Alexandria körül levő kertekben sok olyan fa volt, amelyekről hosszú, csöves gyümölcs lógott le; ezekben a gyümölcsökben édes, könnyen tisztító bél volt. E fa Kelet-India nyugati partjain is található volt. A *galangagyökér* hevítő- és izgatószer volt, melyet mint orvosi és tápszert a középkorban igen kedveltek.

3. Az *illatszerek* közül először az *aloeját* említjük meg. Aránylag kevés jutott nyugatra, mert a keletiek óriási mennyiséget fogyasztottak istentiszteletnél és saját használatukra. A legjobb minőség valószínűleg Hátsó-Indiából került ki. Az *ambrát* a legjelentősebb parfümnek tartották. Kisebb-nagyobb viaszszerű darabokban részint

a tengerben úszkálva, részint elpusztult halak testében vagy a parti sziklákon függve találták. A legfinomabb ambrát az Indiai-oceánban és Afrika keleti partvidékén találták. Gyógyszerül is alkalmazták főleg keleten. Európában az előkelők kedvelt parfümje volt és dísz tárgyakat készítettek belőle, valamint fejedelmi holttestek bebalzsamozásánál is használták. A *balzsamot* szolgáltató növénynek nevezetes lelőhelye a materai kert Kairó közelében; e kertet a szent forrás öntözte, amelynél a legenda szerint Mária a gyermek Jézussal az egyiptomi futás alkalmával megpihent, de Szíriában, Palesztinában, Arábiában is volt balzsambokor. Az istentiszteletnél a szent olajnál, gyógyításnál és balzsamozásnál használták. Balzsamos üvegecskét hordtak magukkal — főleg ragály idején — és azt szagolgatták. 1214-ben Trevisóban egy ünnepi játéknál a nők rögtönzött várat védtek, amelyet a férfiak virágokkal, gyümölcsökkel, illatszerekkel ostromoltak s a hajítófegyverek közt balzsamos üvegecskéik is szerepeltek. A *pézsma* átható állati illat, melyet gyógyszerül is használtak. Kinából és Tibetből szállították. A kedvelt illatszer gyanánt becsült *szantálfából* háromféle volt: vörös, sárga és fehér, de főleg a sárgát kedvelték finom, erős illatáért. Keleten nagyon sokat fogyasztottak halottégetésnél, istentiszteletnél, azonkívül a test bekenésére szolgáló illatessenciákat készítettek belőle. Lelőhelye főleg a két India és Ceylon. Arábia *tömjént* szállított, melyet főleg az egyház használt.

4. *Ipari anyagok.* A *berzsenyfa* héját és az alatta levő fehér faanyagot lehúzták s a belső vörös fából kivonva a festőanyagot, azt szövetek festésénél és rózsaszínű miniature-képeknél használták. Ilyen festőanyagok az *indigo*, *karmazsin*, *pirosító buzér*. Keletről hozták a *lakkot* is. A *coccus lacca* nevű pajzstetű különböző fák ágaira veszi magát, megszúrja a héjat, a kiszivárgó gyantalevel valószínűleg keveri saját nedvét s ezzel odakölcsonzi

szép vörös színét. Az ágon vastag vörös kéreg képződik, amely az állatot is bevonja. Ez a gummilakk.

A *gyapotból* legjobbak Hamath és Haleb termékei. A *timsó* különösen fontos a szövetek festésénél. Az úgynevezett vastimsót rózsavízzel, tojásfehérjével sűrűre főzték s cukorszerű anyagot kaptak belőle, melyet a műiparban alkalmaztak. A festéket egyrészt fixálta, másrészt szebbé, fényesebbé tette. Használták a szövetfestők, aranyozók és cserzésnél a timárok is.

5. *Drágakövek.* E korban Ázsia és Egyiptom a drágakövek hazája. Smaragd Felső-Egyiptomban, türkiz, lazur Perzsiában található. India rendkívül gazdag: bővében van a karneolnak, smaragdnak, zafirnak, rubinnak, topáznak, ametisztnek, gránátnak, gyémántnak. Az *elefántcsontot* Indiából, Afrikából hozták. Az elefántfog és csontok hamuja gyógyszerként szolgált. A középkorban is igen drága *gyöngyöt* az Indiai-óceán két pontján halászták különösen: a Perzsa-öbölben és a tenger-szorosban a keletindiai kontinens és Ceylon közt.

6. *Iparcikkek.* *Lenben* legkiválóbb volt az egyiptomi. A *selyem* hazája Kina volt. Nyugaton először inkább az egyház használta a selyemruhákat, csak később kezdte hordani a világi elem is. A keleti hatást elárulták a selyemkelmékbe, szőnyegekbe belenyomott, vagy behímzett elefánt-, oroszlán-, fácán-, páva-, griff- és baziliszkusalakok. A kereszteshadjáratok idején a fényűző lovagság nagyon felkapta a selymet és óriási mennyiséget szállítottak nyugatra még akkor is, mikor a görögök meghonosították a selyemszövést Rómában, Velencében, a hódító arabok pedig Spanyolországban, ahol az egyetlen Almeria 800 szövőszéket tudott felmutatni. Keleti aranybrokátot nagy előszeretettel alkalmaztak fejedelmi személyek sátortakarójául.

A középkorban nevezetes selyemfajok: baldacchino, gazdag selyemszövet, gyakran alakokkal, mintákkal

ékesítve és arannyal átszőve. Camocato (kamoka) arannyal átszőtt selyem dísz- és egyházi ruhákra. Eredetileg Kinában készítették, majd Perzsiában is. A damasz-selyem Damaskus városától vette nevét. A maramato aranybrokát; sciamito sűrűn szövött, igen drága, nehéz selyemszövet. A siglaton aranyszövésű vörös selyem; a tatárszövet drága szövet, gyakran aranycsíkokkal és állatokkal; a boccasino tulajdonképpen lenszövet, de a szir és egyiptomi takácsok oly finoman tudták megszőni, hogy selyemnek lehetett tartani. A camelotto plüsszerű szövet.

Arany- és ezüstfonál. A középkorban nagyszerűen értettek ahhoz, hogy az aranyat és ezüstöt ütessel és húzással vékony szájakra nyujtsák. A vékony szeletkéket fonalakra rakták, amelyeket marhabélből készítettek. Mivel ez az anyag nem volt látható, csak a nemesfém, azt hitték, hogy az aranyat és ezüstöt sodorták fonállá s ezért nevezték or, argent filének. Az arany- és ezüstfonállal szöveteket, szőnyeget hímeztek vagy brokátot szőttek belőle.

Üveg. A középkori üvegipar majdnem mindenütt az egyszerű fehér és festett üvegnél maradt, csak kevés helyen találkozunk művészi üvegmozaikkal és arany-, ezüst-, vagy emállal díszített üvedénnnyel. Keleten igen fejlett volt az üvegipar, főleg Tyrusban, mert itt található a kálinövény, amelynek hamuja a legkiválóbb anyag az üvegyártásra.

Porcellán. A porcellán eredetileg a porcelláncsigát jelentette, illetőleg kagylóját, mely kelet több vidékén mint pénz szerepelt s az edényanyagot talán azért nevezték el porcellánnak, mert tejfehér színével, átlátszóságával és sajátos fényével hasonlított a kagylóhoz. A kínai porcellán csak a XIV. században kezdett nyugaton elterjedni. Főpiaca Damaskus volt.

Itt emlékezünk meg a *cukorról* is. A cukornád Elő- és

Hátsó-Indiában, Dél-Kinában régen ismeretes volt, de a lakók megelégedtek azzal, hogy a nádat szétzúzták, a nedvet tűz felett lepároltatták és megsűrítették. Később a cukorkészítés módja a következő volt : lassú tűzön koncentrálták a nedvet, azt megtisztították és kristályosították. Volt keményebb és lágyabb cukor, aszerint, amint 1—2—3 főzetű volt. Készítettek már süveg cukrot is. A cukorkészítésnél sárga lé vált ki, amelyet hordóba zárva cukorméz néven adtak el; annak kellemes mellékízt adtak azáltal, hogy rózsavízben vagy ibolyaszeszben főzték. Az arab orvosok mellbajban ajánlották s a keresztvesztézek is használták.

Végül még meg kell emlékeznünk egy árúcikkről : az *emberről*. A középkorban a rabszolgakereskedés mind keleten, mind nyugaton virágzó volt. Egyiptomban a XIII. század közepétől a mameluk szultán uralkodott, ki seregét az északról szerzett rabszolgákból újoncozta s mivel a hárem is sok rabszolgát fogadott be, a rabszolgakereskedés igen fellendült. Évente körülbelül 2000 rabszolga került Kairó piacán eladásra. Legvirágzóbb volt a rabszolgakereskedés a Fekete-tenger partján, hol a szülők gyakran maguk adták el gyermekeiket. A kereskedelem központja Kaffa volt. Az egyiptomi ügynökök összevásárolták itt a rabszolgákat, de mielőtt kivitték volna, a génuai konzul mindenkitől megkérdezte, hogy keresztény-e vagy akar-e keresztény lenni. Ha igenlő választ adott, a konzul nem engedte kivinni, hanem megvásárolta. Legdrágább volt a tatár rabszolga, 130—140 dukát, a cserkesz 110—120, a görög 90, az albán, szerb 70—80 arany. A rabszolgák közül Egyiptomban a férfiak a keresettebbek (katonák) s ezek a szultáni méltóságig emelkedhetnek, nyugaton a nők, mert a háztartásban jobban összeférők. Főkéivánalmak az ifjúság és egészség s ha ehhez még szépség is járul, az természetesen emeli az értéket.

Tartományok. Ázsia.

A tartományok közül, amelyek a levantei árúkat termelték, elsősorban *Kínát* emeljük ki. Főforrásunk erre az országra, valamint az egész középkori Ázsiára a velencei Marco Polo leírása, ki Ázsiában évtizedeket töltött s éles szemmel figyelt meg mindent s gyakran összehasonlításokat tett a nyugati viszonyokkal.

Kína sajtószerű ország volt a középkorban is. Magas kulturális nivó, virágzó ipar és kereskedelem mellett helyenkint emberevők is találkoztak. A rendkívül termékeny, jól művelt birodalom évezredek át hazai dinasztiki uralma alatt állt, de idővel az északi rész *Kathay* néven elszakadt a birodalomtól, míg a XIII. század végén Kublaj, a tatárok nagy kánja, az egész birodalmat egyesítette kormánypalcája alatt.

A nagy kán székhelye Kambaluk (Peking), *Kathay* fővárosa. Ennek 12 kapuja, nyilegyenes utcái s 12 külvárosa volt, amelyekben a kereskedők és idegenek laktak. «E városba nagyobb számú és értékesebb cikket hoznak, mondja Marco Polo, mint bármi más helyre a földön . . . Hogy csak egyet említsek, nincs az évnek az a napja, melyben ne hoznának legalább 1000 szekér nyerselymet, melyből aztán itt készítik a finom, gyakran arannyal áttört selymekelméket.» Polo adatának az a magyarázata, hogy len nincs ezen a vidéken, a gyapot és kender nem fedezi a szükségletet, azért van szükség ilyen sok selyemre.

Kambaluk kereskedelme óriási méretű. Körötte körülbelül 200 város volt s a kereskedők ezekből a városokból mind Kambalukba jöttek adni-venni. A városból a különböző tartományokba vezető utak két oldalt fával voltak beültetve s bizonyos távolságokra postaállomások voltak találhatóak.

A birodalom városai közül különösen említést érdemel-

nek *Taianfu*, melynek népe iparos és kereskedő; sok eperfa terem itt és sok selymet is termelnek. A környékbeli kereskedők Indiát járják. *Pianfu* szintén sok selymet termel s lakói kereskedők. *Kingianfu* óriási selyemtermeléssel, melyet iparosai feldolgoznak arannyal áttört selyemszövetekké. *Sucseuban* a selymen kívül oly sok rebarbara és gyömbér terem, hogy egy velencei garasért 60 fontot is lehet kapni. *Szaiianfunak* virágzó ipara és kereskedelme van. *Kinsze* a kelet Velencéje, melynek 12.000 hídjá van. «Annyi ott a gazdag kereskedő s azok annyi fényes üzletet csinálnak — mondja Polo — hogy annak csak az Isten a megmondhatója.» Mindenki csak az atyja mesterségét űzheti. Sok kórháza van s ezekben helyezik el a munkaképteleneket. A város utcái, a tartomány utai kövezettek, ami elősegíti a forgalmat. A városban 10 fő és számos kis piac van. A főutcával párhuzamosan, szemben a piacokkal egy széles csatorna fut, melynek a piacokra néző partjain nagy kőházak vannak s ezekben helyezik el az Indiából és más országokból jövő kereskedők árúikat. A főpiacokon hetenkint három vásár volt, a vásárterek vágóhidakkal voltak felszerelve.

A kinszei fogyasztás méreteinek megvilágítására Polo csak a borsot hozza fel. Egy vámtisztviselőtől hallotta, hogy a városban ebből a cikkből naponként 43 szállítmány a fogyasztás, szállítmányát 223 fonttal számítva. Ezenkívül a városban és a környéken sok cukrot állítanak elő.

Tekhua városában gyönyörű porcellánt készítenek, amely nagyon kapós. Zaiton, Khanfu, Kanton az India felé vivő kereskedelmi forgalom kikötővárosai. *Manzi* és Fokien tartományokban rengeteg gyömbér terem. A Hoanghon, a Kiang folyón óriási forgalmat bonyolítottak le.

A kikötőkben minden árúcikk után 10% a vám; könnyebb árúnál 30%, borsnál 44%, szantálfánál és

más nehezebb árúnál 40% a hajóbér s a kereskedő mégis szép haszonra dolgozik.

Amint a mondottakból látható, Kinában a főcikk a selyem, amelynek előállítását sokáig titkolták, míg végre egy kis középpázsiai ország, Khotan, a titok birtokája jutott. Khotan királya ugyanis elvett egy kínai hercegnőt, aki nem tudott lemondani a megszokott fényűzési cikkről s kijátszva a határőrök éberségét, selyemhernyót, petéket és eperfamagokat csempészett ki Kinából. A selyem nagyon olcsó volt a birodalomban: 5 aranyforintért 19—20 font nyersselymet vagy 3½—5 darab aranybrokátot lehetett vásárolni.

A kínaiak igénytelenek, de a tatárok fényűzők: «ruhájuk arannyal áttört szövetből vagy selyemből készült, melyet a legszebb prémmel, úgymint coboly-, hermélin- vagy rókaprémmel bélelnek». (Polo.)

A selymen kívül pézsmát, rebarbarát, gyömbért, galangagyökeret nyújtott Kína a kereskedelemnek. Teáról nincs említés, tehát valószínűleg a középkorban nem ismerték.

Csodálattal emlékszik meg Marco Polo a fekete kövekről, amelyeket Kathay hegyeiből bányásznak s amelyek úgy égnek, mint a fa, sőt jobb tüzet adnak s ezért fát — bár van nekik — nem is égetnek. Ekkor t. i. nyugaton a kőszén még ismeretlen volt.

Tibetben sok helyen drágakövet találnak a folyókban, tavakban; van arany, selyem, fahéj és sok más fűszer, «amelyet sohsem láttak a mi vidékünkön». (Polo.)

Khotanban nagy mennyiségben termelik a selymet s pézsmát, rebarbarát szállítanak Afganisztánba, Perzsiába. Gyapot is bőven terem.

Karascharban van egy folyó, mely jáspist és chalcedont hord, amelyet Kathayban értékesítenek.

Perzsia a Sassanidák alatt fényes napokat élt, de az arab hódítás megsemmisítette önállóságát és jólétét.

Amikor Hulagu mongol kán a XIII. század közepén véget vetett a kalifaságnak és Perzsia mongol uralom alá került, gazdaságilag ismét felvirágzott, mert a mongolok megnyitották a nyugati kereskedelem előtt a Kinába vezető belsőázsiai utakat. A Perzsa-öböl, mely a Vörös-tenger mellett addig nem játszott szerepet, már a Sassanidák alatt a világkerkedelem központja lett.

Polo nincs valami jó véleményben a perzsákról. Azt mondja, hogy rakoncátlanok, hajlandók a kereskedőt kifosztani, sőt meg is ölni, bár a mongolok erős kézzel iparkodnak rendet teremteni. Ghazan kán († 1304) az utakon kőoszlopokat állíttat, amelyeken a felírás az áru- és útvámot jelzi, hogy gátat vessen a tisztviselők zaklatásának. Az utak biztonságán 10.000 fegyveres őrködik. Ipara és kereskedelme fejlett. Az iparosok «aranyos ruhákat és selyemkelméket készítenek». (Polo.)

Kermánban az asszonyok nagyszerűen himeznek s a különböző selyemkelmékbe fákat, virágokat, négy lábúakat, madarakat szőnek vagy himeznek. Szép lófelszereléseket, fegyvereket készítenek. Sok türkiz kerül itt piacra. *Yezd* városnak majdnem minden lakója takács, kik a legkiválóbb selyemkelméket szövik. Nevezetes cikkei még a bagdadi és moszuli selyemszövetek, a siraszi rózsavíz és rózsaoalaj.

Selyemgyártmányaikról nevezetesek még Merv, Nisabur, Fars és Chusistan. Cukornád terem Mekrán és Chusistan medencéiben.

Tebris (Tauris) nevezetes mint ipari város és mint kereskedelmi központ. Lakói selyemárúkat, aranybrokátot, szőnyeget készítenek. Kitűnő fekvésénél fogva elsőrendű piac. Indiából, Ormusból, Bagdadból, Moszultól ide özönlik az áru, sőt jönnek nyugati kereskedők is, főleg génuaiak. Megtalálható itt Perzsia hegyeinek türkize, rubinja, lazurja, a Perzsa-öböl gyöngye, a Kaspi-tenger partvidékének selyme, Kermán indigója stb.

Az afgán *Badaksanban* sok rubin és más drágakő található, de csak a királynak van joga árúba bocsátani, hogy a nép le ne törje az értékét. A világ legszebb lazurkövei (a középkorban keresett drágakő) itt találhatóak.

Chovaresmiában bámulatos eredményt ért el az arab tevékenység. Valósággal életet lehelt ebbe a pusztaságba. A főváros közelében 15 város volt, melynek lakói a kereskedelem mellett főleg vászon- és brokátszövésessel foglalkoztak.

Örményország gyapjút vagy külföldre szállítják, vagy Debil gyáraiban biborszőnyegekké dolgozzák fel.

Kínától délre a két *India* kapcsolódik be a világkereskedelembé. Hátsó-Indiában és a szigeteken sok az illatos fa, így aloefa és mindenféle fűszer. Igen sok fehérbors terem, mely olyan, mintha hóval lenne fedve a vidék. Sok kínai hajó keresi fel, de egy évbe kerül az út: télen mennek, nyáron hazatérnek, felhasználva a két megfelelő szelet.

Cochinkinában sok ébenfa található. *Jáva* mindenféle fűszerben gazdag; van ott feketebors, szerecsenydió, galanga, mazsola, szegfűbors stb. Rengeteg hajó fordul itt meg. A déli szigeteken sok berzsényfa terem.¹ *Su-matrán* kitűnő kámfor található s a többi szigeten is bőségben van szantálfa, berzsényfa, szegfűszeg.

Kelet-Indiában az első nevezetes kereskedőváros Day-bal az Indus deltájánál, mely főleg lóimportjáról híres. Elsősorban Perzsiából szállítják Indiába a lovakat.

Ettől délre van *Kambaya*, egyik főkereskedelmi gócpont és a nyugati expedíciók célja. Nagy tömegben található piacán az indigó és a gyapotszövet.

A *Malabari-part* fontos kereskedelmi pontjai Mangalor, Kannanor, Calicut. Hiliben sok bors, gyömbér és más

¹ Marco Polo meg akarta a berzsényfát honosítani Velencében, de nem sikerült.

fűszer kerül piacra. A Malabari-part legfontosabb terménye a feketebors volt, azért az arabok a bors hazájának is nevezték. Gyömbér India minden tartományában bőven terem. *Melibarban* bors, gyömbér és fahéj a főtermények. Turbith is található itt. Ez kúszónövény; gyökerének, mikor friss, nincs íze s ezt a gyökeret az indus orvosok nyálkaoldószerként rendelték s ha nem volt láz, gyömbérrel keverték.

Délen a legélénkebb város *Kulam*, honnan számos kereskedelmi expedíció indult keletre és nyugatra.

A mai Madrasz kormányzóságban gyémánt található. «Télen erős esőzések vannak itt — írja Polo — ekkor a víz a magas hegyekről egész patakokat képezve nagy zajjal lerohan, mikor a víz elvonult, a lakosok felkeresik a vízmosásokat és ott sok gyémántot találnak.» Még az ott tanyázó sasok gyomrát is felbontják, hogy az általuk esetleg elnyelt gyémántdarabokhoz hozzájussanak.

Lar tartományról azt mondja a velencei utazó, hogy annak lakói «a világ legjobb és legigazságszeretőbb kereskedői, akik a világ kincséért sem hazudnának». Csak egy hibájuk van, hogy igen babonások.

A szigetek közül *Ceylon* tűnik ki gazdagságával, mert a fűszereken kívül rubin, zafír, topáz, ametiszt bőségben található itt. Legfontosabb azonban a gyöngyhalászat. Elbeszéli Polo, hogy Ceylon-szigete és a Koromandel-part közt van egy öböl, amelyben a víz nem mélyebb 10—12 ölnél, de néhol csak két öl. A kereskedők hajói horgonyt vetnek áprilisban és május első felében a kikötőben s aztán csolnakra szállnak a búvárokkal. «A kereskedők a szerzett gyöngyök $\frac{1}{10}$ -részét a halászat jogáért, $\frac{1}{20}$ -részét pedig azoknak adják, akik a nagy halakat megbüvölik, hogy ne ártsanak a gyöngyöt kereső embereknek.» Maga a halászat úgy történik, hogy «a gyöngyhalászok kis csolnakokról, melyek őket a tengerre viszik, beleugranak a vízbe, leszállnak a

tenger fenekére s ott maradnak, ameddig csak tudnak. A tenger fenekén találják a kagylókat, amelyekben a gyöngyök vannak s ezeket egy a derekuk köré kötött hálóba teszik, feljönnek a víz színére s aztán újra lemerülnek». Ezt teszik reggeltől estig.

A tartomány urának nyakáról selyemfonalon 104 darab nagy gyöngy lóg le s a magán hordott ékszerek értéke felér egy városéval.

Ceylonban a sziget saját terményein kívül megtalálta a kereskedő Kina selymét, Hátsó-India szegfűszegét, aloe- és szantálfáját.

Az *Archipelagusban*, a szegfűborsszigeteken az úgynevezett néma kereskedelem dívik. Ilyen néma kereskedést űztek már az ókorban a karthagóiak a nyugat-afrikai törzsekkel. Partraszállva füsttel jelezték a bennszülötteknek érkezésüket s kirakva árúikat, hajóikra visszavonultak. A bennszülöttek az általuk óhajtott cikk mellé bizonyos mennyiségű aranyat raktak s elvonultak. A karthagóiak megtekintették a felajánlott ellenértéket s ha azt megfelelőnek találták, felrakták hajójukra és elvitorláztak, ellenkező esetben ismét tüzet raktak, a bennszülöttek esetleg megjavították ajánlatukat s így ment ez a megegyezésig egy szó nélkül, sőt anélkül, hogy egymást látták volna.

A *Perzsa-öbölben* ugyanúgy halásszák a gyöngyöt, mint Ceylonban és pedig naponkint körülbelül 300 különböző helyen, de a legfontosabb pont Aval- (Bahrhein-) szigete, hol igen sok kereskedő tartózkodik gyöngyszerzés céljából. Fontosak még Kisch- és Kharek-szigetek is.

Szokotra-sziget körül sok ambrát nyernek a halak gyomrából s gyapotszöveteik és sózott halaik is keresettek. Mivel e szigeten minden Adenbe menő hajó kiköt, igen élénk a kereskedelem.

Az Arab-tenger partján *Kalhat* az ind árúk egyik piaca.

*Szír*ia elsősorban mint a transitokereskedelem székhelye nevezetes, bár saját termékei is vannak, melyek közül egyesek a világpiacon is szerepelnek. A kertekben citrom, narancs, mandula, szőlő, olajbogyó, cukornád látható, melyet a nyugatiak itt ismertek meg.

Egyik főexportcikk a cukor volt. Termesztettek gyapotot és selymet. A selyempiac főhelyei Antiochia, Tripolis, Tyrus. Tripolisban több mint 4000 ember foglalkozott selyem- és teveszörszövészettel, míg Tyrus főleg drága fehér szöveteket állított elő. Szíria termelt festőanyagot is: a Jordán-völgy indigót, Damaskus és az Orontes vidéke pirosító buzért, míg a tyrusi parton a tenger a híres bíborcsigát vetette ki. Bővében lévén a festőanyagnak, a szövetfestés felvirágozott s jobbára zsidók kezében volt. Nagy hírnévnek örvendettek a tartomány fazekas- és üvegárúi is. A tyrusi üveg rendkívüli tisztaságú és finom kivitelű, amit részben a kitűnő anyagnak, részben a munkások ügyességének kell betudnunk. Világhírű volt a damaskusi penge s messze földön ismertek selyemárúi, tökéletes kivitelű aranybrokátjai és csemegéi.

A Tigris és Eufrates mellékén meg kell még emlékeznünk Basráról, melynek óriási volt a forgalma és környékén kitűnő datolya termelt és Bagdadról, melynek különféle nemzetiségű kereskedői, fényes bazárjai, hol kelet minden cikke feltalálható, igen színes képet nyújtottak. *Arab*ia mirrhát és tömjént szállított s Dél-Arábiában a tenger ambrát dobott ki. Jemen onyxot és karneolt termelt.

Afrika.

Afrikában mindenekelőtt *Egyiptomról* kell megemlékeznünk. Nemcsak a transitokereskedelem szempontjából fontos, hanem saját termékei is számottevők a világpiacon. Kitűnő lent és gyapotot termelt. Benjamin Tudela és az arab Edrisi kiemelik a Damiettétől félnapra lévő Sunbat helység lentermését és finom szövését. Felső-

Egyiptomban timsót bányásztak. Damiette, Alexandria gyárai a legszebb, arannyal művészien áttört hímzéseket, a legfinomabb átlátszó len- és selyemszöveteket, szőnyegeket és lótakarókat állították elő. Fostatban, majd Kairó bazárjaiban a legkáprázatosabb luxuscikkek voltak láthatók, «amit csak költői fantázia ki tud találni». A bazárok közt óriási tarka tömeg hullámozott; a forgalomról fogalmat alkothattunk, ha tudjuk, hogy annak lebonyolítására 30.000 teherhordó állat, a folyón pedig 36.000 szállítóeszköz állott rendelkezésre.

Exportált Egyiptom még cukrot, csöves kassziát, szennalevelet, balzsamot, datolyát és indigót.

Az arabok Afrika egész északi partvidékére kiterjesztették uralmukat, sőt a Gibraltáron átkelve a Pyreneusi-félsziget nagy részét is hatalmukba kerítették s ezeket a területeket bevonták a világkereskedelem körébe. Az északafrikai partvidéken nevezetes kereskedelmi gócpontok Sedselmesa, Barka, Kairovan, az afrikai kereskedelem központja, de ennél nem kevésbé fontos Fez Magrebben.¹ Sedselmesából különböző utak vezettek dél felé s ezeket még a XVI. században is használták, mert a sókereskedelem és Senegambia aranyrúdjai miatt nevezetesek voltak. Összeköttetésben volt ez a terület a Felső-Niger környékével, ahol Ghana s ettől keletre Timbuktu a nevezetes pontok. Ghana összekötőkapcsot képezett a berber és néger törzsek közt, Timbuktu pedig főkereskedelmi központ. A néger törzsek egyszerű üveggyöngyöket, rézkarikákat vásároltak itt arany és rabszolga ellenében.

¹ Kairovanban mérföld hosszú utcán voltak a műhelyek, boltok elhelyezve, hol saját és idegen árucikkek voltak felhalmozva. Ezen a vidéken egész városokat fonalszövőök laktak. Fez nevezetes exportcikkei: festett bőr (kordován), szappan, réz, ezüst-, aranytárgyak, természeti kincsek és szudáni árúk.

Az északi parton nevezetes kikötők Tunis, Bunah, Bugia (Bougie), Algir, Oran, hova Ázsia és Közép-Afrika termékei folytak össze.

Afrika keleti partján szintén nevezetes kikötők voltak, hova összehordták a kontinens belsejéből az aranyat, felhalmozták az elefántcsontot, ambrát, békateknőt.

A keresztény Aehiopia királyságból, Adulis kikötőből Indiába nagy forgalom volt, hogy afrikai termékekért ind árúkat szerezzenek. Abesszinia keleti partján Zeila volt fontos, hol sok idegen kereskedő fordult meg, kik ott elefántcsontot, aranyat, leopárdbőrt, ambrát, viaszt, mézet, rabszolgát vásároltak.

Zanzibarról és Madagaszkarról azt jegyzi fel Marco Polo, hogy itt annyi az elefántcsont, mint sehol a világon. Elefántcsonton kívül igen sok a vörös szantálfa, ambra és szegfűszeg.

II. Közvetítők.

A kereskedők sorában először az arabokról kell megemlékeznünk, mint akik a keleti kereskedelemben legfontosabb szerepet játszottak.

Az arab kultúrnép volt s kitűnő kereskedőérzékkel megáldott. Amikor az első kalifák hódító hadjáratai megvetették alapját az arab világbirodalomnak, a meghódított tartományokkal közölték az arab műveltséget s miként az ókorban a római tette, bevonták azokat a világkereskedelembé. Bár a földművelés is kedvenc foglalkozása az arabnak, mégis inkább ipari és kereskedőérzékével válik ki. A nyersanyagot ipara feldolgozta s felülmulhatatlan gyártmányokat dobott a kereskedelembé. A kereskedelem terén már Mohammed fellépése előtt is nagy szerepet játszottak, már akkor összeköttetésben állottak Indiával s szétágazó kereskedelmük központja Mekka, a szent város volt, amely egyszersmind gazdag kereskedők lakóhelyéül is szolgált. Mohammed maga is keres-

kedő volt s a próféta hívei előtt még nagyobb becsben állt most ez a foglalkozás. A mohammedánoknál előírt zarándoklatok is előmozdították a kereskedelmet, mert a kereskedő a szent célú utakat is felhasználta árúcserére.

Annál inkább kihasználták ezt az alkalmat, mert a Mekka-karavánok biztonsága felett a kalifák őrködtek, majd külön emiratus feladatává tették a karavánok védelmét, míg azok kényelmére kutakat, ciszternákat készítettek a pusztában, a zarándokok befogadására nagy-szerű karavánszerájokat építettek s az utakat állomásokkal hintették be.

Az Abbassidák uralkodása alatt emelkedett a fényűzés, ami elősegítette a kereskedelem nagyarányú kibontakozását is. Az arab kereskedő rendkívül mozgékony volt és tevékenysége nem szorítkozott a birodalom területére, hanem a határokon túl is kiterjesztette körét s lehetőleg telepek létesítésével biztosította befolyását. (India, Afrika keleti partja stb.)

Az arab kereskedő, mint általában a középkori kereskedő, nem egy bizonyos kereskedelmi ágban dolgozott, hanem minden konjunkturát felhasznált és kereskedett mindennel, ami a keze ügyébe akadt.

Az arab mellett a *perzsa* kereskedő is nagy szerepet játszott abban a mértékben, amint a Perzsa-öböl kereskedelmi jelentősége nőtt, majd amikor a mongol uralom megnyitotta a belső ázsiai utakat, szárazföldi tevékenysége is fokozódott. Részint Perzsia termékeit, részint kelet áruit továbbította nyugat felé s működése főleg a Perzsa-öbölre és Perzsiára, valamint Szíriára terjedt ki.

A *hindu* kereskedők kelet felé Malakkáig, nyugat felé rendszeren Adenig jöttek, itt cserélték ki áruikat, ami Aden felvirágoztatására vezetett.

A *kinai* igen ügyes kereskedő volt, fáradhatatlan és a konjunkturákat ravaszul ki tudta használni.

Mindezen kereskedőknek közös tulajdonságuk a rettenthetetlen bátorság, amely erőt ad nekik, hogy szembe szálljanak a szárazföld és a tenger ezer veszélyével.

III. Utak.

Az útakról beszélve, először beszámolunk a tengeri kereskedelem útvonalairól.

Az arab tengeri kereskedelemnek három főiránya van : 1. Az Arab-tengertől Afrika keleti partjaira, 2. részint a Perzsa-öbölből, részint Arábia déli és keleti partjairól Indiába és Kinába és 3. a Földközi-tenger átvágása nyugat felé.

Afrika keleti partjain vagy az arab gyarmatokat keresik fel, vagy a nagyforgalmú kikötővárosokat, amelyek közt Zeila a legnevezetesebb. A Perzsa-öbölben több kiváló kikötő volt, amelyek a keletre menő hajóknak kiindulópontul szolgáltak. Ilyenek az öböl keleti partján *Siraf*, mely a XIII. századig virágzott ; *Kis (Kisch)* szigete, mely az Eufrates, Tigris felől és az Indiából jövő hajóknak állomása. Elő- és Hátsó-India lakói Kisch piacára igen sok fűszert szállítottak, tehát a sziget élénk cserekereskedés színhelye volt. Kischtól délre van *Hormus* vagy *Ormuz*, amely indigó- és datolyakereskedése és cukorrépatermelése révén körülbelül 1100 óta emelkedett és *Siraf* ugyanolyan mértékben hanyatlott. *Ormuz* gyöngyhalászatáról is nevezetes volt. A kihalászott gyöngyöket a vidék ügyes mesteremberei mindjárt ki is dolgozták. A ceyloni gyöngyök fehérebbek, mint a Perzsa-öbölben található, de ezek viszont nagyobbak.

A Perzsa-öböl nyugati partján *El-Katif*, *Bahrein*, *Maskat* a nevezetes állomások.

India első nagyobb állomása *Daybal* az Indus deltájában.

A hajózás rendszeren a part mentén történt s így felkeresték *Daybal* után *Kambayat*, *Kannanort*, *Kalikutot*, *Kulamot*, *Ceylont*, *Malakkát* és *Kinát*.

A kínai kereskedők a VII—IX. század-ig eljöttek az Indus torkolatáig, felhatoltak a Perzsa-öbölben Sirafig, sőt az Eufrates torkolatig is. Sirafban vették fel az ellen-terhet, innen Maskatig többnyire a partok mellett hajóztak, majd nekivágtak a sík tengernek s körülbelül négyheti út után értek partot Kulamnál, a Malabar-parton. Innen keleti irányban keresztülvágtak a Bengáli-öblön s Malakka mellett (Hátsó-India déli partján) elhaladva a Délkinai-tengerbe jutottak.

Ezt az útat gyakran használták az arabok is a korai középkorban. Az első arab hajó 714-ben ment Kinába fűszerrel, gyönggyel, tehát indiai termékekkel terhelve. Rendszeren Sirafból vagy Obollahból indultak ki s céljuk Kanton, a IX. századból Khanfu volt. Innen a birodalom belsejébe is bemehettek, míg 875-ben kilencévi forradalom felforgatta a belső rendet, bizonytalanná tette az idegen kereskedők helyzetét, mire az arabok visszavonultak Kinából s csak Kalahig (Malakka) mentek, amely most főárúmegállítóhely lett, holott eddig csak közbeeső állomás volt. Főleg a hátsóindiai kámfor, szegfűszeg, aloe, berzseny- és szantalfa, kókusz- és szerecsenydió s a város körül található ón került itt a kínai termékeken kívül piacra. Századok multak el, míg az arab kereskedő ismét felkereste Kinát.

A kínaiak az arab kereskedőnek minden árúját lefoglalták, raktárba vitték, hat hónapig ott maradt, míg a legutolsó kereskedelmi hajó is beérkezett. Ekkor az árúból 30%-ot elvettek, a többit visszaadták.

Az arab kereskedők Jávát is felkeresték, de különösen gyakran látogatták Kelet-Indiát. Az útat oda rendszeren két-három hónap alatt, kedvező esetben egy hónap alatt is megtették. Itt a parton arab telepek voltak, sőt az arab hódítás India belsejét is megnyitotta előttük. Oman tengerparti városaiból, Szohar- és Maskatból is gyakran indultak Indiába expedíciók. Indiában a bennszülöttek

a fűszereket rendszeren a tengerparti városokba hozták, főpiacuk Kaukamali volt. Kína felé többnyire Ceylonból indult a hajó s Sumatrát, Jávát, Borneót érintve érkezett a viharos Keletkinai-tengerbe.

Eddig csak a Perzsa-öbölből keletre induló forgalmat tekintettük, de nem kevésbbé volt fontos a Vörös-tenger felé irányuló forgalom sem.

Az út hosszúsága és a kalózkodás hozta létre ezen a vonalon *Adent* a Vörös-tenger bejáratához közel, hogy alkalmat adjon a hajóknak a szükségeseikkel való ellátására. Aden nevezetes központ volt, mert az indus kereskedők a XV. századig ezentúl nyugat felé nem mentek, mivel nehéz hajóikkal a Vörös-tengeren nem tudtak mozogni. A tulajdonosok Adenben rendszeren ügynökeikre bízta az árukat, akik vagy karaván úton vitték Egyiptomon át, vagy új hajókra rakva behatoltak a Vörös-tengerbe. A kirakási kikötő rendszeren Aidab, ahonnan tevéháton vitték a Nilusig, Kusnál, a Nilus mellett bárkába rakták s leereszkedtek Damietteig, Rosetteig s innen Alexandriába, «a két világrész piacába». A sok átrakás természetesen megnyujtotta az utat. Aden—Aidab körülbelül 15 nap, Aidab—Kus 17—20 nap, Kus—Alexandria 10 nap, tehát Adentől 43—45 napra volt szükség, míg Alexandria dokkjai magukba fogadták az árukat.

Kolsum, Dsidda szintén a kelet felé irányuló kereskedelem kiinduló- s a keletről jövőnek végpontjai voltak. Kolsum a Vörös-tenger legészakibb csücskében még az ókorban csatornával volt összekötve Egyiptom fővárosával, de ez a csatorna idővel tönkrement. Az arabok belátva annak fontosságát, helyreállították és használatba vették. A VIII. század elején újra elizaposodott, mire a század közepén teljesen elhagyták. Amíg használható volt, azon szállítottak Kairóba s onnan a Niluson a Földközi-tengerhez.

Mikor a csatorna tönkre ment, Harun-al-Rasid a

Szuezi-csatorna megépítésére gondolt, de a megvalósítástól visszatartotta a félelem, hogy a görögök a szent helyeket háborgatni fogják. Így az árúk vagy teveháton jutottak a Nilushoz, vagy a Szuezi-szoroson át a Földközi-tenger partjára. Ez utak közül az első Alexandriába vezetett, a Szuezi-földszoroson átmenő árú nagyrészt Faramiahba (Pelusium) érkezett.

Volt Egyiptomban egy igen elágazó kereskedelmi társaság, a karemitáké, amely Jemennel, Adennel közlekedett s főleg fűszereket szállított. Főlerakóhelyük Kusban volt, honnan bárkán Kairóba vitték az árúkat s innen a Nilustól északnyugatra elágazó csatorna segítségével Alexandriába.

A Nilusnak a keleti fűszerek szállítására való felhasználása érdekes mende-mondára adott alkalmat, amelyet a nyugatiak naiv hitükkel még akkor is vallottak, amikor a kereskedők már tudták, hogy honnan és hogyan jönnek nyugatra fűszerek. Szóltassuk meg itt Joinville-t, aki IX. Lajossal részt vett a XIII. század közepén az Egyiptom ellen irányuló kereszteshadjáratban s a szent király életét is megírta. «Először beszélünk illik arról a folyóról, amely Egyiptomon át és a földi paradicsomból jön . . . Ez a folyó különbözik minden mástól, mert más folyók minél inkább lefelé jönnek, annál több kis patakot és folyót vesznek fel, míg ebbe a folyóba egy sem folyik . . . Mielőtt a folyó belép Egyiptomba, az emberek, kik ezzel foglalkoznak, este szétterítve megvetik a folyóban hálójukat s mikor reggelre kelnek, hálójukban fűszerárúk találhatók, amelyeket erre a földre hordanak, vagyis gyömbér, rebarbara, aloefa és fahéj. És azt mondják, hogy ezek a cikkek a földi paradicsomból jönnek ; leesnek a fákról, melyek a paradicsomban vannak, mint ahogy az erdőben is leesik ezen a vidéken a száraz galy és ami a fákról és folyóból kikerül, a kereskedők eladják nekünk ezen a vidéken.»

Indiából a Vörös-tengerre a szállítási idő március és szeptember. Kalikutból rendszeren februárban vagy márciusban indult ki 10—12 hajónyi flotta 2100—400 tonna rakománnyal Adenbe s az őszi monsunnal tért vissza európai árúkkal megrakva. 1420-ig kínai hajók is látogatták Kalikutot, attól kezdve a nyugati partot kerülni kezdték s csak az Archipelagus és Hátsó-India termékeit hozták a Malabar-partra.

A keletről a Perzsa-öbölbe irányuló árúkat rendszeren felvitték az arabok Basrába, az Eufrates mellett épült nevezetes kereskedővárosba, honnan a Tigrisen felhajózva Bagdadba, a kalifák ragyogó székhelyére érkeztek a cikkek.

A Tigris az Eufratessel csatornával volt összekötve, amely fontos közlekedési érként szerepelt. A Tigristől kiindulva Ambarnál ért a csatorna az Eufrateshez, ezen felhaladt az árúkat szállító hajó Rakkába, mely szintén nagyjelentőségű kereskedelmi csomópont, nevezetesen két karavánút torkollik ide. Az egyik a Tigristől Moszulon és Nisibisen át Antiochiába, illetőleg Elő-Ázsiába megy, a másik a Tigrist Amidánál (Diarbekr) hagyja el s Samosatán, Edessán, Harranon át ér Rakkába. Rakkától nem messze elágazik a főkereskedelmi út: az egyik ág Antiochián át megy a Földközi-tengerhez, a másik Laodiceán át szintén oda vonul.

Ezek után lássuk a messze kelet nyugattal összekötő és a kikötőkből kiinduló belsőázsiai utakat (l. térképet).

Amíg a keresztény államok bukása után a Szíriával és Egyiptommal folytatott kereskedelemnek részint a keresztényeket gátló pápai tilalom, részint a mohammedánoknak a keresztények iránt táplált gyűlölete következtében mind több és több akadálya volt, a mongol uralom a XIII. század végén megnyitotta a kereskedelemnek a belsőázsiai utakat s szigorú rendet teremtve a pusztai törzsek között, biztosította a kereskedőkara-

vánok háborítatlanságát. Ennek kell betudnunk a karavánútak óriási látogatottságát. A keletet nyugattal összekötő utak több csoportra oszthatók. Vannak olyanok, melyek a Fekete-tenger kikötőiből indulnak ki, míg mások a Földközi-tenger kikötőiből erednek. Pl. ha a Krim-félszigeten épült Kaffából vagy a Don torkolatánál épült Tanából indul ki a karaván, fölmegy Saraiba (a Volga mellett), a kipcsaki kánság fővárosába s innen tovább Seraitsikbe. Seraitsiket elhagyva kétfelé ágazik az út: az egyik az Aral-tó északi partja mellett halad el Otrar-nak, a másik a déli partnak tart, Chovaresmnek, hol szintén két ágra szakad. Ezek közül az északi ág felkanyarodik Otrar-nak s Talas-Barkulon át Chamiba megy, a másik ág Bokharának vonul s Kasgaron, Kutsán Turfán át szintén Chamiba ér, innen Sutseu—Lantsoun át Hankouba, illetőleg Hangtsouba.

A Trapezuntból kiinduló út Erzerumon át megy Tebrisnek s Erzerumnál csatlakozik hozzá a Lajazzóból, vagy Antiochiából kiinduló út, míg egy ugyaninnen kiinduló délibb út Moszulon átvonulva Tebrisben csatlakozik, a legdélibb út pedig Aleppón át az Eufrateshez ér, a csatornán át a Tigrisbe jut s elvezet Bagdadba, hol két részre oszlik. Az északi ág felkanyarodik a Tebrisből Astrabadnak vivő útra, körülbelül félúton bekapcsolódik abba, Merven áthaladva Bokharánál egyesül a bokhara—kasgari úttal. A Bagdadtól délre tartó útvonal elmegy Basráig, innen keleti irányba fordul Yesdnek, hol elágazik: a déli ág Indiába, Daybalba vezet, az északi Heraton, a Pamir-fennsíkon, a Tarim-medencén, Jarkandon, Khotanon át halad keleti irányban, míg Chami és Sutseu közt félúton bekapcsolódik a Sutseu—Hangtsou vonalba.

Ha az utazók tatárbirodalmi postalovakat használtak, Kaffából öt-hat hónap alatt elértek Pekingbe.

A Heratból a Pamir-fennsíknak menő útból ágazik ki

egy vonal Kabulnak, hol délre kanyarodik s a Ganges folyását követve ér Daybalba.

Egy belsőázsiai úthoz a kereskedőnek szüksége volt egy tolmácsra és két szolgára, akiknek beszélniök kellett a török nyelvet, mert a mongol birodalom lakói nagyrészt török törzsek voltak. Ha ezeken kívül még 2500 aranyforint értékű árút is vitt magával, az út Tanától Kináig 3—400 aranyforintba került.

Beszélnünk kell még a Vörös-tengert és Egyiptomot Szíriával és Mezopotámiával összekötő útról. Szíriának legnevezetesebb városa *Damaskus*, a kalifatus egykori székhelye, amely az arab egyiptomi és a perzsa mezopotámiai-kisázsiai árúk találkozóhelye. Karavánút kötötte össze Egyiptommal, de a jeruzsálemi királyság korában a lovagok sokszor megzavarták a Szíria—Egyiptom közt levő forgalmat s a jeruzsálemi királyság bukását is egy Raynald de Chatillon nevű francia lovag idézte elő egy karaván kirablásával.

Mekka kikötőjéből, Dsiddából szintén ment egy karavánút Damaskusba és innen három nap alatt Beirutnál, Sidonnál, négy nap alatt Tyrusnál, Acconnál elérték a Földközi-tengert. Damaskust karavánút kötötte össze Halebbel, amely Harranon, Nisibisen át Bagdadba vezetett. Dsiddát és Mekkát nemcsak Damaskussal kötötte össze karavánút, hanem Arábián átvágva Basrával, Bagdaddal északkelet felé, dél felé pedig Jemennel (Sana) is. Az arab-orosz kereskedelemre az utak Chovaresmből futottak ki a Kaspi- és Aral-tó közt Itilbe, a kozárok fővárosába, vagy a Kaspi-tenger nyugati oldalán Tiflisen át Itilbe. (A mai Astrachan közelében a Volga torkolatánál.) Itilben a legkülönbélebb népek találkoztak s a legtávolabbi vidékekről özönlött oda az árú, észak és dél termékei. Itilből egy út vezetett nyugatra az Azovi-tengerhez, a másik északra, Bolgárország fővárosába, Bolgárba. Ez főleg a kazár birodalom bukása után lendült

fel, amikor az arab-orosz kereskedelem találkozhelye lett. Az arab hozott keleti árukat s exportált különféle prémeket (hermelin, coboly, feketeróka, hód, nyest), továbbá rabszolgát és borostyánkövet.

Hogy a kalifák birodalmában milyen nagy súlyt fektettek a közlekedésre, bizonyítja az a körülmény, hogy 930 postaállomás volt, amelyeket lovakkal és tevékkel kötöttek össze.

IV. Szállítóeszközök.

a) *Hajók.* A kínaiak a viziútakat nagyon kihasználták s a belvizi hajózás épügy virágzott náluk, mint a tengeri. A közlekedés lebonyolítására csatornákat készítettek. A belvizi hajók egy árboccal, egy vitorlával voltak ellátva s 10—12 ló húzta felfelé. Általában hajóikat három osztályba sorozhatjuk, amelyek a vízhez és az utazás céljához alkalmazkodnak. Tekintettel arra, hogy a kínaiak századokkal előbb ismerték az iránytűt, mint az európaiak, nagyobb önbizalommal vághattak neki a tengernek. Tengeri hajóik impozánsak voltak. A XIII. században 2—300 ember szolgált egy ilyen hajón, több mint 12 vitorlája volt és kajütök az utasok számára. Marco Polo említi, hogy annak a hajónak, amelyen utazott, négy árboca volt, mindenik négy-négy vitorlával, 60 kajüt a fedélzet alatt, a hajóür 30 részre volt deszkafallal felosztva s a fedélzet oldalára mentőcsónakok voltak kötve. Ebbe a hajóba 5—6000 kosár borsot lehetett berakni.

A kínaiak szívükön hordták a legénység egészségi állapotát; a hajó fedelzetén kertet rendeztek be, amelyben növényeket termesztettek s ezeket élvezte a legénység, hogy a skorbutot elkerülje.

A nagy hajók evezőkkel is el voltak látva, amelyeket szélcsend és ellenszél esetén alkalmazásba vettek. Minden evezőt négy ember szolgált ki. A hajókat két-három

nagy, vitorlás és evezős bárka is kísérte, amelyeket vontatásra használtak.

A hinduknak nagy, nehéz hajóik voltak, átlag 200 ember befogadására s ezek számára 50 napra való élelmet is felvehettek. A hindu hajók fenyőfából készültek egy fedélzettel, kajütökkel voltak ellátva. A deszkákat vasszegek tartották össze s kátrány helyett kender-olaj keverékkel vonták be. Az arab hajók a XIV. századig törékeny testűek voltak; kókuszdeszkából készültek s fakapcsok tartották őket össze, míg köteleiket a kókuszdió rostjaiból készítették. Ez a primitív hajóépítés azonban lassankint fejlődött, bizonyára elsősorban a kínai hajók hatása alatt.

Hogy e hajók sebességéről fogalmat alkossunk, néhány adatot közlök itt. Ormuz—Daybal-távolságot az arab hajó átlag nyolc nap alatt tette meg s mivel ez 166 mérföld, tehát a napi teljesítményt — a monsun felhasználásával 20—24 mérföldre lehet tenni. Aden—Maskat 15—16 nap (310 mérföld), Kambayaig 22—24 nap (435 mérföld). Hongkong távolságát az Eufrátes torkolatától három hó s egy hét alatt járja be a hajó, beleszámítva a szükséges pihenőket.

b) *A szárazföldi* szállítás részint kocsival, részint teherhordóállattal történt. Ha valaki pl. a Fekete-tenger partjáról indult Kinába, majd ökrös, majd lovas, majd tevétől vont szekeret kellett használnia. Ázsia belsejében helyenként a szamarat használták szállításra, az arab-kaukázusi pusztán át tevéktől vont nagy talyigákon szállítottak, sőt a Kinába vezető legészakibb úton a kutyáktól vont sánokat is használták. Az arab napi teljesítménye átlag hat mérföld. A mongol uralom fénykorában Kambalukból kiindulva minden 25, 30, néha 40 mérföldre nagy postaállomás volt, ahol néha 200 ló is állt rendelkezésre s e postaállomások közt két-három mérföldre kisebb állomások voltak találhatóak.

V. A Földközi-tenger kikötői.

A keletről jövő árúk túlnyomórésztben a Földközi-tenger, a középkor utolsó századában még a Fekete-tenger kikötőibe érkeztek. E kikötők közül a legnevezetesebb Egyiptom kikötője, *Alexandria*, 1400-ig a legjelentősebb piac. Kelet és nyugat kereskedői találkoztak e városban. Egy arab író 28 város kereskedőit találta ott. Óriási lerakat volt a borsból, mely egy író szerint époly fontos volt a középkori Alexandriára, mint ma a tea és gyapot együtt Nagy-Britanniára. A sziriai parton Antiochia, Tripolis, Tyrus, Beirut, Akkon a jelentős kikötővárosok. A keresztény államok fennállása idején Antiochia és Akkon örvendtek a legnagyobb virágzásnak. A nyugati kereskedővárosok iparkodtak telepek szerzésével biztosítani a kereskedelemre befolyásukat. A német Dietrich zarándok egy alkalommal 80 hajót olvasott meg Akkon kikötőjében. Jaffa kereskedelmi szempontból jelentéktelen, inkább mint a zarándokhajók célja volt nevezetes. Laodicea kikötője lassankint emelkedett ki s Szíria egyik legszebb és leglátogatottabb kikötőhelyévé vált, mert kikötője mély, tágas, nagy hajók számára is hozzáférhető és megerősített volt.

Az Alexandrette-öbölben volt még egy nevezetes kikötő: Ajazzo, vagy Lajazzo, amely akkor játszott főleg nagy szerepet, amikor a keresztény államok tönkrementek és Kis-Örményország egyik kapuja lett a Belső-Ázsia felé irányuló kereskedelemnek.

II. fejezet. A Földközi-tenger medencéjének kereskedelme.

Byzanc.

A byzanci birodalom egy ezredévvél élte túl nyugati testvérét, amit főleg kedvező fekvésének köszönhetett. De nemcsak politikai szempontból volt kedvező a fekvése, hanem kereskedelmi tekintetben is. Fővárosa, Konstantinápoly két tenger közt, termékeny tartományok között, kitűnő kikötővel, látogatott piac volt, még mielőtt császári székhely lett volna. A pontusi és skytha tartományok termékei itt kerültek piacra, az Ázsia belsején átvonuló karavánoknak ez a város volt a végső célja. Ennek a körülménynek kell betudnunk azt a jelenséget, hogy Byzanc kereskedelme hatalmas arányokban bontakozik ki ugyanakkor, mikor nyugat a római birodalom bukása után barbárságba süllyed.

A főváros a IV—V. században a Földközi-tenger első kereskedővárosa s lakói a X. századig élénk kereskedést űznek kelettel.

Justinianust (VI. század) sikerei fölbátorították, hogy kísérletet tegyen a keleti kereskedelem útjának megváltoztatására s elkeseredett ellenségeinek, a gyűlölt perzsáknak kikapcsolásával az ethiopokat állítsa be közvetítőkné India és Byzanc közt. Terve nem sikerült, mert a Perzsa-öböl kikötőiben körülbelül a IV. keresztes-hadjáratig a perzsák maradtak a helyzet urai. A Bosporustól északra a hunok közvetítették észak prémjét s a csere helye Cherson (Krim) volt.

Justinianus uralkodása nevezetes az ipar szempontjából is, mert ekkor honosult meg a görög birodalomban a selyemhernyótenyésztés. Szerzetesek hozták a petéket

keletről — valószínűleg Khotanból — s II. Justinus a nála megfordult török követségnek (568) teljes selyemüzemet tudott bemutatni, bár még sokáig nem tudták a finom selymet előállítani.

A fényűzés is előmozdította ezt az iparágat. A császári udvarban selyem- és bíborruhákban jelentek meg az ünnepélyeken, indiai aloefa illatánál lakmároztak s a császár selyemruhákat osztott ki ajándékba a meghívottak közt. A selyemkerméket az udvar állította elő, rabszolgák dolgozták fel a nyersselymet, azt megfestették és elkészítették. Konstantinápolytól eltekintve a selyemipar székhelye Sziria volt. (Tyrus, Berytus.) A selyemipart azonban csakhamar megölte a császárok kapzsisága. Mint mindent — még az élelmiszereket sem véve ki — a selyemipart is monopoliummá tették, ami a magántermelőket arra bírta, hogy a szomszéd országokban keressenek maguknak és iparáguknak új hazát.

A görög kelet és észak felé kereskedett; Alexandriában, Antiochiában, Trapezunban¹ vette át a keleti árút az arabtól s ezek az árúk Konstantinápolyban halmozódtak össze. Az izlam terjeszkedése azonban Görögországot megfosztotta keleti tartományaitól. Főleg Sziria elvesztése volt nagy csapás, mert az állami termelés nem volt képes kielégíteni a szükségletet, a magántermelést pedig letörte a kincstár konkurenciája és a súlyos adó.

Sajátságos jelenség, hogy a görög kereskedő nyugattal nem törődött s még az Appenini-félszigetnek görög fennhatóság alá eső részeit sem látta el keleti cikkekkel, hanem átengedte azt a szíreknek és zsidóknak.

A görögöknek a nyugat felé irányuló kereskedelemben mutatkozó tétlensége módot nyújtott a Földközi-tenger

¹ Trapezunról Istachri (X. sz.) azt írja: «minden görög gyárból való szövet és minden brokát, ami az izlám országaiba jön, Trapezunton át veszi útját.»

partján virágzó városoknak, főleg az olaszoknak, hogy a levantei közvetítőkereskedelmet kezükbe kerítsék.

Ez a közvetítőkereskedelem kivált a keresztesháborúk alkalmával lendült fel. A kereszteseket vivő hajók keleti fűszerekkel tértek vissza; Konstantinápoly piacán felhalmozva találták kelet összes árúcikkeit, észak prémjeit, a kaukázusi vidékek rabszolgáit, az olasz városok iparcikkeit. A forgalomról fogalmat alkothatunk a vámjövdelemből, mely több mint évi 32 millió tallér. Benjamin Tudela, ki Mánuel korában meglátogatta Konstantinápolyt, el volt ragadtatva e világváros nagyságától, fényétől, gazdagságától, forgalmától s arra a megállapodásra jutott, hogy vele csak Bagdad hasonlítható össze. A nyugati kereskedővárosok arra törekedtek, hogy ezen a világpiacon minél több kiváltságban részesüljenek.

Velence hosszú időn át elismerte a görög fennhatóságot s ennek fejében élvezte a görög kereskedőt megillető jogokat. Alexios császár Guiscard Róbert ellen akarta a velenceieket felhasználni (1082), azért nagy jogokat adott nekik; a doge protosebastos címet kapott s a kereskedők minden adó alól mentességet élveztek, de csak abban az esetben, ha velencei számlára dolgoztak. Kaptak telepet és három kikötőlépcsőt.

Mikor Boemund, Antiochia fejedelme megfenyegette a keleti keresztény államok ellen fondorkodó Görögországot, a császár a nyugati kereskedővárosokhoz fordult segítségért. Velence tényleg nyújtott segítséget, Génua és Pisa pedig megőrizte semlegességét, aminek jutalmaként Pisa megalapíthatta kereskedelmi kolóniáját a görög fővárosban. 1111-ben jött létre a szerződés, amelynek értelmében Pisa Görögországban szabadon közlekedik, a bevitt arany, ezüst után vámot nem fizet, egyéb áru után 4% a vám, a Görögországban vásárolt és ott elfogyasztott áru után pedig annyi a vám, mint a

görög kereskedőknél. A szálláson kívül kikötőhelyet kapnak s a Sophia-templomban és a hyppodromban fenntartott helyük lesz.

A génuaiak szintén ez időben kaptak privilégiumokat, ami az irigy Velencét arra készítette, hogy viszályt szítson a birodalomban. Mánuel császár, hogy lecsendesítse őket, telepüket kibővítette (1148), a három kikötőhelyhez negyediket csatolt s vámmentességüket az adás-vételben kiterjesztette Krétára és Cyprusra is. Ugyancsak ő biztosított a génuaiaknak a pisaiakka egyenlő jogokat és szállást is adott nekik, valószínűleg Galatában. (1155).

A velenceiek azonban a gyűlölködésben és erőszakoskodásban annyira mentek, hogy Mánuel megsokalta a dolgot és 1171 március 12-én mind elfogatta őket, javikat, hajóikat lefoglalta. A bitorló Andronikos, hogy a nyugatiakat gyűlölő görögöket megnyerje, iszonyú mérszárlást rendezett a gyarmatosok közt és szállásaikat feldúlta. A béke csak Angelos Izsák uralkodása alatt tért vissza.

A koloniák.

Konstantinápolyban sok utca árkádokkal volt ellátva, úgy, hogy a sétáló mindkét oldalon védelmet nyert az eső és a nap ellen. Közvetlen az oszlopos folyosókhoz voltak építve a házak. Ezen árkádos utca neve embolos. Mivel ezek kereskedésre alkalmasak voltak, a császárok átengedtek egy vagy több ilyen utcát egy-egy nemzetnek, úgy hogy az üzletek és lakások is vagy közvetlenül hozzácsatlakoztak, vagy köréje csoportosultak. Az egész szállás neve is *embolum* volt. A főcsoport a falakon belül, de egyesek a falak és a tenger közt nyertek elhelyezést. A szállások mind az Aranyszarv felé fordultak. E telep fontos részei a scalak (kikötőlépcsők), melyekből egy-egy nemzetnek rendszeren több volt. A velenceiek

a forgalom központjában, a Peraman kaptak szállást, határ a Perama-kapu (ma Balik-Basar-Kapussi), a pisaiak a porta Neorii körül. (Ma Bagdse-Kapussi.) A két telep közt volt az amalfibeliak telepe és kikötője. A génuaiak telepe többször változott, egyik valami Orcu nevű helyen volt, valószínűleg Perában, az újabb a porta Neorii körülbelül Jali köskog húzódott.

A velencei szállás élén bailo (másodrendű hivatalnok), a génuai élén podesta, a pisai élén konzul állott. Pisa a meloriai vereség és Porto Pisano elpusztítása után (1290) teljesen lehanyatlott, ellenben mint új vetélytársak megjelentek a firenzeiek, anconaiak, bariiak, traniiak, szicíliaiak, sőt a ragusaiak és barcelonaiak is.

*

Az olaszok nemcsak Konstantinápolyban létesítettek telepeket, hanem a birodalom nagyobb városait is bevonták működésük körébe. A gabonakereskedésben nagy szerepet játszó Rodostóban velenceiek telepedtek le; Philadelphia, Abydos, Adrianopol, Philippopol fontos kereskedelmi központok; a durazzo—konstantinápolyi hadi út mellett fekvő Thessalonika jó kikötővel rendelkező város. Luxus tekintetében Konstantinápolylyal versenyzett; októberi vásárán minden nemzetbeli óriási tömeg vett részt. A pisaiaknak telepük volt itt.

A Volo-öbölben Almyro jelentős város. Közép-Görögországban Thebe nevezetes, hol a legkiválóbb selyem- és biborszövetek készültek. Látogatták a gazdag Korynthost. Negroponte, Andros már a XII. században kivált virágzó selyemiparával, Chios mastixültetvényeivel. Kréta, Rhodos, mint a kelet felé vivő út állomásai nevezetesek. A Balkán-félsziget nyugati partján Durazzo említésreméltó. Főkiviteli cikke a só és pedig a fehér, barna és fekete só, melyet a Bojanáig, Narentáig szállítottak. A kereskedelemben erős versenytársa volt Valona.

A latin császárság.

Velence nem felejtette el azt a sérelmet, amelyet Manuel idejében szenvedett s felhasználta a kedvező alkalmat a bosszúra, mikor a IV. kereszteshadjáratot Konstantinápolynak irányította. Az eredmény a várakozást felülmulta, amennyiben a görög császárság megdőlt és helyét a latin foglalta el. Balduin a császár a birodalom területének csak $\frac{1}{4}$ -részét kapta, a megmaradt rész fele Velencéé lett; ebben a részben sok értékes sziget volt s ezekhez pénzen megszerezte még a hajózásra oly fontos Krétát is. Szép, termékeny tartományokat kapott, amelyek a velencei hajóknak könnyen hozzáférhetők s így kereskedelmileg jól kiaknázzhatók voltak. A velencei tartományok majdnem mind a nagy vízi út mentén voltak, amelyet a hajók Konstantinápoly és Velence közt jártak. Epeirosban, Achaiában szabadon közlekedtek, ott kis árúcsarnokokat rendeztek be s így hozzájutottak Achaiia termékeihez. (Mazsola, füge, méz, olaj, viasz, karmazsin, selyem és cukor.) Modon és Koron «a város két szemefénye» — mint egy szenátusi akta mondja — azért voltak fontosak Velencére, mert ezek Achaiia délnyugati pontján szemmel tarthattak minden elmenő hajót s nagy szolgálatot tettek mint pihenő- és menhelyek.

A restauráció.

Megváltozik a helyzet a görög császárság restaurációja-kor. A nympheoni szerződés Génua-t teszi Velence befolyásának örökösévé. A szerződés értelmében a császár alattvalói szabadon kereskednek Génua területén, viszont a génuaiak görög területen vámmentességet, a nagyobb városokban adómentes szállásokat kapnak polgári és büntetőügyekben bíraskodó konzulokkal. A Fekete-tengerre a génuaiakon, pisaiakon és a császár

szolgálatában állókon kívül más latin hajó nem mehet be.

A velenceieket Palailogus Mihály teljesen kizárta a birodalomból, de ez a tilalom csak rövid ideig tartott, mert 1265-ben már újra berendezték telepüket Konstantinápolyban. Génuát kiváltságos állása arra képesíti, hogy gazdagságban és hatalomban versenyre keljen Velencével. A kereskedelmi féltékenység szembe állítja a két államot s küzdelmük kiterjed az egész keletre.

Konstantinápoly még a XIV. században is nevezetes piac. Az árúk túlnyomórészben Trapezunton és Tanán át érkeztek s forgalom tekintetében csak Alexandria és egy ideig Famagusta multa felül. Tanán, Kaffán át prém, azonkívül timsó, kisázsiai gubacs ment Konstantinápolyba. Krim, Bulgária, Trákia gabonát szállított s erre nézve Konstantinápoly főárúmegállítóhely volt. A perzsa nyersselyem, kisázsiai gyapjú és kecskeszőr, alexandriai és görög len; flandriai, francia, toskán gyapjúposztó, champagnei vászon, luccai, génuai arany- és ezüstoffalalak, olasz, görög, kandiai borok, velencei, anconai, cyprusi, rhodusi, apuliai szappan, spanyol füge, nápolyi dió, itáliai olaj, görög és tatár viasz, cyprusi ladanum és chiosi mastix mind utat találtak a görög fővárosba.

Azonban mindinkább közeledett a XIV. század óta a katasztrófa. A török előnyomulás egymásután vágta el tápláló ereit s végre a főváros teljesen elszigetelve tengette életét, várva a végső csapást. Ez 1453-ban következett be s ezzel a görög birodalom, mely a római műveltségnek és művészeteknek a nyugati birodalom bukása után még egy ezredévig menhelye volt, követte ez utóbbit a pusztulásban.

Itália.

A középkor kereskedelmében Itália vitte a vezető szerepet. A Földközi-tenger az ó- és középkorban világtenger volt s ennek a világtengernek a közepébe nyúlik be az Appenini-félsziget, mely jó kikötőkkel rendelkezik a keleti és nyugati parton egyaránt és Szicilián át közeli érintkezésben van Észak-Afrikával. Ez a földrajzi helyzet jelölte ki mintegy az ókorban, hogy egy hatalmas világbirodalom központja legyen s ennek kell mindenekelőtt tulajdonítanunk vezetőszeropét a középkor kereskedelmében. Ehhez járult még az a tény, hogy népe át volt itatva a hatalmas római birodalom hagyományai-
val s még élt benne a községi önkormányzat emléke. Byzanc fennhatósága a félsziget egyes részein jótékonyan hatott a városokra az anyagi és szellemi kultúra tekintetében egyaránt és könnyebb mozgást engedett polgárainak a birodalomban. A városi élet sokkal rohamosabban fejlődött Itáliában, mint Nyugat-Európában. A városi polgár célja az anyagi jólét, melyet fejlett ipar és az élénk forgalom biztosít és a politikai függetlenség, mely az urak zsarnokságának megtörésére vezet ; e cél elérésére szervezkedni kell s a testületi szellem ezért hatalmas arányokban fejlődik itt ki.

Itália gazdagságának két forrása volt : a közvetítő-kereskedelem és az ipar.

Az olasz városoknak egész sora veti magát a kereskedelemre. Velence, Pisa, Génua mellett ott találjuk Amalfit, Anconát, Firenzét, Barit, Salernót, Gaetát, Nápolyt, Messinát, Palermót, mint élénk forgalmat lebonyolító városokat. Az olasz városok kereskedelme igen tágkörű volt, a szélrózsa minden irányában kiterjedt. Keletről főleg fűszert szállított Európának, viszont Alexandriába olajat vitt Andaluziából, a Baleárok-
ból és Tunisból, mézet Krétáról, szappant Génuából,

Velencéből, Pisából, Gaetából, acélt, ólmot, vasat, ónt, rezet, timsót, ként, diót, mandulát, gesztenyét, viaszt, katalán sáfrányt, vásznat, szövetet, bársonyt, virágos atlaszt, bőrt, gyapjút, búzát, sőt a XV. század vége felé hadianyagot is.

Sziriába egész flotillák indultak értékes árukkal, hogy így a kalóztól jobban védekezhessenek, sőt gyakran fegyveres gályák is kísérték őket. Általában két nagy utazás történt a nyugati kikötőkből: az egyik húsvét körül, a másik keresztelő szent János napja körül, vagy május- és szeptemberben. Télen a viharok miatt általában szünetelt a hajózás. A hajók — főleg az iránytű alkalmazása előtt — rendszeren a partok közelében haladtak. A keresztesek sohasem vettek egyenesen keleti irányt, mikor a Gibraltáron át a Földközi-tengerbe jutottak, hanem nagy ívben mentek a spanyol, északafrikai és az olasz partok mentén.

A tengeri kikötőkben, míg a flotta ott tartózkodott, állandó messe volt.

Az itáliai városok nyugattal is élénk kereskedést űztek. Az olaszok elvitték oda kelet fűszereit, selymét, saját iparcikkeiket s viszont hoztak gyapjút, flandriai vagy francia posztót, északi prémeket, ércárúkat stb. Érdekes jelenség, hogy az olasz hajósok sokáig nem merészelték kimenni az Atlanti-océánra, hanem szárazföldön közlekedtek Észak-Franciaországgal, Flandriával s innen Angliával. Csak a XIV. században teremtik meg nyugattal az egyenes hajóközlekedést.

Észak-Afrikába szintén európai cikkeket szállítottak s onnan keleti fűszereket és elefántcsontot, valamint gyapjút hoztak.

Magában Itáliában is élénk volt a forgalom. A déli rész inkább nyersterményekben bővelkedett, Toscana és Lombardia viszont iparcikkeket termelt, tehát az északi városok arra törekedtek, hogy kiváltságokat

szerezzenek délen, hogy piacot biztosítsanak ipari termékeiknek és hogy minél előnyösebben juthassanak dél nyerstermékeihez.

Különösen elsőrendű feladat az északi városok hatósága előtt a gabonabeszerzés, az iparoselemek olcsó gabonával való ellátása, mert csak így biztosítható a zavartalan és olcsó termelés, ami a világpiacon való konkurrencia szempontjából igen fontos. Ezért egyes államok szigorú törvényekkel szabályozzák a gabonakereskedelmet, így pl. Firenze.

Domenico Lenzi firenzei kereskedő azt írja, hogy a város vidékének termése csak öt hónapra elegendő s azért itt mindig magasabbak a gabonaárak, mint Itália többi tartományában. Ez a körülmény magyarázza meg, hogy a firenzei signoria prohibítív rendszabályokat állít fel s kimondja, hogy gabonát eladni csak a firenzei piacon lehet. Az élelmiszerkereskedőknek hat, később kilenc mérföldre a várostól tilos a parasztoktól megvásárolni a gabonát, hogy kénytelenek legyenek azt a városba hozni, hol a kereskedők a törvényben előírt órákban vásárolhattak. Ha a paraszt magas árakat szab, a gabonahivatalnak joga van maximálni az árút s a paraszt kénytelen a megszabott áron eladni, mert visszavinnie nem szabad.

Firenze két részre volt felosztva: contado (grófság) és distretto (kerület)-re. Contado a régi grófság, a főváros körüli vidék, distretto a hódítással és szerződés útján szerzett. Az állat- és terménykivitel a contadoból a distrettoba majdnem állandóan le van zárva, azonban a községek kötelesek a városba vezető utakat nyitva hagyni. «Mindenki behozhatja a distrettoból Firenzébe az élelmiszert és mindent, ami a ruházathoz szükséges és senki sem akadályozhatja meg abban» — mondja az 1324-iki határozat. A contado és distretto közt, valamint a distretto egyes részei közt belső vámok

voltak, melyeket megszüntettek a distretto és contado közt, ha Firenzének több gabonára volt szüksége. Tengerentúli gabonát is hoztak be, sőt erre a XV. században prémiumot is fizettek.

Amint Firenze megkötötte a gabonakereskedelmet, úgy tett Milanó, Nápoly és az Egyházi Állam is. Milanó vámmentességet adott a behozott és bent elfogyasztott gabonára, a kivített azonban eltiltotta, mert olcsón akarta táplálni iparosait.

II. Frigyes nem állított fel új belső vámokat s drágulás esetén megtiltotta a tartományoknak egymástól való elzárását, de viszont a kincstár javára irányította a gabonakereskedelmet, miként arról még bővebben megemlékezünk.

Frigyes gazdaságpolitikája mintául szolgált Itália kényurainak; főleg Anjou Károly és két század mulva az aragon Ferrante utánozták. Ferrante pl. a gabona- és olajkereskedelmet állami monopóliummá tette, egy nagykereskedő, Francesco Coppola, kezébe adta s a nyereségen osztottak.

Génua, Velence külföldről élelmeztek magukat, azért fontos volt rájuk nézve Tunis és Szicília.

A gyapjúszővés.

A kereskedelem egyik legfontosabb cikke a gyapjú volt, mert ez képezte az olasz városok iparának alapját. Itáliában a népvándorlás korában lehanyaglott a juh-tenyésztés, a hazai gyapjúból csak durva posztót tudtak előállítani, a finom gyapjút külföldről (Észak-Franciaország, Provence, Flandria, Anglia, Spanyolország, Afrika) szállították. A gyapjúipar a XIII. században erősen fellendült s a XIV. században érte el virágzásának tetőpontját.

Umiliatik.

Az olasz gyapjúiparban igen nagy érdemet szerzett egy szerzetesrend, az *umiliatik*, az alázatos munkások rendje. Sokáig egyenesen nekik tulajdonították a gyapjúipar megalapítását s felvirágoztatását, az újabb kutatók azonban bebizonyították, hogy túlozták az umiliatik érdemeit, bár kétségtelen, hogy sokat tettek ez iparág érdekében.

Ez a rend, melynek szabályzata kimondja, hogy «a testvérek kezük munkájából éljenek», 1170 körül keletkezett s pár évtized mulva már 150 házuk volt a milánói egyházmegye területén, 1298-ban pedig 389 kolostoruk volt Milanóban és környékén. Elterjedtek Lombardiában, Toscanában, de délen nem telepedtek meg. Rendesen víz mellett jött létre telepük, mert ez a gyapjúmosáshoz szükséges volt. Firenzében 1239-ben telepedtek meg s ettől kezdve erősen fellendült a gyapjúszövőipar, bár itt sem ők voltak a kezdeményezők, hiszen Bologna már 1230-ban firenzei posztókészítőket telepített be.

A szervezett munka nagyszerű eredményeket szült úgy a munka minősége, mint az ellenérték tekintetében. Az *umiliatik* posztója külön névvel megjelölve került a kereskedelembe s tekintélyes külföldi exportjuk volt. A rend eredetileg a munkaeszközöket megszerezni nem tudó munkásokból toborzódott s a XIV. században már annyira gazdag volt, hogy Visconti Bernabo eltiltotta a földvásárlástól, mert félt, hogy Milanó nagy részét megszerzi. A XIV. században kezdődik a rend hanyatlása s vele együtt az iparágé is.

Egyéb iparágak.

A gyapjúiparon kívül még majdnem minden olasz városnak van valami virágzó iparága. Milanó fegyver-

kovácsairól, Lucca selyemszövőiről, Piacenza barchetkésztőiről, Aquila sáfrányáról, Ancona és Ascoli kanavászáról, Cremona vásznáról nevezetes.

Most, miután általánosságban betekintést nyertünk az olasz kereskedelmi tevékenységbe, nem lesz érdektelen egy-egy futólagos pillantást vetni a nevezetesebb városok szerepére.

Velence.

A legnagyobb szerepet *Velence* töltötte be, mert szigeti helyzete egyedülálló előnyt adott neki s kezdettől fogva a tengerre utalta. Első cikke a só volt. A só az olasz belföldön majdnem teljesen hiányzott, viszont *Velence* a lagunából bőven hozzájutott ehhez a fontos cikkhez s ezzel kezdett cserekereskedést. Majd Istriából Ravennába bort, olajat, gabonát szállított s a folyóhajózás kifejlesztette közvetítőkereskedelmét. A VIII. század forradalmi mozgalmait szerencsésen átélte, a Particiaci-házból való dogek rendet teremtettek s *Velence* megindult a fejlődés útján. A byzanci birodalomtól való függőviszonyát felhasználta arra, hogy Konstantinápoly, kelet ezen nagy árumegállítóhelye, neki nyitva álljon. Flottát teremtett, azt hajlandó volt Dél-Itália védelmére sorompóba állítani, de viszonzásul a görög császároktól olyan kedvezményeket kapott, amilyenekkel még a bennszülöttek sem rendelkeztek. Flottája a IX—X. században a szaracénok és tengeri rablók ellenében az Adriát védte, megszerezte a dalmát városokat és a fában gazdag horvát partvidéket s az *Adria* csakhamar *Velence* tengere lett.

Északra kezdetben nem maga vitte áruút, hanem az északiak lejöttek Páviába s itt szereztek be a velenceiektől a selymet, különösen egyházi ruhákra és a fűszereket. A velenceiek cserébe élelmiszert kaptak. Pávián kívül *Milanó*, *Cremona* is átrakodóhelyei a velencei keres-

kedelemnek. A nyugati császárnak adót fizetett, hogy zavartalanul közlekedhessék s miként kelet cikkeit továbbította nyugatnak, úgy vitte keletre a nyugati ipartermékeket.

II. Urseolo Péter idejében (XI. század eleje) már fénykorát élte Velence. Minden népréteg kereskedelemmel foglalkozott. Egyenes összeköttetést teremtett Görögország és kelet kikötőivel; összeköttetésbe lépett a szaracén fejedelmekkel s kiterjedt rabszolgakereskedést űzött, főleg horvát földről szerezve be a rabszolgákat. Csakhamar tevékenysége körébe vonta Németországot, Észak-Franciaországot, Flandriát, Angliát, Magyarországot.

Virágkora a kereszteshadjáratokkal kezdődött s a XII. században fejlődött ki kereskedelme egész pompájában.

Keleten a szir parton, Alexandriában, a görög birodalomban gyarmatai, árúházai, az Appennini-félszigeten befolyása biztosítva; Velence tornyai előtt vezetnek az utak az Alpokról az Ampezzo-völgyön át, északkeleten pedig a Pontebbánál levő szoroson át Bologna felé s megveti lábát Észak-Afrikában is.

Keletre gyapjút, épületfát, rabszolgát, fegyvert szállított, onnan hermelint, tyrusi bibort, tarka hímzett szövötteket hozott.

Eszközeiben nem volt válogató. Mikor Luitprand cremonai püspök (X. század) Konstantinápolyban járt, látta a kikötőben a velencei hajókat s látta azt is, miként vizsgálták a vámhivatalnokok azokon a selymet, ráütötték a bélyeget vagy visszatartották, mert kivitele tilos volt s mégis elég olcsón árulták a velenceiek e tiltott árukat nyugaton, tehát tudták a módját, hogyan lehet kicsempészni.

Ipar.

Bár Velence kereskedelme alapjában közvetítőkereskedelem, saját iparral is dicsekedhetik, melynek termékeit piacra vetette. A szaracénoktól elleste a földművelés és az ipar — főleg a posztószövés — titkait, Görögországban elsajátította a selyemszövést, üvegyártást, szövetfestést, ércöntést, arany-, vas-, famegmunkálást és tökéletesítette a hajóépítést. Flandriából, Angliából, Franciaországból keleti árúért gyapjút vásárolt és kétféle szövetet gyártott: skarlátot Levante és feketét Itália számára.

A fonás és szövés főleg a XIV. század elejétől virágzott. Gyapotot Szíriából, Örményországból, Cyprusból, a nápolyi királyságból szállított, de csak velencei hajón volt szabad behozni, hogy Velencéé legyen a közvetítőkereskedelem haszna. A vászonszövés még virágzóbb volt a posztónál. A selyemszövést Konstantinápolyban ismerte meg, de csak tapogatózott, mert megfelelő munkásai nem voltak, míg a luccai zsarnok, Castruccio, elől menekülő iparosok nem tökéletesítették ezt az iparágat. (1310). Ettől kezdve kiváló gyártmányokat termelt az arany-, ezüstbrokátban, damaszban és bársonyban. A selyemszövőknak külön jogokat biztosított, mert ez az iparág volt gazdagságának egyik forrása. A brokáton kívül előállítottak rázsa, damasz és nehéz, habos selymet. Idegen selyem bevitele tilos volt, ha azt a fajtát Velencében is előállították.

Üvegipara főleg a XIII. századtól virágzott. A muranói üvegyár gyönyörű üvegeket, serlegeket, üvegyöngyöket szállított. A velencei tükör kiszorította a XV. századig általánosságban használt fémtükröket. Úgy látszik, a XI. század óta ismeretes az üvegfestés és aranyozás is. A kvarchomoknak, melyet a Ticinóban található kovakőből nyertek, kivitele tilos volt. A szükséges lúgsót Szíriából hozták.

A csipkeverés, ötvösség, fegyvergyártás, festőipar szintén jelentős, az aranyozott bőr évente 100.000 arany jövedelmet hozott; a finomított cukor, papiros szintén keresett cikkek. Aranyműveseik, gyertyagyártásuk, a XV. században nyomdáik jó hírnek örvendtek. Az ipar előmozdítása céljából a nyersanyag bevitelét, az iparcikk kivitelét megkönnyítette s az állam a kereskedőknek hitelt nyújtott.

Velence az ipari titkot féltékenyen őrizte s rendkívül szigorúan büntette az azt eláruló munkást. Ha egy munkás külföldre vitte a titkot, haza parancsolták, ha nem jött, hozzátartozóit letartóztatták s ha ez sem hozta vissza, megbíztak valakit, hogy gyilkolja meg s amint ez megtörtént, szabadonbocsátották rokonait. Sokat tettek így el láb alól a külföldre szökött munkások közül. Az arsenál munkásai sem mehettek engedély nélkül külföldre. Velencei kereskedő idegennel nem társulhatott, aki pedig ellenséggel lépett összeköttetésbe, igen súlyos büntetésben részesült.

Velence hatalmáról fogalmat alkothatunk, ha szemügyre vesszük hajóparkját. A XV. században 3000 kereskedelmi hajója volt átlag 10—100 tonnatartalommal, nagy hajók átlag 700 tonnával s összesen 25.000 emberrel. Ezenkívül 45 fegyveres gálya állt kincstári zsoldban 10.000 emberrel. Ezek feladata a kereskedelmi hajók védelme volt.¹

Rendesen 5—6 hajóból álló flottillák indultak ki Konstantinápolyba velencei árúkkal, Synope, Trebizond felé a Fekete-tenger déli partjára keleti árúkért, az Azovi-tengerbe szintén levantei árúkért, halért, oroszországi és tatár karavánok cikkeiért. Ment egy flottilla

¹ Velence az állami gályákat kedvezményben részesíti, mikor elrendeli, hogy a fegyveres gályákon (állami) szállított árú vámmentes, a fegyvertelenen (privát) szállított 5% vámot ad le.

Sziria felé, Beirutba, Alexandriába, visszatérőben megállt Cyprusban, Kandiában, hol cukrot raktak be s Moreában. Egy karaván egyenesen Alexandriába ment keleti árúkért, egy Flandriába, de Manfredonia, Brindisi, Otranto, Szicilia érintésével Magreb partjai mellett Portugáliát, Spanyolországot érintve Bruges, Anvers, később London kikötőjébe. A flottillákból egy-egy rész levált s kisebb körben haladt rendeltetési helye felé, míg a főrészt a végpontra ment. Visszatérőben ez a főrészt felszedte ismét az elhagyott hajókat. Görögország felé az első karaván tavasszal indult s egy időben tért vissza (szeptemberben) az egyiptomival, amellyel körülbelül Kréta magasságában találkoztak; a másik június végén vagy júliusban indult s késő ősszel érkezett vissza, a harmadik augusztusban indult és húsvét körül tért vissza.

A XV. század végén Észak-Afrikával volt óriási méretű kereskedelmi összeköttetése s Mogador, Oran, Tanger piacairól szállította az afrikai karavánárúkat.

Konstantinápolyal Bulgárián keresztül szárazföldi összeköttetése is volt. Északra irányuló szárazföldi kereskedelméről később lesz szó.

Génua.

Génua a XI. században a szaracénok leverése után emelkedett. A szaracénok ugyanis elfoglalták Sziciliát és a Balearokat, majd hatalmukba akarták keríteni Szardiniát is. Ez esetben megakadályozhatták volna Liguriából és Toscanából a hajózást. A közös érdek hozta össze tehát Pisát és Génúát s egyesült erővel le is verték a szaracénokat. (1015—16.) Azonban innen indult ki a két állam között dúló ellentét is, mert Korzika közös birtok lett, Szardiniát ellenben Pisa lefoglalta.

A XI. század végén Génua Afrikában is kiváltságokat kapott s amint a normannok elfoglalták a Két-Sziciliát,

miként Amalfi és Velence tette, Génua is ügynökségeket alapított Szicília termékeinek (cukor, gyapot, selyem) kiaknázására. Már ekkor keleten is ismertek voltak a génuaiak, de levantei kereskedelmük csak a keresztes-hadjáratokkal lendült föl. (Accon, Tyrus stb.)

Barbarossa Frigyes széleskörű kiváltságokkal látta el a fontos tengerparti várost: megengedte, hogy a birodalomban szabadon kereskedhessenek, saját mértéket és súlyt használhassanak, minden tengerparti városban, mely hatalma alá tartozik, egy alkalmasnak látszó utcát, árúházat, templomot, fürdőt s egy sütőkemencét kapnak, a telepek élére konzulokat állíthatnak. Syracusát hűbérbe adta nekik s teljes adómentességet élveztek a ki- és bevitelnél. Sziciliában, Calabriában, Apuliában a provencei és francia kereskedőket akadályozhatják, sőt el is űzhetik, hasonlóképen a velenceieket is, ha közben a császár nem köt velük szerződést. Így uralkodó állásra tettek szert.

1220-ban II. Frigyes revízió alá véve a kiváltságokat, megszüntette Génua kivételes állását. Ettől kezdve változó volt a viszony Génua és II. Frigyes közt, míg végre a város belépett a Gergely-féle Frigyes ellen irányuló ligába s 1246-ban csak a császár ellen létrejött összeesküvés mentette meg a császár bosszújától. Ez időben kereskedelme nem fejlődött és erősen érezte a szicíliai gabona kimaradásának súlyos következményeit. Manfréd uralkodása alatt Génua újra kiváltságokhoz jutott a Két-Sziciliában, de megszorításokkal.

1261 fontos dátum Génua történetében: ez a görög birodalom restaurációjának éve. Génua leszorította eddig szerencsésebb vetélytársát, Velencét és uralkodó állásra emelkedett a görög birodalomban. Sikerének nem sokáig örülhetett, mert az 1265-ik év nagy válságot hozott rá. Acconi szállása elveszett, Mihály császár kikergette fővárosából a génuaiakat (egyik honfitársuk

áruháza miatt) és a várost belső viszályok emésztették. Ez az utóbbi volt az olasz városoknak az egyetlen Velence kivételével a rákfenéje.

A megpróbáltatás csakhamar elmúlt, a génuiaiak visszatértek Konstantinápolyba s kezdetét vette a város virágkora.

A Fekete-tengeren gyarmatokat alapított; Tanán, Kaffán, Trebizondon át szerezte meg kelet és észak árúit, melyeket nyugat felé szállított. Spanyolországban már a XII. században konzulai voltak, Granada uralkodójával kereskedelmi szerződést kötött (1278), hasonlóképpen Tunissal (1235) és Egyiptommal (1236), Örményország királyával és a tatár kánokkal. 1269-ben Anjou Károly loggiákat, szállásokat adott neki a Két-Sziciliában, Limissóban (Cyprus) szintén szállást kapott.

A XIII. század végén Velencével győzelmes háborút vívott s hatalma tetőpontjára emelkedett. Kereskedelmi tevékenysége az egész ismert világra kiterjedt. Gályái rendszerint július 15-én indultak ki pénzzel bőven ellátva, úgy hogy a bankokat ilyenkor teljesen kiürítették. A rakomány olaj, szappan, gyümölcs (Nápoly, Provence, Languedoc), korall, Istria bányáiból higany, bor, francia és olasz posztó, narbonnei fehér vászon stb. Tripolisban Beirutban, Acconban ind árúért sevillai, majorkai, tunisi olajat, candiai mézet, genuai, pisai, gaetai szappant, provencei diót, acélt, ólmot, rezet, ónt, posztót adott cserébe.

A XIV. század elején Tunisban szabad kikötőt nyert, Gigrát. Összeköttetésbe lépett Németországgal, Franciaországgal; Nímesben, Montpellierben, Narbonneban kon-torjai voltak s Angliával is összeköttetésben állt. Észak-Afrikában nagyszerű üzleteket kötött s a spekulációkban a város előkelő hölgyei is bekapcsolódtak. Oberto Spinola és Guglielmo de Fontana neje Oberto de Monegió-nak 10, illetőleg 25 fontot adtak bizományba egy ceutai

vállalatra. Ceuta fontos pontjuk volt, ahová épúgy, mint Bugiába, egész hajókaravánok indultak.

Ipara elég virágzó, de kereskedelme mellett mégis eltörpül. Iparcikkei posztó, gyapjú- és bőrárúk, arany-üzüftfonalak, szappan és fontos iparág a hajóépítés.

Ezt a virágzó várost is az önzés és az irigység ölte meg. Lakossága általában nem örvendett jó hírnévnek. Dante laza, állhatatlan erkölcsű népnek festi a génuait, ellenfelei pedig így jellemezték: «Tenger halak nélkül, erdők hegyek nélkül, férfiak szavahihetőség nélkül, nők szemérem nélkül: ez Génu».

Amint Amalfit letörte Pisa (1135—37), Pisát Génu (1284), úgy törte le Génuát legállhatatosabb vetélytársa, Velence. (1377—81.) A turini béke után (1381) másodrendű szerepet játszott s mikor a török előnyomulás megfosztotta keleti telepeitől, teljesen lehanyatlott.

Pisa.

Pisa rövid ideig vezetőserepet vitt a tengeren. Génu szövetségében leverte a szaracénokat s elfoglalta Szardíniát, majd megszerezte az afrikai parton levő jelentős kikötőt, Bonát is. (1035.) Komnen Elek Görögországban kiváltságokkal ruházta fel s a keresztéseknek tett szolgálatok fejében keleten gyarmatokat és kiváltságokat kapott. Összeköttetésben állott Marokkóval és Tunissal is.

Ghibellin pártállása befolyásolta kereskedelmi politikáját is. A Hohenstaufok idejében a Két-Szicília kereskedelmét majdnem teljesen monopolizálta. VI. Henrik (1191 és 1192) széleskörű kiváltságokkal látta el, szabad kereskedelmet, a birodalomban szabad mozgást engedett polgárainak; megkapták Palermo, Messina, Salerno és Nápoly felét, egész Gaetát, Mazzarát, Trapanit s minden tengeri és kereskedővárosban szállást ígért nekik. 1210-ben

teljes vámmentességet kaptak. II. Frigyes szintén pártfogolta őket.

Az Anjou-uralom természetesen nem kedvezett a ghibelin városnak, amely most keleten iparkodott magát kárpótolni. Génua és Velence viszálykodásában az utóbbi mellé állt s ezért Génua törekedett ellenfelét megsemmisíteni. 1284-ben Meloriánál sikerült is tönkre tenni Pisát, úgy hogy többé jelentős szerepet nem játszhatott a világkereskedelemben. Mivel Pisa kikötőjébe csak csekély merülésű hajók mehettek be, tulajdonképeni kikötője Porto Pisano volt, melyet a génuaiak elpusztítottak s a kikötőt elzáró láncokat diadalmi jelül városukba vitték.

Firenze.

Firenze később jutott szerephez, mint a fentemlített városok. Ennek oka földrajzi helyzetében rejlik. Távolabb esett a tengertől s így először ipára lendült fel s csak azután foglalt helyet a világpiacon.

A kereskedők társulati szervezése a XII. század vége felé fejeződött be, 1182-ben találkozunk először a kereskedőosztályt képviselő konzulokkal. A XIII. század elején megalakult a váltók külön testülete, majd az üzem növekedtével kiváltak az idegen posztóval kereskedők és szatócsok. A kereskedők szervezkedését követte az iparoselemé s ebből kiemelkedett a gyapjúiparosok céhe. A kereskedőkből tevődött össze a politikailag jogozott elem, míg az ipari munkások gazdasági és politikai függésbe kerültek a kereskedők kezében egyesült tőkétől. Ez a körülmény vezetett a XIII. század alkotmányos küzdelmeire, melyek közepette Firenze erős fejlődésnek indult.

A textilcéh tagjai, amennyiben iparosok, saját eszközeikkel saját nyersanyagukat dolgozzák fel, amennyiben kereskedők, saját számlájukra kötnek üzletet.

«Mind a középkori kisüzem termelési fokán állanak», legényekkel, inasokkal dolgoznak.

A gyapjúszővők céhéhez tartozni dicsőség volt s ezért a céh tagjai a ház ablakában hosszú keresztfákat erősítettek meg, hogy a nép a kiakasztott gyapjút látva, tartsa tiszteletben a ház lakóit. De nemcsak gyapjúból állítottak elő posztót, hanem a külföldről — főleg Franciaországból, Németalföldről — hozott durva posztót is átdolgozták és úgy vetették piacra. Ezzel a *calimalacéh* foglalkozott. Villani János adatai szerint az ő korában (1336 körül) a gyapjúgyártás maga 200 raktárt s 30.000 munkást igényelt s az évenként készült posztót 12 millió forinton adták el. Az éjjeli munkát törvénnyel kellett szabályozni.

A firenzei posztókereskedelem már a XIII. században meghódította a világpiacot, mikor pedig ez hanyatlani kezdett, helyét a selyemipar foglalta el. Utánozták — és pedig teljes sikerrel — a perzsa szöveteket a rajz szépségében, a színek ragyogó pompájában és változatosságában.

A posztókészítés terén nagy érdemeket szereztek az 1239-ben betelepedett umiliatik. Virágzott a festőipar is, ügyes festők voltak és ez fontos, mert a posztó értéke részben a festésen fordult meg.

A XIII. század végén Firenze már elsőrendű iparúzó város volt és kereskedői bejárták az egész világot, ezért nevezte VIII. Bonifác a firenzeit a világ ötödik elemének.

A XIII. század vége felé letelepedtek Nápolyban, ott kikötőket kaptak, honnan exportálhatták árúcikkeiket.

A gyapjú nagy részét külföldön vásárolták, ezért élénk összeköttetésben voltak Angliával, Flandriával, Franciaországgal. Franciaországban állandóan voltak ügynökeik, szállodáik s futárokkal tartották fent a közlekedést. Firenze kereskedelmének nagyságáról fogalmat nyújt, hogy 1284-ben Simone Gherardi jelentette Londonból

a Spigliati-Spini-cégnek, hogy különböző angol és skót zárdák gyapjúkészletét megvette s nagy pénzüsszeggel lekötötte több évre a termést. Körülbelül 200 angol és skót zárda neve fordult elő a firenzei kereskedelmi könyvekben, melyektől gyapjút szoktak vásárolni.

Hazánkban az Anjou-korban és a XV. században a Medici-, Tosinghi-, Niccolo da Uzano-cégeknek voltak ügynökségeik.

Firenze kereskedelme a XIV. század óta kelet felé is terjeszkedett. Görögországban, a kisázsiai és a szir tengerparton, Alexandriában és az északafrikai piacokon mindenütt feltalálható a firenzei. Rendes tengeri expedíciók voltak, melyeket a tengeri konzulatus intézett. Különösen iparkodott kihasználni az Alexandriával való összeköttetést. Az első Alexandriába menő hajót ünnepelesen bocsátották útnak: a nép körmenetet tartott, örömtüzeket gyújtott s 12 előkelő ifjú hajóra szállt, hogy keleten kiképezze magát a kereskedelemben. Ekkor verette a signoria a velenceivel egyenlő értékű aranyforintot a tengeren túli kereskedelemre s flottát szervezett, amely kezdetben csak két hajóból állt, de később kinőtte magát s 11 nagy gálya mellett 15 kicsinnyel rendelkezett. A tengeri forgalmat törvények szabályozták. Évente két expedíció indult: a levantei februárban, a nyugati szeptemberben. A levantei hajók tulajdonosai fejenként legalább 15 aranyforint értékű szőnyeget voltak kötelesek felajánlani a signoriának.

Firenzére hátrányos volt, hogy nem volt kikötővárosa s kénytelen volt Pisán keresztül kivinni árúit. Pisa irigyledve látta Firenze virágzó kereskedelmét, azért megszorította eddig élvezett szabadságát, mire Firenze azzal felelt, hogy nem Pisán, hanem a Sienához tartozó Talamonen át vitte ki iparcikkeit a tengerre. (1356.) A nagy jövedelem elmaradása Pisát arra kényszerítette, hogy vámmentességet adjon a firenzei árúknak. Az arnoparti

város azonban kényelmetlenül érezte magát a függő helyzetben s 1421-ben 100.000 aranyforintért megvásárolta Genuától Livorno kikötőjét, tengerészetet teremtett s ennek vezetésére külön hatóságot rendelt.

Magasfokú szervezettségre mutat, hogy a kereskedelmi társaságok, bukások, céhek ügyeiben egy külön kereskedelmi hatóság ítélkezett.

A XIV. század közepén a belső zavarok megakasztották Firenze fejlődését, de a Mediciek alatt új virágzásnak indult. Csak akkor hanyatlott le ipara és kereskedelme, mikor az egyes nemzetek védővámokkal és erélyes rendszabályokkal iparkodtak megvédeni a nemzeti ipart. Így tettek Franciaország, Spanyolország, Portugália. Angliában pedig VII. Henrik eltiltotta a nyiratlan posztó kivitelét, ami a calimala céhet sujtotta.

Ezt Firenze előre látta s azért szigorú rendszabályokkal iparkodott megőrizni az ipari titkot, azonban a Lorenzi di Giuliano Medici-társaság, melynek joga volt Angliában feldolgozni a gyapjút, közrebocsátotta a titkot, a londoni munkások elsajátították a posztókészítést s ezzel Firenze megindult a lejtőn lefelé.

Firenzével kapcsolatban még egy kérdést kell tisztáznunk. Az olasz városok élénk rabszolgakereskedést folytattak a középkorban, akadtak azonban, akik Firenzét mentesíteni igyekeztek ettől a gyalázatos emberkereskedéstől. Ezzel szemben adatok vannak rá, hogy 1366—97-ig 389 rabszolga került Firenzében vásárra, tehát a firenzeiek sem vetették meg ezt a jövedelmező foglalkozást, csak kisebb arányban üzték, mint a többi olasz kereskedőváros.

Két-Szicília.

Szicília szigete a szaracénok birtokába jutott a IX. században ; Itália déli része a IX. században szintén ki volt téve a szaracén betöréseknek s egyik legfontosabb

piaca, Bari, ha nem is hosszú időre, de szintén a szaracénok kezébe jutott.

A keleti parton Barin kívül Otranto, Trani, Brindisi, továbbá Tarento élénk forgalmú városok voltak s állandó összeköttetésben álltak Konstantinápolyal. A nyugati parton különösen Amalfi vált ki, melynek már a IX. században flottája volt s Palermo, Syracusa, Messina stb. városokban árúraktárakkal rendelkezett. A X. században felkeresték hajói a szír és afrikai partokat, főleg Kairót és Alexandriát. Antiochiában szállásuk, vámkedvezményük, Laodiceában, Tripolisban telepük volt. A névleges függés Byzanctól nagy előnyöket nyújtott neki a birodalomban, kereskedelme virágzó volt s hatalma tetőpontjára a XI. század közepén emelkedett. Mikor II. Rogerius elfoglalta (1131), megkezdődött a hanyatlása s hatalmas vetélytársaival nem bírta el a versenyt.

Gaeta szintén jelentős kereskedőváros volt.

A Két-Szicilia királysága fontos volt terményeinél, de még inkább földrajzi helyzeténél fogva. A velenceiek a keleti, a pisaiak a nyugati parton iparkodtak lábukat megvetni, majd a génuaiak is részt kértek kereskedelméből.

Génuia, Firenze, Siena főleg gabonát és gyapotot vittek ki s a génuaiak legfőbb cikke a posztó volt. Az első Hohenstaufok nagy kiváltságokkal ruházták fel a felső-itáliai városokat, ami természetszerűen maga után vonta, hogy az ország lakossága az ipart és kereskedelmet elhanyagolta.

II. Frigyes alatt megváltozott a helyzet. Ő kiváló gazda volt, ki a földművelést minden eszközzel előmozdította; a császári uradalmak mintaszerűek voltak s «a korona volt az első exportfirma». Arra törekedett, hogy a közvetítőkereskedelem hasznát alattvalóinak, illetőleg a kincstárnak biztosítsa.

1220-ban kelt a híres capuai rendelet, mely a vám-

szabályokat új alapokra fektette. Ez a rendelet magában foglalja Frigyes kereskedelmi politikájának alaptételeit. Minden VI. Henrik halála után újra rendezett közlekedési, út-, komp-, kikötővám, horgonypénz megszűnik, valamint a Vilmos király előtt életbelépett évi vásárok is. A vámokat újra rendezi Frigyes s célja a belső vámok korlátozása és a közlekedés központosítása. Az adók és vámok alól egy idegen állam sem kap felmentést, a régi felmentések hatályukat veszítik. Így akarta alattvalóit megvédeni az idegen kereskedők konkurenciájától.

A génuaiak eddig vámmentességet élveztek, most vámjuk több mint 10 %-ra rug. Palermóban elvette tőlük az árúházul szolgáló Margarito-palotát s Syracusának visszaadta szabadságát. A mellette híven kitartó Pisának is csak régi kiváltságait újíttotta meg. 1224-ben elrendelte, hogy nem szabad addig az országból gabonát kivinni, míg a királyi kormány hajói megrakodva el nem hagyták a kikötőt. 1240-ben, mikor kincstára kiürült, megparancsolta Niccolo Spinola admirálisnak, hogy tartsa vissza a kikötőkben a magánhajókat, míg a kincstáriak ki nem futottak, hogy így a gabonát konkurrenciá kizárásával értékesíthesse. Tunisban kétszeres áron el tudta adni a gabonát, mint Sziciliában s 50.000 salman (salma mérték) 20.000 uncia arany volt a nyeresége.

Ezzel saját alattvalóit is megkárosította s az egykorú krónikás panaszkodik, hogy oly olcsó a gabona és az állat, hogy nem fizeti meg a ráfordított fáradságot, «csak a császár vásárolt be így olcsón és adott el drágán, akinek akart».

1231-ben monopóliummá tette a nyersselymet, vasat, acélt, sót, festőüzemet. A selyemmonopolium irányítását egy tranii zsidó kereskedelmi társaságra bízta. Ez megvette a nyersselymet és a továbbadásnál 32½% haszonról kellett gondoskodnia az állampénztár számára. Az állami festőüzemek élére szintén zsidókat állított.

A határvámost akként rendezte, hogy a behozott árút állami raktárba kellett szállítani s ebben az eladás állami felügyelet alatt történt. Mielőtt a megvett árút elvitték volna a raktárból, az eladó a behozatali vámot, a vevő a raktárilletéket fizette meg. Amaz az eladási ár három százaléka, emez három és fél százalék. Innen aztán a tulajdonos vámmentesen szállíthatta árúit bárhova.

Sziriai helytartóját utasította, hogy a génuaiaktól is be kell szedni a tizedet úgy, mint a többi kereskedőktől, de ezt végre nem hajtották. Általában az volt a célja, hogy Pisát és Génúát egymással szembeállítsa s ő alattomban Velencét akarta megnyerni.¹ Ez végre sikerült is. A velenceiek szabadon vásárolhatnak, exportálhatnak, Aquilában, Calabriában, Principatusban a szokásos vámok alól mentességet élveznek s csak másfél százalékot fizetnek. Velence mégis a császár ellen dolgozott épügy, mint Génua.

A szaracén országokkal barátságos viszonyban volt Frigyes s Tunis, Marokko, Egyiptom a császár gazdasági számvetésében fontos helyet töltöttek be. Az 1231-iki szerződés értelmében a tunisi emir biztosította a császári kereskedelmet Feztől Egyiptomig.

Az Anjouk mindent elkövettek, hogy országukba vonzák az idegen kereskedőket. A szövetséges hatalmak fel is keresték Sziciliát elhelyezték ott árúikat, megvásárolták a sziciliai terményeket s ott gyümölcsöztették tőkéiket. II. Frigyestől megtanulták, hogy a fejedelem gazdagsága az alattvalók gazdagságából fakad s azért iparkodtak az ipart és kereskedelmet fokozni, de a tunya néppel

¹ Meg is látogatta Velencét s ott utalt a két állam közös érdekére, mint Da Canale mondja : «Et ei saie bien comment Venisiens ont eu grant bien et portent aveuc yaus grant gaaing de mon regne ; et encor sai ge tot apertement, coment liaus de mon regne ont eu grant gaaing de Venise», de a velenceiek hidegen fogadták.

nem sokra mentek. A dinasztia alapítója, Anjou Károly, kiváló kereskedői érzékkel megáldott fejedelem volt, aki még II. Frigyesen is túl tett. Terményfeleslegét az ország nagy piacaira vagy külföldre szállíttatta s utasításul adta, hogy a legmagasabb áron kell eladni. Megtette, hogy vásároltatott olcsó gabonát a bőséges vidéken s eladta azt drágán a szükölködőnek ; elraktározott gabonát és keleti árúkat s akkor dobta piacra, mikor a legmagasabb árat kaphatta érte. Ő is monopolizált bizonyos cikkeket, hogy azok hasznát magának biztosítsa.

Utódaiból hiányzott a kellő energia és a kereskedelmi érzék ; ők II. Frigyes és I. Károly művét nem tudták folytatni, az ipar, földművelés hanyatlásnak indult s a kereskedelem fejlődése is megakadt.

Ipara gyenge volt. A gyapjúszővés nagyon elmaradt s a posztót a marseilleiek, montpellieriek hozták Nápolyba. A gyenge minőségű gyapjútermést Firenzében dolgozták fel. A XIV. században firenzeiek alapítottak posztógyárat és festőüzemet rendeztek be Nápolyban, de a XV. században a vállalat megbukott. Nem sikerült a selyemgyártást sem meghonosítani, hanem velencei, firenzei kereskedők szállították a finom szöveteket.

Némi hírnévre vergődött a cavai vászon, a minorii és amalfii fonal, barchet és lenzövet. Kivittek lent, kendert, gesztenyét, diót, mogyorót, apuliai szappant és bort.

A XIV. század elején Nápolyban Európának majdnem minden nemzete képviselve volt az angol és német kivételével. A XIV. században Velence került előtérbe. II. Károly zálogba adta neki Korfut, mely hajóinak jó közlekedést biztosított s élelmiszerraktárakat állított neki Apulia kikötőiben. Velencét Firenze szorította ki.

A többi olasz város.

A nagy szerepet vivő kereskedővárosokon kívül meg kell még említenünk *Milanót*, Lombardia nagy ipari

központját, mely posztóiparán kívül mint az Alpeseken túli kereskedelem egyik fontos piaca is jelentős. *Lucca* selyem- és arany-, ezüsfonalipara híres. Kereskedelme kiterjedt a tengerre és a Rómába vivő főútvonalakra. *Ancona* a III. kereszteshadjárat óta lassan, de állandóan fejlődött s keleten kereskedelmi telepekre tett szert. *Ravenna* a XII. században élénk kereskedőváros volt, de a következő században lehanyatlott.

Az olasz városok keleti telepei.

Az olasz városok kereskedelmére és így a jövő fejlődésére is elhatározó fontosságúak voltak a keresztesháborúk.

A keresztesseregeket nagyrészt az olasz városok szállították át a tengeren, így kelettel közvetlen érintkezésbe jutottak, volt alkalmuk megismerkedni a keleti kereskedelem csomópontjaival s visszafelé rendszeren keleti árukkal terhelve tértek vissza. Azonban ezek a tengeri városok nemcsak a sereg átszállításával szereztek érdemet, hanem támogatták őket egyes erődök, főleg a tengerparti helységek elfoglalásában. Ezt a támogatást nem lehetett pénzzel megfizetni, hanem az új keresztény államok a kereskedelmileg fontos városokban telepeket és kiváltságokat adományoztak a nemzeteknek s ez lett virágzásuk alapja.

A *velenceiek* pl. 1100-ban 200 hajóval vonultak fel a keresztések támogatására, majd Balduinnak később több ízben nyújtottak hathatós segítséget s ezért a birodalom minden városában joguk volt egy utcára, egy térre, templomra, fürdőre, sütőkemencére. Jeruzsálemben szállásuk volt, Tyrusnak, melynek elfoglalásában főrészüik volt, háromnegyedrészre az övék lett. Antiochiában, Tripolisban jelentéktelenebb birtokuk volt, de Akkonban nevezetes szállással rendelkeztek.

Génua szolgálataiért Antiochiában árúcsarnokot, a

János-templomot, harminc házat és adómentességet kapott, Jeruzsálemben, Jaffában szállása volt s Arsuf, Caesarea, Akkon egyharmada felett rendelkezett s joga volt minden olyan város egyharmadára, melynek elfoglalásában legalább öt génuai résztvett ; (Pl. Beirut.)

Pisa különösen Akkon és Tyrus elfoglalásában vett tevékeny részt, amiért Laodiceában, Antiochiában, Jeruzsálemben, Ascalonban, Joppéban, Tripolisban stb. szállást, vámmentességet és a kikötőben szabad közlekedést nyert.

Mindenesetre érdekes jelenség, miként Schaubé is rámutat arra, hogy ugyanazon a partvidéken, ahonnan bátor hajósok és kiváló kereskedők számos kereskedelmi expedícióra és gyarmatalapításra indultak ki, a nép kereskedelmileg passzív és idegen népek gyarmatai borítják el városait.

A szállások szervezete.

A nyugati kereskedőnemzetek a keleti kereskedelmi gócpontokban szállásokat kaptak. Nem volt ez föltétlenül utca, hanem általában egy háztömeg, amelyet *ruhanak* vagy *vicusnak* neveztek. A házak részben közös, részben magánházak voltak ; központjuk a községház volt, amely az igazgatás és törvénykezés céljaira szolgált. Kisebb helyen ez sokszor együtt volt az áruházzal. A rendszeren téres áruház az árucikkek befogadására szolgált. A telephez tartozott többnyire az anyaállam védőszentjéről elnevezett templom is. Nagyobb telepen volt fürdő, malom, sütökemence, mészárszék, valamint bolt és műhely is. A szálláson bérben más nemzetiségűek is lakhattak. Kertjeikben és a város körül elterülő földjeiken gabonát és más növényeket termelhettek. A földek az úgynevezett *casalia* körül csoportosultak (*casalia* alatt úgy kisebb majorokat, mint tanyákat és falvakat értették.) A tyrusi velencei gyarmatnak körülbelül

80 casaliája volt (1243), köztük gyümölcsösök, veteményeskertek, cukornádültetvények, szőlő-, olajfa-, fügekertek. A szír parasztok, kik a földet megművelték, a termés $\frac{2}{3}$ vagy $\frac{3}{4}$ részét élvezték, az $\frac{1}{3}$ vagy $\frac{1}{4}$ rész a velenceieké volt. Az ingatlan mellett bizonyos jövedelmekben is részesek voltak a nyugati városok, pl. Génua élvezte Akkon, Tyrus, Laodicea kikötő jövedelmének $\frac{1}{3}$ -át, Tyrusban a velenceiek szintén $\frac{1}{3}$ -részlet kaptak. Igaz, hogy ennek fejében kötelesek voltak a város védelmében résztvenni.

A gyarmat élén egy hivatalnok állt, akinek feladata az igazgatás, törvénykezés és a telep védelme. Ennek neve a génuaiaknál vicecomes, majd konzul, a velenceieknél bailo, a pisaiaknál konzul. Kezdetben a konzulok hajóra szálltak, amelyek meghatározott időben s elég nagy számban indultak, hogy egymást segítsék és védjék, de mikor kiterjedtebb lett a kereskedelem, a konzuloknak állandó székhelyük lett. Hivatali idejük egy-két év volt. A telepnek megvolt a saját rendőrsége is, mely a rendre és a kereskedelem zavartalanására fölügyelt.

A telepek főhivatalnokai szinte állandó küzdelemben álltak a fejedelmekkel, mert a telepesek az adott jogokat kiszélesíteni, a fejedelmek megszorítani törekedtek. A keresztény országokban a nyugati kereskedő hatalmi tényező volt, kinek megbecsülésben volt része, de más volt a helyzet egy arab kikötőben, pl. Alexandriában.

E kor világkereskedelmére a mohammedán Egyptom óriási fontosságú, mert itt megtalálhatók kelet összes fűszerei és árúcíkkéi és minden jóval olcsóbb, mint Szíria piacain.

Ez a körülmény izgatja az olasz kereskedőt, kire a fában, ércben szegény Egyptom szintén rá van utalva.

Alexandria.

A mohammedán lenézte a keresztény kereskedőt és megszorításoknak, sokszor megalázásnak vetette alá. Ezért gyakori volt az összeütközés a szultán és a nyugati városok közt, de a közös érdek, a nyereségvágy csakhamar összehozta őket.

Ha egy nyugati hajó közeledett Alexandriához, fedélzetére mentek az egyiptomi kikötőhivatalnokok, hogy a hajó eredetét kipuhatolják, megszámlálják az érkező személyeket, kiknek nevét följegyzik, az árúkat pontosan fölveszik, mert mindenről értesíteni kell az alexandriai emirt, illetve ő általa a kairói szultánt.

A város két kikötője közül az úgynevezett új, észak felé, a keresztényeknek van nyitva, a régi, nyugat felé a mohammedánoknak.

A megérkező hajótól elveszik a kormánylapátot és a vitorlát s csak akkor kapja azokat vissza, ha a kapitány és kereskedők minden kötelezettség lebonyolítása után útra készen állanak. Mialatt a kihajózott árúkat hordárok-, tevék- vagy szamarakkal a vámba viszik, a kereskedők az emir vagy hivatalnoka részéről szigorú szemlének vannak alávetve, s amint nemzetiségüket az érkezéshez kimenő konzul igazolta, lefizetik a belépési illetéket, fejenkint egy dukátot és a magukkal hozott pénz 2%-át, azután a kereskedő saját nemzeti-ségű fondacójában árújával elhelyezkedik.

Fondaco.

A fondaco (fonduk) arab szó, jelentése raktárbódé. Rendesen több emeletes, várszerű, négyszögű épület, amely udvart zár körül, hol a be- és kirakás történik. A földszinten boltozatos árúraktárak, az emeleten lakások vannak. A házban és udvarban szelidített vadállatok és a kertben exotikus növények az idegenre különös

hatást gyakorolnak. A velenceiek a szaracénok elijesztésére még egy sertést is tartanak. (Heyd.) A fondacot rendszeren kő- vagy vert földből való fal veszi körül s egyetlen alacsony, erős kapu vezet az udvarba. Az árkádos folyosók meg vannak rakva árúkkal, iparos és kereskedőboltok vannak ott elhelyezve. A konzul lakásának neve loge, loggia és kancellária, melynek földszintjén van néhány szoba: pénztár, törvényterem, börtön. Egy ezzel összefüggő udvarban van a templom és az illető náció temetője.

Éjjelre, valamint pénteken, míg a muzulmánok istenisten-istenleten vannak, a fondacókra kívülről rázárják az ajtót, hogy a kereskedők támadást ne intézhessenek ellenük.

A fondaco nem a nációé, hanem a vámhivatalé s azért a náció bért fizet. A fondaco élén áll a konzul, ki havonkint egyszer megjelenik a szultán előtt, hogy előadja honfitársai kérelmeit és panaszait. A másik alkalmazott a házmester = fundicarius.

Alexandria rendkívül látogatott kereskedelmi központ s minden kereskedőnemzet képviselve van itt. A velenceieknek kettő, a genuaiaknak, pisaiaknak, anconaiaknak, firenzeieknek egy-egy, a nápoly-gaetaiaknak közösen, az északfranciáknak, narbonneieknek, marseilleieknek, katalanoknak, Candiának, Cyprusnak, a konstantinápolyi görögöknek, törököknek, mauretánoknak, tatároknak ugyancsak egy-egy fondacojuk van. Legimpozánsabb a velenceieké és a genuaiaké. Temp-loma, temetője, sütőkemencéje mindeniknek van.

Ha a keresztény kereskedő tovább akart menni kelet felé, keleti ruhát kellett öltenie a kellemetlenségek elkerülése végett.

A nyugatiak vagy aranypénzzel fizettek, vagy arany-, ezüstrudakat hoztak s a szultán pénzverőjében dénár, dirhem alakjában kiverték. A firenzei aranyforintot —

a külkereskedelemre külön pénzt vertek, az úgynevezett fiorino di galeat — és a velencei dukátot szivesen elfogadták a szultán alattvalói.

A sziriai telepek pusztulása.

A kereskedővárosokra nagy csapás volt a keleti keresztény államok bukása. Akkon, a keleti kereskedelem egyik főpiaca, már 1184-ben elveszett s ezt követte három év múlva a jeruzsálemi királyság bukása. 1191-ben sikerült Akkont ismét visszaszerezni, a kereskedők és pénzváltók ismét megnyitották boltjaikat s a nyugati városok kibővítve kapták vissza kiváltságaikat. Akkon a jeruzsálemi királyság bukása után politikai központ is lett s így még inkább ide központosult a kereskedelem, sőt új telepek is létesültek. Az anconaiak eddig, ha Szíriát fölkeresték, rendszeren a pisaiakhoz, génuaiakhoz vagy velenceiekhez csatlakoztak, most azonban önálló telepet rendeztek be (1257); a firenzeiek, lucaik szintén berendezkedtek, Siena pedig kiszélesítette Konradintól (1268), hogy árúit 1% kikötővám ellenében szabadon ki- és bevihesse Akkonban. A provencai városok is szállásra tettek szert.

1291-ben végzetes csapás sújtotta nyugatot: Akkon, ekkor már az utolsó keresztény kézben levő pont a szír parton, végleg elveszett s rengeteg árú jutott az ellenség kezébe. Így a szír kikötők a mohamedánok kezébe kerültek, azok látogatását pápai átok akadályozta. Ugyanez volt a helyzet Egyiptommal szemben is, bár a pápák látva a helyzet tarthatatlan voltát, többször tettek e tekintetben engedményt, csak azt kötötték ki, hogy a III. laterani zsinat által eltiltott cikkekkel (vas, fa, fegyver, hajó) ne kereskedjenek Egyiptommal. 1215—1216-ban az Egyiptomban tartózkodó kereskedők száma 3000-re tehető, tehát részben éltek a pápai engedménnyel, részben a kereskedőnél nagyobb súllyal esett a

mérlegbe a várható kereskedelmi nyereség, mint a pápai tilalom. A XIII. század vége felé a pápák erélyes föllépése mégis arra kényszerítette a keresztény kereskedőket, hogy új utat keressenek a kelettel való kereskedelemre.

Kis-Örményország.

Ekkor lépett előtérbe *Kis-Örményország* és *Cyprus*. Kis-Örményország kapu Belső-Ázsiába s maga is rendelkezik exportcikkekkel: gyapjúja, de főleg a kecskeszőr, amelyből az úgynevezett teveszőrszövetet készítik, igen keresett cikkek s azonkívül van prémje, a Taurusnak érce, gabonája, aszalt szőlője. Kikötője, *Lajazzo*,¹ fölvirult, mert védett hely, könnyű a közlekedése Szíriával, Cyprussal, ezért lett főárumegállítóhely minden fűszerre. Akik respektálták a pápai tilalmat, azok Lajazzóban kereskedtek. Velence kolóniát rendezett be, élére bailot állított s évente rendes időben küldött oda hajókat. Génua, Pisa, Piacensa, a délfranciák, katalonok szintén megtelepedtek 1300 körül. A firenzei Bardi-cég banküzletet nyitott, élénk kereskedést folytatott itt. 1347-ben azonban Lajazzo egyiptomi zsákmány lett s 1375-ben elveszett Kis-Örményország is, a gyarmatok eltűntek.

A nyugati városok a szír kikötőkből Cyprusba tették át ügynökségeiket s iparkodtak a Lusignanoktól kiváltságokat, szállást, piacot, árúcsarnokot szerezni, főleg Famagustában. Velence, Génua, Pisa, Barcelona mindjárt Akkon bukása után itt iparkodtak megtelepedni. Famagusta fekvése igen kedvező, keletre fordul, Lajazzóból, a szír kikötőkből könnyen elérhető.

¹ Igen fontos kereskedelmi központ; az Eufratestől minden árú ideérkezett, «és mindenki, aki az Eufrateshez akar menni, akár kereskedő, akár más, útját e városon keresztül veszi». (Marco Polo.)

A karavánok a fűszerekkel a szír kikötőkig jönnek, honnan a szír kereskedők Famagustába viszik az árukat. Itt minden náció kereskedői megtalálhatók.

Szász Rudolf 1341-ben a paderborni püspöknek így festi a helyzetet: «Cyprus szigetén élnek a leggazdagabb urak. 3000 forint évi jövedelmet itt nem becsülnek többre, mint nálunk a három márka jövedelmet. De a cyprusiak elpazarolják vagyonukat vadászatra, tornákra, élvezetekre . . . A cyprusi kereskedők is óriási vagyont szereztek s ez nem csodálható, mert szigetük a keresztények utolsó szigete kelet felé, úgy hogy minden hajó és árucikk, bármely partról indult is, kénytelen megállni Cyprusban . . . Ami Famagusta városát illeti, ez egyike a létező városok leggazdagabbikának. Lakói bőségben élnek. Egyik közülök férjhez adva lányát, csak fejdíszül annyi ékszert adott neki, ami — a velünk Cyprusba jött francia lovagok tanubizonyosága szerint — többet ér, mint Franciaország királynéjának összes ékszerei. Egy famagustai kereskedő egyszer eladott az egyiptomi szultánnak királyi pálca számára egy aranyalmát, mely négy drágakővel volt díszítve: egy karbunkulus-, egy smaragd-, egy zafir- és egy gyöngygyel. Ez az ékszer 60.000 forintba került. Bizonyos idő múlva a kereskedő vissza akarta vásárolni s följánlott érte 100.000 forintot, de a szultán visszautasította . . .» A fűszer annyi Famagustában, mint Németországban a kenyér s egy fűszerkereskedő boltjában annyi aloefa volt, hogy öt szekér nem tudta volna elvinni. «A drágakövekre, az aranyszövetekre és más luxustárgyakra vonatkozólag nem tudom, mit mondjak önnek, úgy sem hinnék el nekem a mi szász földünkön».

Maga a sziget is termelt kereskedelmi árukat, főleg cukrot és sót. A cukornádültetvényekkel a nagybirtokokon rendszeren a cukorgyártás is össze volt kötve. A nagybirtokosok közt főleg a velencei Cornaro-család volt

híres. A sót főleg két tóból nyerték Limisso és Larnakánál, hova a tengervíz benyomult s nyáron a párolgás következtében sókéreg keletkezett. Bor, gyapot, indigo, ladanumgyanta szintén exportcikkek. Az iparcikkek közül a teveszőrszövet, aranyfonalak és a drága, arannyal átszőtt selyemárúk annyira otthonosak, hogy az aranyfonalakat általában ordeCypre-nek, az aranyalapú selyemárúkat draps d'or de Cypre-nek nevezik. A kivitel elsősorban a velenceiek kezében van. Az árúcsere rendszeren alkuszok révén történik.

A rendes vám be- és kimenetnél 4—4%, de voltak alóla felmentések, mint Velence és Génua részére. Ezek a városok azonban itt is visszaéltek a helyzettel. Először Génua hatalmába kerítette Famagustát, mire a többi város lehetőleg elkerülte s hanyatlásnak indult, majd Velence Lusignan Péterrel elvétette Cornaro Katalint, Péter halála után az özvegyet lemondásra kényszerítette Velence javára s néhány év múlva (1489) Velencébe vitette, a szigetet pedig, mely a Jóreménység-fokának fölfedezéséig virágzott, megtartotta 1570-ig, mikor a török Famagustát, majd a szigetet is elfoglalta.

Fekete-tengeri gyarmatok.

Az olasz városok Görögországban megvetették lábukat s kiváltságokat, szállásokat szereztek a fővárosban és a fontosabb vidéki városokban is. A latin császársággal a velenceiek, a görög restaurációval a génuaiak kerekedtek felül s iparkodtak lehetőleg monopolizálni a kereskedelmet. Mikor a sziriai tengerpart elveszett és az egyiptomi szultán kapzsisága mindinkább megnehezítette azon nyugati városok helyzetét, melyek a pápai tilalmon túltéve magukat, Alexandriával fenntartották a kereskedelmi összeköttetést, jelentőségben emelkedtek a belsőázsiai karavánutak, következésképp a Fe-

kete-tenger partvidéke, minek következtében itt iparkodtak a kereskedővárosok gyarmatokat szerezni.

Velence főleg *Soldajában* (Sudak, a Krim déli részén) szerzett magának erős pozíciót. Rubruquis, ki 1253-ban járt itt, azt mondja, hogy «itt kötnek ki mindazon kereskedők, kik az északi tartományokba akarnak jutni . . . A kereskedők egy része hermelint vagy más értékes prémet hoz, a másik része pedig gyapot- vagy selyemkelméket és fűszereket». Paleolog Mihály uralkodása alatt azonban a velenceiek kénytelenek voltak Soldaját is kiüríteni s a pontusi kereskedésből teljesen kizárattak.

A Fekete-tenger északi partján egy Kapha nevű erőd állt Soldajától keletre. Az öböl, melynek partján az erőd volt, megtetszett a génuaiaknak, mert védett hely volt, közel az Azovi-tenger bejáratához s jobb kikötő volt Soldajánál. Hogy hogyan jutottak hozzá, nincs rá adatunk, valószínűleg a tatároktól szereztek meg 1266 körül. Ebből lett a nagy forgalmú *Kaffa*. A pisaiaknak is volt valahol a Don torkolatához közel egy kevésbé jelentős telepük, Porto Pisano. Mikor Velence kibékült a Paleologokkal, ismét berendezkedett Soldajában s a Krimen is szerzett telepet.

Velence 1296-ban elfoglalta Kaffát, de néhány év múlva a fontos kereskedelmi pont már ismét Génua kezében volt. Mivel a génuai rabszolgakereskedők elrabolták a tatár gyermekeket s eladták őket szaracénoknak, Toktai kán elfoglalta Kaffát, lerombolta s egy hónapig romokban hevert. Itt voltak felhalmozva kelet és észak árúciókai (prémek, hal, só, gabona). A gabona és a hal nagyrészt Konstantinápolyba ment. A Krim-félszigetről szerzett sót a sós tavakból, építőfát, rabszolgát s ezeket a cikkeket Konstantinápolyba, Egyptomba, Sziriába, Észak-Afrika piacaira szállította.

A Don torkolatánál volt *Tana*, szintén génuai telep. A XIV. század második évtizedében keletkezhetett, 1332-

ben már a velenceiek is kaptak itt szállást Uzbek kántól s itt is vetélkedett a két itáliai tengeri hatalom. 1343-ban egy velencei egy tatárt agyonütött, amiből harc keletkezett a tatárok és a gyarmatosok közt. Sok nyugati áldozatul esett s a génuaiak 350.000, a velenceiek 300.000 aranyforint értéket vesztek.

A kán nemcsak Tanát zárta el a nyugatiak elől, hanem Kaffát is ostrom alá fogta de sikertelenül. Tana elvesztének következményeként Konstantinápoly hiányt szenvedett gabonában, sózott halban, Itáliában pedig a fűszerek, selyem ára duplájára emelkedett, ami mutatja Tana kereskedelmi fontosságát. E város főleg a kitűnő ghilani (Kaspi-tenger déli partján) selyem főraktára volt.

Tana elveszte nagy csapás volt Velencére is, Génuára is s békekövetséget küldtek Csini béghez, engedélyt kérve tőle a letelepedésre, amit néhány év múlva meg is kaptak.

A génuaiak *Kopaban* is konzulátust alapítottak és hálszat- és rabszolgakereskedésre berendezett gyarmatot szerveztek; innen kaviárt szállítottak. Soldaját is megszerezve, birtokuk Kaffától Balaklaváig terjedt.

Trapezunt.

A Fekete-tenger déli partján is volt egy fontos kereskedelmi központ, *Trapezunt*. Eredetileg a byzanci császárság része volt, a latin császárság felállításakor azonban függetlenítette magát a Komnenosok mellékágának uralma alatt trapezunti császárság néven. Amikor a tatár hódítás Jconiumot megdöntötte, a világkereskedelemnek oly irányt adott, hogy Trapezunt a kelet-nyugati nagy árúforgalom központjába esett s kapuként szolgált mongol földre. A lakosok a nagykereskedelmet idegeneknek engedték át; először a marseilleiek jelentek meg itt a XIII. század közepén, majd sorban a génuaiak, velenceiek, firenzeiek.

A pusztulás.

A keleti telepek pusztulásában elsősorban maguk a nyugati kereskedővárosok voltak a bűnösök. A kapzsiság, a vágy lehetőleg minden hasznot maguknak biztosítani, egymással szembeállította ezeket a városokat s alattomos cselszövények, fondorlatok, sőt fegyveres támadások egymás ellen napirenden voltak. Különösen heves volt a küzdelem Velence és Génua között, amely küzdelemben Pisa Velencét támogatta.

Nincs terünk arra, de meg felesleges is, hogy e küzdelmet végigvezessük, csak néhány mozzanatot emelünk ki belőle. Génua és Velence küzdelmét Görögországban a kereskedelem monopolizálásáért már vázoltuk. Keleten szintén heves küzdelmeket vívtak. 1258-ban Velence feldúlta a génuaiak akkoni telepét, mire Génua Tyrusba tette át a konzulátus székhelyét.

A XIII. század végén Génua győzedelmeskedett a velencei hajóhadon s ekkor esett génuai fogságba a híres utazó, Marco Polo is (1295). Nyugaton Génua és Pisa Corsica miatt viszálykodtak s a küzdelem Pisa bukásával végződött (1284). Génua és Velence között szintén nyugaton fejeződött be az évszázados küzdelem Génua meg-alázásával. (Turini béke 1381.)

A végső csapást a török előnyomulás adta meg a nyugati nemzetek keletre irányuló kereskedelmének.

1453-ban a byzanci császárság megdőlt; a génuaiak elvesztették raktáraikat a Fekete-tenger partján, kiűritették Krimet, az Azovi-tengert, csak Galatában hagyta meg őket II. Mohammed, míg a velenceieket Konstantinápolyból is kiűzte. Velence 1470-ben Negropontét is elvesztette, de a békés Bajazid alatt Konstantinápolyban újra megtelepedett.

A Földközi-tenger biztonságát a török hajók veszélyeztették, az egyetlen Konstantinápolyba vezető keleti

szárazföldi út török kézben volt s így másfelé kellett keresni a kelettel való összeköttetést. Ezt a törekvést elősegítette az iránytű feltalálása.

Velencének a középkor végén csak két erődje volt Görögországban: Nauplia és Monembasia, de a XVI. században ezeket is elvesztette. Tanát Timur pusztítása után a velenceiek és génuaiak visszaállították (a XIV. század vége), de mivel Timur tönkretette hátterét, a kipcsaki kánságot, Tana lehanyatlott.

A génuaiak szemefénye Kaffa volt, a konzul székhelye, a feketetengeri gyarmatok központja. Helyzete mind súlyosabb lett, amint a Krim a felbomló kipcsaki kánságtól elszakadva önálló lett, majd mint vazallus beolvadt a török birodalomba s Kaffát fenyegette. Konstantinápoly eleste után a Bosporus nem volt biztos többé, Kaffa lehanyatlott, majd 1475 nyarán Mohammed zsákmánya lett. Soldaját éhség kényszerítette megadásra s Tana is török kézbe került. Trapezunt már a XIV. század második felében hanyatlott, míg 1461-ben II. Mohammed elfoglalta, épen akkor, mikor a firenzeiek kereskedelmi szerződést kötöttek a császárral.

Az afrikai kereskedelem.

Az afrikai tengerparton a nyugati városok Tunis és Magreb mohammedán uralkodóival szerződésre léptek. Az északafrikai kereskedelemben Velence, Pisa, Génua, sőt Ragusa is részesült. Majd a XIII.sz. közepén Marseille, Dél-Franciaország tört előre s az olaszok Észak-Afrikából visszavonultak. Magrebba importáltak európai cikkekét: vadászmadarat, velencei fát, ércet, rudas rezet, ónt, vasat, fegyvert, nemes érçet, ékszereket, gyapjúszövetet, vásznat; selyem-, arany-, ezüst szövött árúkat: festékanyagot, parfümot; francia, spanyol, görög bort (az ottani keresztényeknek), a muranói gyárból velencei

üveget, likórt, vörös sapkát, fezt (a génuaiak). Viszont exportáltak lovat, sózott halat (ú. n. berber sorrát = sózott tinnhal belseje tojással), szattyánbőrt, indigót, sáfrányt, cukrot, datolyát, fügét, sót, timsót, olajat, tunisi, tripolisi szőnyeget, strucctollakat (a XIII. század végén nyugaton divat a strucctoll s ekkor jelentek meg az első tollforgók a sisakon, azért oly keresett nyugaton), elefántcsontot, Egyiptomból hozott fűszert.

A pisaiaknak Tunisban fallal körülvevtt szállásuk volt s Almanzor (1186) biztosította személy- és vagyonbiztonságukat, a szabad kereskedelmet. Őt kikötőt jelölt ki nekik : Ceutát, Orant, Bugiát, Tunist, Almeriát. Az első négy a be- és kivitelre, Almeria csak élelemfelvételére és hajóik kijavítására volt nyitva számukra.

A XIII. század végén egy konzuluk volt Tunisban, egy Bugiában. Bugia ebben a korban Afrika kereskedelmi és tudományos központjává lett s a jómódú pisaiak ott neveltették gyermekeiket. Itt tanult a híres matematikus, Leonardo Bonacci (Fibonacci) is.

Tunist és Tripolist a firenzeiek is látogatták. Villani János szerint a firenzeiek aranypénzüik révén jutottak Tunisban kiváltságos helyzetbe.

A délfancia városok.

A délfancia tengerpartról szintén ezen a helyen emlékezünk meg, mivel ez a part a középkorban nem volt Franciaország kiegészítő része. Arles, Marseille pl. tényleges köztársaságok voltak, Montpellier pedig Aragonia tartozéka. Nevezetesek ezek a városok, mert az olasz városokkal versenyre kelve élénk és messze kiterjedő kereskedést űztek. Virágzásuk épen úgy, mint az olasz városoké, a keresztesháborúk alkalmával kezdődött.

Marseille.

Marseille 1117-ben vámmentességet és kiváltságokat élvezett Palesztinában s gazdagságának egyik forrása a zarándokcsapatok átszállítása volt a Szentföldre. Ezt a középkori városok úgy használták ki, mint ma a hajóstársaságok az Amerikába való kivándorlást. *Marseille* kereskedelme is igen élénk volt, kikötője az északi vas lerakóhelye; Itáliába délfrancia gyapjút; burgundi, franche-comtei vásznat Sziriába; Egyiptomba, Magreb piacaira fát, bort, olajat, szappant, montPELLIERI posztót szállított. A XIII. században a Manduelektől vezetett híres kereskedőház összeköttetésben állott Nápollyal, a Balearokkal, Akkonnal, Cyprussal, Alexandriával, Bugiával, Orannal, Ceutával, hol fondacója is volt. Franciaország piacain selymet, posztót, vásznat, rabszolgát, bőrt, ércet, fűszert adtak el; Sziriából, Egyiptomból kelet cikkeit szállították nyugatra. Kiváltságaik voltak a görög birodalomban, a jeruzsálemi királyságban, Akkonban, a többi szír kikötőben, míg Alexandriában fondacójuk volt.

Génuva kereskedelmi féltékenységből tönkre akarta tenni Marseillet, de sikertelenül s 1211-ben kénytelen volt elismerni egyenjogúságát.

Marseillenek, miként Velencének is, volt állami hajó-
raja, melyet bérbe is adott, de magánosoknak, társaságoknak is voltak hajóik.

Narbonne.

Narbonne (Narbona florida = a virágok városa) úgy, mint Marseille, az olasz városok versenytársaként szerepelt keleten. A XII. század végén szerződést kötött Génuával, Pisával s így biztosította forgalmának zavartalanságát. Piacán fűszerek, kasztíliai és alleppói timsó, bagdadi és cyprusi azur, cinober, réz, ón, acél, nemes

ércek, cukor, rizs, sózott hal, viasz, szappan, kordován, lenvászon, selyem, posztó, üveg, rabszolga voltak a leggyakoribb cikkek. A XIV. század végéig élénk rabszolga-kereskedés színhelye volt.¹ Kereskedtek szőlővel, füvekkel, fűszerekkel kevert illatos borral, ami a középkorban igen keresett cikk volt. Különösen Genuával volt élénk kereskedelme, de hajói Angliáig, Egyiptomig jártak. Alexandriában fondacója volt.

Montpellier.

A harmadik nevezetes kereskedőváros *Montpellier*.

Montpellier nem fekszik közvetlen a tengerparton (két mértföldre volt a tengertől), ami sok tekintetben előnyére vált, mert a kalózok, főleg a szaracén rablók, kik állandóan veszélyeztették a tengerparti városokat, nem tudtak hozzáférni. A XII. század vége felé világiac lett, hol mohammedán és keresztény kereskedők találkoztak, a délfrancia kereskedelem központja, nemzetközi áru-megállítóhely.

III. Fülöp francia király Nîmest és az atyjától alapított Aigues-Mortest akarta Montpellier rovására felvirágoztatni, azért kierőszakolta az olaszoktól, hogy montpelliereri házaikat Nîmesbe helyezték át. (1278.) A király biztosította őket, hogy nem fizetnek nagyobb adót, mint Montpellierben, váltóasztalokat állíthatnak fel, de uzsorászkodniok nem szabad. Montpelliert ezért nem tudta letörni Franciaország, sőt a XIV. században állt virágzása tetőpontján. Hatvanöt temploma és 100—120.000 lakosa volt. A jólét az erkölcsökre károsan hatott vissza, úgy annyira, hogy 1367-ben a fényűzést törvényileg kellett szabályozni. Borral, olajjal, posztóval, ezüsttárgyakkal kereskedett. A XII. században már konzulai voltak Palesztinában, Egyiptomban.

¹ Egy rabszolga ára 15 livre, egy ló árának negyedrészé, az öszvérének fele.

Csak 1349-ben vette meg Franciaország a várost, mire virágzása tovább tartott a következő századokban is. I. Ferenc francia király (XVI. század) V. Károlynak ilyen felvilágosítással szolgált országa nevezetes városairól: «Párizs nem város, hanem egy világ; Toulouse, Lyon, Bordeaux és Rouen igen tiszteletreméltók, de Montpellier mind felülmulja őket».

A Pyreneusi-félsziget.

A Pyreneusi-félsziget a középkorban két részre oszlott: északi részén keresztény államok alakultak, déli része a mórok birtokában volt. Amazok folyton terjeszkedtek a félsziget északnyugati csücskéből dél felé, emezek folyton kisebb területre szorultak vissza. A IX. század folyamán még a Pyreneusi-félsziget nagyobb részén kívül az arabok kezében volt *Szardinia*, Szicília, Corsica és Malta is.

A Pyreneusi-félszigeten nemcsak a szellemi kultúra, a művészet virult és hozott létre örök időkre szóló alkotásokat, hanem az anyagi kultúra is.

Arab terület.

Az araboktól lakott területeken a földművelés, ipar és kereskedelem magas fokon állt. Pálma-, füge-, narancs-, eper-, olajfa mellett rizs- és cukornádvetések, gyapot-, szőlőültetvények virultak mindenfelé, bányái pedig aranyat, ezüstöt, vasat, ólmot szolgáltatottak. A malagai és bejai rubinbányák igen híresek voltak, Karthagenában ametiszt volt található. Vas- és acélgýaraik — főleg Granadában, Toledóban — világhírnek örvendettek; selyem- és gyapjúgyártmányaik, porcellánjaik, fayance- és papircikkeik, Cordova festett bőrárui mindenütt ismertek voltak. A mórok nevéhez fűződik a vászonpapir feltalálása is.

A mórok kereskedelme élénk volt. Kiviteli cikkeik : nyers selyem- és gyapjúgyártmányok, olaj, cukor, higany, vas, fűszerek, fegyver ; bevitték luxuscikkeket s élénk kereskedést űztek a görög rabszolgákkal. Kikötőik : Almeria,¹ Malaga, Cadix, Sevilla.

Keresztény terület.

A keresztény országok közül különösen Aragonia tűnt ki és itt is *Barcelona*. Magában az országban kevés volt a forgalom. Két fővonal volt forgalmasabb : az egyik a nyugati Pyreneusokon át S. Jago di Compostellába, a másik Leontól délre indult ki és Madrid—Toledo—Malaga—Sevilla—Granadának ment.

Mikor a harcok szüneteltek, a keresztény államok összeköttetésben álltak a mórokkal is. Idő folytán erős forgalom fejlődött ki Bretagneval, a Loire-torkolattal, Angliával. A spanyol kikötőket hansa-hajók ritkán keresték fel, ellenben gyakrabban fordultak meg spanyol és portugál hajók Észak-Franciaország és Németalföld kikötőiben.

A középkor folyamán az aragon tengerészet és legénység jutott legnagyobb hírnévre az olasz mellett a Földközi-tengeren.

Barcelona a III. kereszteshadjárat előtt nem játszott nagyobb szerepet. 985-ben Almanzor feldúlta a várost, lakóit legyilkolta vagy rabszolgácul eladta, de grófjai segítségével hamar lábra állt és fontos tényező lett a kereskedelemben. Benjamin Tudela kis, de csinos városnak mondja Barcelonát, melyet idegen kereskedők látogatnak. A XII. században megnyitotta kikötőjét a pisai és génuai hajóknak, ez államok ügynökségeket állítottak fel ; e városok példáját csakhamar mások követték s

¹ Almeria gazdag és élénk kereskedőváros volt. Híres volt vas- és rézszerszámkészítése, selyemszövészete.

Barcelona forgalma folyton emelkedett. Szerződést kötött a keresztény és mór uralkodókkal, kereskedett Marokkóval, Tunissal, Görögországgal, Kis-Ázsiával. Andronikos görög császár 1290-ben ki- és beviteli engedélyt adott a város lakóinak háromszázalékos vám lefizetése mellett. Nem törődve a pápai tilalommal, Egyiptom szultánjával kereskedelmi szerződést kötött s Alexandriában fondacot szerzett. Mikor Aragon Péter elfoglalta Anjou Károlytól Sziciliát, Barcelona a szigeten telepeket létesített s élénk kereskedést űzött a levantei árukat kicserélve selyemmel és gabonával. 1313-ban a katalonok Moreában is megtelepedtek, Cyprusban, Rodusban is kiváltságokat szereztek s árúcsarnokokat állítottak fel. A szárazföldi kereskedelem is virágzó volt ; Barcelona kereskedői Baucaire, Troyes, Montpellier vásárait látogatták, az utóbbit főleg 1204 óta, mikor II. Pedro aragon király Mária kezével a város birtokába jutott. Mint bankárok is kiválóok voltak, míg iparuk jelentéktelen volt.

A félsziget keresztényei évszázadokon át szinte állandó keresztesháborút viseltek a mórok ellen, így sok hadifogoly került a kezükbe s ez élénk rabszolgakereskedésre vezetett.

A katalon tengerészek a XV. században felfedező utakra indultak s kereskedelmük terét mindinkább terjesztették. 1375-ben egy mallorcai tengerész világatlaszt készített, melyen a Földközi-tenger medencéje bámulatos pontosan volt feltüntetve.

A földközi-tengeri hajózás.

A Földközi-tengeren közlekedő hajókat általában három csoportra oszthatjuk : 1. *Neve* (usseria) a háborúban mint szállítóhajó szerepelt, körülbelül 360 embert és 50 lovat tudott befogadni. Merülése 3—3½ méter. A rakományüregen kívül kajütök is voltak rajta, 5—7 vitorlát tehettek rá s így nagyobb sebességgel mehetett,

mint a gálya. 2. A gálya és 3. galeone hadi- és szállító-hajó. Rendesen két evezősor volt rajta, hajótestük széles, mert a 100—200 evezősből 1—1 evezőnél 2—6 ember ült. Később hadicélből erődszerű elő- és hátsórészt építettek rá. Így nélkülözhetetlenné vált a két árbocra húzott 2—3 latinvitorla, hogy gyorsabban haladjon. Fedélzetén 1000—1500 személy is elfért. A marseillei szabályzatban (statutum) egészen közönséges az 1000 utast befogadó hajó. Az a hajó, melyen IX. Lajos visszatért, a király környezetén kívül még 1000 zarándokot hozott nyugatra. Berni Jakab zarándok egy Lajazzóból érkező hajót látott kikötni, melyen 1500 zarándok volt. 1192-ben öt velencei hajó mindenike 1400 harcost vitt Konstantinápolyból Velencébe. A velencei nagy gályák közt voltak 175 láb hosszúak, míg a könnyű gálya hosszúsága nem volt több 135 lábnál. Amazt szállításra használták s csak két vitorlája volt, emezt harcra s három vitorlával volt ellátva. A kereskedelmi hajók általában kevésbé voltak karcsúk, gömbölyű oldalúak s nem evező, hanem vitorla segítségével haladtak. A hajók vetőgépekkel voltak felszerelve, a vitorla a Földközi-tengeren gyapotvászonból, az oceán és La Manche vizein kendervászonból készült.

Velence hajógyártása nevezetes volt ; velencei hajó-ácsok szállítottak IX. Lajosnak egy hajót (1268.), mely 35 méter hosszú, 12·6 méter széles volt. A katalon teher-szállítók közt 420—630 tonnások is voltak. A kis könnyű vitorlások 80 utast vittek, főleg zarándokoknak voltak alkalmasak, mert gyorsjáratúak voltak.

Kezdetben a hajózásban visszaesés volt az ókorhoz viszonyítva, mert nem mertek a sík tengernek nekivágni, csak a part mellett haladtak. Csak az iránytű használata tette merészebbé a hajósokat.

Ami az úttartamot illeti, egy pár adattal szolgálunk annak megvilágítására. A XII. században Marseille—

Akkon között az út 15 nap és 15 éj, Almeria—Alexandria 36 nap nagyrészt Afrika északi partjai mentén. Átlagos napi teljesítmény 16 mérföld.

III. fejezet. A nyugati országok.

Portugália.¹

Portugália a középkorban nem tudott Spanyolországgal versenyezni. Csak a XIV. században lendült fel, amikor megkezdődtek a felfedező célzatú hajózások. Ekkor kezdődött az Angliával való kereskedelem is és kereskedői I. Eduardtól már kiváltságlevelet (charta mercatoria) kaptak. János király (1383—1433.) elfoglalta Ceutát, Afrika kulcsát; fia, Tengerész Henrik úgy érezte, hogy Portugáliának a tengeren kell keresni szerencséjét s minden áron Afrika körülhajózásával akart elérni Indiába, hogy kikapcsolva a muzulmánok és az olasz városok közvetítő kereskedelmét, a közvetlen forrásból merítsen s hazáját ez úton nagygyá tegye. Tengerészei a XV. század első tizedeiben felfedezték a kis Porto Santot, majd Madeira szigetét. (1419.) A sziget őserdőit felgyújtották s a termékeny talajba Cyprusból hozott szőlőtőkét s szicíliai cukornádat ültettek s mindkettő gazdagon fizetett. Felfedező útjukban bukkantak a Kanári- és Azori-szigetekre, Gilianez körülhajózta a Cap Nont, mely Bojador nevet nyert. (1433.)

Most már tovább haladhattak a veszélyes hegyfok megkerülése után az afrikai nyugati partok mentén, érintették Guineát, honnan főleg aranyat és elefántcsontot hoztak.

¹ Mivel Portugália kereskedelmileg a nyugati országok köréhez tartozik, kénytelenek vagyunk a Pyreneusi-félsziget ezen országát a többi résztől elkülönítve tárgyalni.

Henrik herceg halála (1463.) egy időre megakasztotta a felfedező tevékenységet, míg II. János király újra magáévá tette ez eszmét. Diaz Bertalan elérte a Jóréménység-fokát s Emmánuel király uralkodása alatt Vasco de Gama végre valóra váltotta a merész álmot, melyhez a kis Portugália oly makacsul ragaszkodott s 1498-ban Kalikutban India földjét érintette.

Liszacon már a XIV. század közepén fontos kereskedelmi pont volt, mely évenként több mint 12.000 tonna belföldi bort exportált. 1385-ben Flandriával oly élénk volt a kereskedés, hogy a portugálok jogot kaptak Brugesben börzét felállítani. Igazi virágzásra azonban csak az indiai út felfedezésével emelkedett, amikor a nemzetközi kereskedelem központja lett. Ez azonban már az újkor kezdetére esett.

Franciaország.

A frank birodalom kereskedelme lassan fejlődött. Először három ellenséges államalakulat jött létre a római provincia helyén: a nyugati gót, burgund és a frank. A frank később felszívta magába ezen államalakulatokat, de a kereskedelmi élet nem indulhatott meg, mert hiányzott a megfelelő szervezés és az utak jókarbantartása. A zsidók és a szírek voltak a kereskedelmi élet megindítói, a zsidók mint kereskedők részesültek királyi védelemben s őmiattuk tették a vásárt szombatról vasárnapra (Doren).

Nagy Károly felismerte a kereskedelem és ipar jelentőségét a nemzet életében s rajta volt, hogy előmozdítsa azt utak, hidak építésével, az utak biztosításával s a városi élet fejlesztésével. Az ő korában tüntek fel az első kereskedelmi és ipari központok, amelyek száma főleg a XI. századtól rohamosan gyarapodott.

Már a Meroving-korban kitűnt kereskedelmével a Szajna medence. Főleg *Párizs* játszott fontosabb szerepet, amit

földrajzi helyzetének köszönhetett. A hajózható Szajna mentén egy nagyobb és több kisebb szigeten épült fel; biztosított hely volt és a Marne és Oise termékeny vidékekkel kötötték össze. *Toulouse* a nyugati gót birodalom fővárosa, majd Toulouse grófság központja, a XIII. századig virágzó város volt, amit termékeny vidékének és fejlett szövőiparának köszönhetett.

A kereszteshadjáratokkal a tengeri kereskedelem fejlődésnek indult, *Toulouse* lehanyaglott s a tengerparti városok indultak virágzásnak. *Bordeaux*-ot az angol királyok mint aquitán hercegek minden eszközzel fejlesztették s e város csakhamar magához ragadta a Garonne-vidék gazdasági erejét és kereskedelmi tevékenységét. A Girondeban, közel a termékeny folyómedencéhez, a kereskedelmi központok előnyét élvezte. Az orleansi és anjoui borokkal, tourainei gyümölcscsel, berryi gyapjával, lavalai és bretagnei vászonnal, szárított és füstölt hallal, sóval széleskörű kereskedelmet folytatott. Szüret után egész flották indultak borrakománnyal Angliába. Összeköttetésben állt Kasztiliával, Portugáliával, Dániával és Németországgal is, az angolok pedig 1204-től kezdve az elvesztett Normandia helyett *Bordeaux*on át vitték ki a burgundi bort. *Nantes*, *Clermont*, *Besançon* szintén erős fejlődésnek indultak; *La Rochelle* a XIII. században élénk, gazdag város volt. *Rouen* kikötője 5—600 tonnás hajókat fogadott be kikötőjébe. Északról gyapjút, halat, ércet kapott, Norvégia vadászsólymot szállított neki, míg maga *Rouen* bort szállított ki.

Nagy csapás volt Franciaországra, hogy évszázadokon át idegen terület volt az ország földközítengeri partvidéke s így Franciaország közvetlenül nem tudott kijutni a tengerre. Amikor Alsó-Languedoc a francia királyok birtokába jutott, még mindig nem volt kikötőjük. Ez indította arra IX. Lajost, hogy megvegye *Aigues-Mortes* falut Psalmodi apátságtól. Itt kikötőt

épitettett s már 1248-ban innen indult ki flottája a kereszteshadjáratra. A kikötő meglehetősen védett, mert a hajó csak a tavakon át ázott 8 km-es csatornán át tud oda bejutni.

IX. Lajos utódai, III. és IV. Fülöp Aigues-Mortesbe akarták központosítani az egész földközi-tengeri kereskedelmet, főleg az idegen uralom alatt álló Montpellier rovására. E célból kiadták a rendeletet, hogyha a tour de Constance óra észre veszi egy hajó vitorláját, rögtön fujjon a kürtjébe, mire egy mindig útra kész evezősbárka megy a hajó elé, kényszeríti, hogy a kikötőbe térjen s livrenként 1 dénár vámot fizessen. Ezért a hajók inkább éjjel jöttek erre. V. Károly idejében Aigues-Mortes már hanyatlásnak indult s Montpellier, mely ekkor már a francia koronához tartozott, visszakapta régi fényét.

A francia kereskedelem a XIII. században lendült fel igazán, mikor a letelepedett olaszok utódai elfranciásodtak s a francia befolyás is széles körre terjedt ki, hiszen Cyprusban a Lusignanok, a görög birodalomban a francia kézben levő területek, Rhodusban a kereszteslovagok a francia befolyás hordozói voltak.

Magában az országban a kereskedelem biztosítását tekintették főcélnek. VI. Fülöp óta a vásári kíséretet az egész országra és az idegenekre is kiterjesztették, ha Carcassonon, Aigues-Mortesén, Beaucairen vagy Mâconon át vonultak. A kereskedelem érdekében a király hozzájárulása nélkül behozott vámokat eltörölték s a fennmaradtakat ki kellett akasztani minden hivatalban, hogy a visszaéléseknek elejét vegyék. A folyókat iparkodtak hajózhatóvá tenni. A francia királyok a külföldi uralkodókkal kölcsönös kereskedelmi szerződéseket kötöttek, így III. Fülöp a tunisi emirrel (1270), IV. Károly az egyiptomi szultánnal, VI. Károly pedig Tamerlannal lépett összeköttetésbe.

A százéves háború alatt a belső rend felfordult, ami gátlólag befolyásolta a kereskedelmet. VI. Károly alatt még szerencsétlenebbek lettek a viszonyok, mert a polgárháború lehetetlenné tette a békés munkát.

VII. Károlynak és XI. Lajosnak a nevéhez fűződik a kereskedelem újjászervezése, XI. Lajoséhoz az ország területének helyreállítása és erős királyi hatalom alapítása. Most már keleten nem Narbonne, Marseille konzulai, hanem Franciaország konzulai működtek. A kereskedelem élénkítését célozták az országos vásárok; XI. Lajosnak 76 rendelete maradt fent, melyek vásáralapításról intézkednek. Lajos nagyvonalú kereskedelmi politikájának hatása csakhamar mutatkozott is. Pl. Lyon fekvése kitűnő; közel a Rhonehoz, Földközi-tengerhez, Itália és Németország szomszédságában, egyedül Flandriától esett távol, de ennek is megvolt az az előnye, hogy a flamandok nem csináltak a francia árúnak konkurenciát. VII. Károly erőlködése dacára nem tudtak felvirágozni Lyon vásárai, míg a genfiék igen látogatottak voltak. XI. Lajos 1463-ban négy 15 napos vásárt rendelt Lyonban, az árúkat felmentette a beviteli vám és a livrenként fizetendő 12 dénár adó alól s az idegen kereskedőket megoltalmazta minden zaklatástól. Ennél még fontosabb, hogy a francia kereskedőket eltiltotta a genfi vásár látogatásától. Az eredmény nem maradt el: a genfi vásár lehanyaglott, a lyoni felvirágzott.

XI. Lajos halála után a toursi gyűlés a gyűlölt király intézkedéseit iparkodott megsemmisíteni, így a kereskedelmieket is.

Az árúk között elsősorban a keletiekről kell megemlékeznünk. A zarándoklatok és keresztesháborúk révén a franciák megismerkedtek kelet kincseivel s meggyőződtek arról, hogy a kapzsi szír és zsidó kereskedők mennyire visszaéltek a kereskedelem monopolizálásával és mennyire kiszípolozták a népet; másrészt kelet fényűzése,

Konstantinápoly fénye utánzásra csábította őket; kíváncsiak a keleti szövetek, szőnyegek, drágakövek után, de olcsón akartak ehhez hozzájutni, azért a zsidók és szírek kiszorításával francia kereskedők vállalkoztak kelet cikkeinek közvetítésére. Így virágzott fel a tengeri kereskedelem. Nem vetették meg azonban nyugat cikkeit sem. Gyapjút, ólmot, rezet, ónt Angliából, Spanyolországból, sózott halat Flandriából szállítottak s csereérték gyanánt bordeauxi és roueni bort adtak. A fényűzés terjedésével finom flandriai és brabanti posztót, spanyol kordovánt, északafrikai szőrméket és finom német vásznat importáltak. Timsót Kasztíliaiból, Görögországból, Észak-Afrikából szereztek.

A külső kereskedelem felvirágoztatásában az olaszoknak volt nagy érdemük. 1292-ben Párisban 30 olasz társaság volt, majdnem annyi Nîmesben.

Ipar.

Kezdetben az ipar teljesen fejletlen volt s eltekintve azon cikkektől, melyeket a háziipar elő tudott állítani, úgyszólván mindent importálni kellett. Így például Nagy Károly korában *friz-posztóról* olvasunk, mint kedvelt és keresett cikkről.

A friz posztó hazáját némelyek Angliában, mások Flandriában (Pirenne) keresik. Mindkét esetben a frizek, mint közvetítők, adták neki a nevet. Vannak, akik a frizeket tartják gyártóknak. Tényleg a frizek dúsfüvű vidékükön rengeteg juhott tenyésztettek, amelyek gyapját bizonyára igen régen feldolgozták (pallia fresonica), ez azonban durva posztó volt, melyet csuhának és parasztruhának használtak. Ezzel szemben a IX. század írói a friz posztót finom minőségűnek írják le, hiszen Nagy Károly ruhája is friz posztóból készült s ebből küldött ajándékba Harun al-Rasidnak is. Valószínű tehát, hogy a frizek nem a háziiparuk szőtte durva posztót expor-

tálták, hanem talán a flamandokét. Igaz, hogy a flamm iparról csak a XI. századtól van tudomásunk, okunk van feltételezni, hogy sokkal régebbi volt. A friz posztószövés egészen a XII. századig primitív marad.

Idővel azonban a francia hazai ipar kiszorította a friz posztót. Gyapjút részint külföldről hoztak be, részint a hazait dolgozták fel.

A XIV. században a királyok már tudatosan védelmezték a francia posztóipart, amennyiben eltiltották a gyapjúnak, nyíratlan, festetlen posztónak kivitelét és sikerült is nekik ezt az iparágat felvirágoztatni. A posztógyártás székhelyei: Troyes, Chalons, Rheims, Provins, Sens, Vitry, S. Dizier Champagneban; Pontoise, St. Denys, Párizs, Lagny, Senlis, Chartres Isle-de-Franceban és Chartainben; Rouen, Louviers, Bernay en Ouche Normandiában; St. Quentin, Aubenton, Amiens, Abbeville Picardiában. Ezeken kívül híresek voltak Carcassone és Toulouse gyárai. Roussillon, Perpignan 350 szövőmestere nagyrészt firenzei kereskedőknek dolgozott. Főleg skarlát, azurkék és rózsaszínű posztót készítettek. A festés is virágzott; a karmazsint, kékberzseny és pirosító buzért használták festőanyagul. Narbonne festőműhelyei különösen híresek voltak.

A selyemszövészet XI. Lajos korában lendült fel. Olasz menekültek fejlesztették ezt ki Lyonban, hol a király gyárat alapított (1466) s itt arany-, ezüst-, selyemszöveteket készítettek. 1470-ben az idősebb Jean Briçonnetet megbizta a toursi gyár szervezésével, mely nemsokára vetélkedett Velencével, Firenzével. Görögországból aransodronykészítőket, Flandriából, Arrasból szőnyegszövőket, Itáliából festőiparosokat hívott be, hogy ez iparágakat meghonosítsa Franciaországban.

Languedocban gyapjú- és gyapotkelméket és bőrmunkákat állítottak elő.

Gabonakereskedelem.

Franciaország a korai középkorban mezőgazdasági állam volt, de kereskedőileg szervezett gabonacseréről nem lehet szó. Nagy Károly figyelmét ez sem kerülte el s a gabona forgalmát iparkodott előmozdítani. Eltiltotta, hogy valaki a lábon álló gabonát megvegye azon célból, hogy drágábban adja tovább. A 793-iki éhínség hatása alatt a frankfurti zsinat szabályozta a zab, árpa, rozs, búza eladási árát 1, 2, 3, 4 dénárra új modiusát. A 806-iki drágaság miatt az árak felszöktek 2, 3, 4, 6 dénárra. A gabonakereskedelem szervezetlensége miatt a középkorban gyakori volt az éhínség, jó termés esetén pedig a termelő nem tudta értékesíteni gabonáját. Évszázadok múlva városilag szervezték a gabonakereskedelmet, de ezzel is sok visszaélést űztek, mert tartomány tartomány előtt elzárta a határt. IX. Lajos koráig ezt a baillik és szenesálok saját belátásuk szerint megtehették, de Lajos megszorította ezt a jogukat.

Franciaország a XV. század végén gazdaságilag erős virágzásnak indult.

A vásárok.

A vásárok mint minden állam gazdasági életében, Franciaországban is fontos szerepet töltek be.

Két századon keresztül a *champagneiek* voltak Franciaország leghiresebb és leglátogatottabb vásárai. A champagnei messék észak és dél, kelet és nyugat kereskedőinek találkozóhelye voltak. Már a XII. században virágzottak s a XIII. században elérték fejlődésük tetőpontját. Európa szívében félút az Északi- és Földközi-tengertől, a Marne és a Szajna útján összeköttetésben a La Mancheval, keleti és északi határával szomszédos lévén Németországgal, Champagne központi fekvésű volt.

Grófjai józan politikát folytattak, nem zsarolták és

zaklatták a kereskedőket s gondoskodtak a közbiztonságról. Azokkal szemben, akik a vásárbékét megsértették, a grófok megtorló eszközt alkalmaztak, így az olasz városok ellen és egy alkalommal IV. Frigyes lotharingiai herceg ellen is, kinek szolgája bántalmazott egy olasz kereskedőt. Tizennyolc évig tartott ez a viszály, míg végre Raoul, Frigyes utóda, megtérítette a kereskedőtől kiszarolt 1000 toursi livret.

A vásári joghatóság és főfelügyelet két főhivatalnok kezében volt; ezek mellett egy kancellár volt megfelelő segédszemélyzettel, jegyzőkkel, — kik a szerződéseket készítették s mérsékelt díjért a vásári pecséttel megpecsételték — a rendre felügyelő rendőrséggel, pénzbeszedőkkel, mázsálókkal, mérőkkel stb.

A messék székhelyei Troyes, Provins, Bar-sur-Aube és Lagny. A lagnyi vásár január 2-án kezdődött, a bar-sur-aubei bőjt közepe előtti kedden, a provinsi áldozócsütörtök előtti kedden, a troyesi szent János-vásár (foire chaude) július első két hetében, a st. Remy (foire froide) november 2-án, a provinsi alsóvárosi st. Ayoul-vásár szeptember 14-én. Mivel e vásárok 10—11 hétig is eltartottak, a Champagneban majdnem egész éven át vásár volt.

A vásári jövedelem — leszámítva a lagnyit, mely szent Péter apátjáié és a st. ayoulit, mely az apátság szerzeteseié volt — a champagnei gróftól illeti meg. Ilyen jövedelmek: a ki- és belépési jog, a forgalom, rőfölés, mázsálás, kirakás, pecsételési joga s különös adók a zsidókra és a lombardokra.

A két legfontosabb vásár a provinsi májusi és troyesi szent János-vásár. A kereskedők rendszeren csoportban mentek egy kapitány vezetése alatt, ezt bizonyos városokban, pl. Montpellierben a község konzulai nevezték ki. Az olasz kereskedőknek egy rektoruk volt, olyan főkonzulféle, ki képviselte őket a grófnál, felettük joghatóságot

gyakorolt, aláírta a francia városokkal és seigneurökkel kötött kereskedelmi szerződéseket. Rendesen minden községnek volt a városban háza, ellátva boltokkal, istállókkal, raktárakkal, amelyek eladásra is szolgáltak. Provincesban a raktárak óriási pincék, melyek többemeletesek s az egész felsőváros alatt elhúzódtak, egymással közlekedésben állottak s földalatti várost képeztek utcákkal, keresztutakkal.

A vásár nem volt bizonyos térre központosítva, hanem kiterjedt az egész városba vagy legalább egy negyedre. A vásár határa gondosan meg volt állapítva, mert odáig terjedtek a vásári kiváltságok.

Minden vásár nyolc első napját belépti vagy szabadnapoknak nevezték s ezeket kipakolás és berendezésre szentelték. Az igazi piac csak a kilencedik napon kezdődött. A boltok napkeletkor harangjelre nyitak és napnyugtakor zárták őket. Ha végigmegyünk az utcákon, mindenütt soknyelven beszélő, hatalmas tolongó tömeget látunk, amely az oszlopos keleti bazárookra emlékeztető galériákban nézgelődik. A kereskedőkön kívül házalókat és élelmet áruló parasztokat is látunk. Itt-ott egy-egy fényes öltözetű földesúr látható családjával, amint fitymálja az árúkat, hogy olcsóbban megkaphassa. De nem maradnak el a vásárral járó mulatságok sem. Itt egy zsonglőr kintornával kísérve magát, Rutebeuff valamely fabliauját vagy Marie de France valamely dalát adja elő. Amott egy szemfényvesztő, ki kiabálva, trombitálva csődíti oda a közönséget, hogy erejét, majmát, vagy betanított kutyáját mutogassa (Bourquelot). A gyalogos és lovas rendőröknek néha nehéz dolguk volt a rendet fenntartani a kavargó tömegben. Ha leszállott az est s a fáklyásoktól kísért trombitások elfujták a takarodót, előbujtak a csavargók, részegek, tolvajok, koldusok, züllött alakok, kiknek találkozója a vásár s még több gondot adtak a rendőrségnek, mint a nappali óriási tömeg.

A XIII. században az igazi vásár csak 22 napig tartott, melyből az első 10 nap neve posztós napok (jours de draps).

Textilárúk.

A gyapjúszővők társulatot alakítottak az angol gyapjúval való kereskedésre, a posztókészítésre és eladásra. Megegyeztek, hogy posztójukat champagnei rőfre árulják, megjelennek a vásárokon, nem adják el kivitelre nagyban árúikat s nem viszik azokat más piacra, csak miután kirakták egy champagnein. A vásáron feltalálható volt a languedoci, luccai, bázeli, augsburgi posztó. A posztó rőfje (körülbelül fél méter) 10—50 sou, a selyem 24 soutól három livreig.

Azonban nem a posztó volt az egyedüli textilárú a posztóvásáron, mellette amiensi, reimsi, arrasi, lillei szőnyegek, levantei, olasz, spanyol, languedoci karton, indiai musselin, génuai selyem, valamint velencei, lombard, luccai, keleti, flamand, champagnei, normand, burgund, sváb, bajor vászon is eladásra került.¹ Az olasz, ha francia szövetet vett, lemérette, a céh pecsétjével lepecsételve s egy jegyzékkel — mely jelezte nagyságát, árát, származását, a készítő nevét — ellátva s dupla vászonba vagy nemezbe pakolva szállította haza. Egy bál 10—12 darabot foglalt magában.

Egyéb árúk.

A tizedik nap estéjén a posztóvásár megnyitása után a rendőrök végigfutottak az utcán e kiáltással: hare, hare! (Régi német haran=kiáltani.) A posztók erre eltűntek a kirakatokból s másnap kezdődött a kordován-

¹ A selyemfajták közt a XIII. században leghíresebbek a cendalo, camoca, samit, camelot, tatár vagy tafota, dyapre, bársony, szaten, aranyposztó, a racas és naquis vagy nachis.

bőrvásár és a szőrme-ké. Megjelentek a híres spanyol és marokkói bőrök, melyet több-kevesebb szerencsével utánoztak Pisában, Flandriában, a Champagneban, Németországban, a német és keleti szőrme-ké, melyeket a hansa a novgorodi vásáron szerzett be vagy Ázsia távoli vidékeiről kerültek nyugatra.

A posztó- és kordovánvásárral egyidőben volt a fűszer-, indigó-, pasztell-, buzér-, sáfrány-, timsó-, viasz-, faggyú-, só-, nyersselyem-, kender stb. árúítás is. Ez 12 nappal zárult a posztóhare után, a kordovánvásár zárását követő napon. A ló- és állatvásár a végleges zárásig tartott. Az utolsó periodusban, vagyis a hare-t követő négy héten a pénzváltók vitték a főszerepet. Provinsben a felsővárosban állították fel asztalaikat a kastély terén, melyet váltó-térnek is neveztek, Troyesben a váltók utcájában (rue des Changes), nem messze a szent János-templomtól.

Négy hét múlva bezárták a váltók boltjaikat. A kereskedőknek még 15 napot engedtek a fizetések rendezésére s arra, hogy kötelezvényeikre a vásár pecsétjét rá-tétethessék.¹

A champagnei piacok a XIV. század elején kezdtek hanyatlani, amikor Navarrai Janka, Szép Fülöp neje, champagnei grófnő halála után Champagne királyi birtok lett. (1304.) A francia királyok háborúi a grófokkal és a flamand polgárokkal már előbb is zavarták a kereskedelmet, ehhez járult most a királyok zaklatása, ami

¹ Egy XII. századbéli költő így írja le a champagnei mesét:

A la côte du grand chemin
Est la foire du parchemin
Et après trouvai les pourpoints
Puis la grande pelleterie . . .
Puis m'en revins en une plaine
Là où l'on vend cuirs crus et laine
Après les bijoux d'argent
Qui sont ouvrés d'orfèverie . . .

arra bírta az olasz és német kereskedőket, hogy megteremtsek Flandriával a direkt összeköttetést a tengeren, illetőleg a Rajnán. 1296-ban a firenzeiek már a közelebbi Lyont látogatták, lassanként a többi olasz is követte példájukat s Lyon egyre emelkedett, míg Champagne süllyedt. 1312-ben az első velencei gálya kikötött Anversban, 1318-ban Brugessel kereskedelmi szerződés jött létre s 1325-től évente 15 hajónyi flotta ment Flandriába és Angliába. Ez a champagnei vásárok pusztulásához vezetett. Hiába iparkodtak most a királyok kedvezményekkel odacsalogatni a kereskedőket, ez többé nem sikerült. A százéves háború meghozta a végleges bukást.

A champagnei vásárokon kívül volt Franciaországnak még számos vására, amelyek ugyan fontosságban nem versenyezhetek a champagneiakkal, de mindamellett nagyforgalmúak voltak. Így Párizsnak három vására volt: St. Ladre, St. Germain des Prés és Lendit. A két első 17 napig tartott; ezalatt az idő alatt bizonyos területek (váltók, bőrkereskedők, nyergesek stb.) kötelesek voltak bezárni boltjaikat s a vásár tartalma alatt az árúcsarnokban árulni.

A st. denysi apátság vására, a Lendit-vásár, amelyet a st. denysi síkon tartottak meg, Barnabástól szent Jánosig (június 11—24) tartott. Ez volt a legrégebb és leghíresebb a párizsi vásárok közt. Évente a párizsi püspök nyitotta meg a vásárt. Mindent árultak itt a lovaktól és ekéktől a szőnyegekig, ezüstedényekig és a pergamentig. Ez utóbbit csak akkor lehetett árúsítani, mikor a párizsi egyetem rektora biztosította az intézet ellátását és megadta az engedélyt az árúsításra. Ő is megjelent évenként a vásáron nagy pompával, kísérve a nemzetekint tömörült diákságtól, hogy résztvegyen a megnyitáson. Természetesen diákcsínyekben nem volt hiány.

Már Fülöp Augustus építtetett árúcsarnokokat, amelyek bazárokhoz hasonlítottak s e csarnokok száma mindig

szaporodott. A szatócsok, takácsok, posztósok, vászonkereskedők fedett árúbódékkal és nagy raktárral rendelkeztek. Szent Lajos idejében a halpiac két fedett csarnokkal volt ellátva. A gabonát, lisztet, kenyeret nyitott téren árulták, mely tér körül volt véve az idegen posztókereskedők bódéitól.

A párizsi vásár mozgalmas képet nyújtott. Napkelte előtt kocsik, szamarak, lovak hosszú sora kosarakkal megrakva, parasztok vezetése alatt a kapuk előtt ácsorgott. Reggel a külvárosok népe főzelékfélékkel, gyümölcssel iparkodott a vásártér felé. Amint felkelt a nap, a mozgókereskedők megindultak s kiabálva kínálgatták cikkeiket (szárnyas, friss és sózott hús, tojás, méz, gesztenye, dió); a cukrászok lepénnyel, meleg süteményekkel jártak körül; a szatócsok kenyeret, sót árultak; a molnárok végigfutottak az utcákon s kiabálva kértek őrlőni valót; ott serénykedtek a ruhaárusok, zsidóárusok, továbbá hátukon maroknyi szénával a szénaközvetítők, kik a takarmány árat és eladási helyét kiabálták. Másutt közkikiáltók gyűjtötték maguk köré a közönséget. Ezek a kikiáltók az újságot helyettesítették, Párizsban volt testületük. Itt árúmintákkal ellátott egyének, ott boroskancsót vivő kereskedők voltak láthatók, kik az edény tartalmát kóstoltatták a járó-kelőkkel. Ezek a kereskedők és ügynökök megálltak az utcasarkokon s kikiáltották, hogy az általuk ajánlott cikk hol és milyen áron kapható. Akik boltban árultak, szintén hangosan dicsérték árújokat és hívogatták a vevőket. Csak a nagykereskedő és váltó volt csendes.

A többi városban is fedett árúcsarnokok álltak a kereskedők rendelkezésére.

A nevezetes vásárok közé tartozott a XIII. század előtt alapított *beaucairei* is, amely versenyzett a párizsival. Fekvése kiváló: a Rhonenál, közel Aigues-Morteshez és Marseillehez, az átjáró útnál, mely összeköti a Földközi-

tengert Észak-Franciaországgal, Flandriával, Angliával, Nyugat-Németországgal. Már 1250-ben találkozóhelye volt a vásár a barcelonai, génuai, velencei, konstantinápolyi és arab kereskedőknek.

Németalföld.

Németalföld, a középkorban Európának leggazdagabb tartománya, gazdagságát virágzó iparának és kereskedelmének köszönhette. Különösen két iparágat kell kiemelnünk, mint amelyek Németalföldön nagy tökéletességre jutottak: a posztókészítést és a rézműveséget.

A posztókészítés a középkor legfontosabb iparága, mert a gyapjúszövetek használata elterjedtebb volt, mint ma s az elismert jóminőségű gyártmányok aránylag kevés helyen voltak központosítva (Flandria, Brabant, Toscana stb.), míg a többi ország bevételre szorult.

Flamand ipar.

A posztóipar hazája *Flandria* volt. A flamand posztókészítés már a XII. században virágzó volt s eredetét valószínűleg visszavihetjük a középkor első századaiba, sőt némelyek szerint a római textilipar folytatásának kell tekintenünk a flamandot. Jó posztót másutt is készítettek, de a flamand iparos felülmulta az idegent ízlésben és művészi érzékben. Gyönyörű, arannyal átszőtt selyemszöveteket és művészi szőnyeget állítottak elő. Londonban az ötvöscéh nagy termét Flandriában készített szőnyegek díszítették, amelyeken a mester szent Dunstan élettörténetét jelenítette meg.

Az olaszok is elismerték a flamandok fölényét a szövőiparban mint Ariosto soraiból is kitűnik:

E per stanze reali un paramento
D'oro e di seta in Fiandra lavorato.

A XII. századtól kezdve Ypres, Gand és Bruges (Brügge) Flandria három nagy posztókészítővárosa, de nevezetes Malines is. Bruges a középkor vége felé a politikai viszonyok következtében hanyatlásnak indult; sok iparos átköltözött belőle Anversbe (Antwerpen), úgy hogy a XIV. század óta különben is nevezetes iparúzóváros ennek következtében átvette Brugestól a vezetőszerepet. Csatornai, bőrzéje — a londoni modellje — az árucikkek befogadására szolgáló nagyszerű épületei jelezték fényét.

Ypres már a XIV. század végén hanyatlásnak indult, ami az angol gyapjúszővés és a szomszédos helységek konkurrenciájának volt a következménye. 1445-ben a hatóság panaszodik, hogy «az angol posztóipar megöli a városét, a kereskedelem megsemmisült, a házak lakatlanok és romba dőlnek». A takácsok kivándoroltak vagy tönkrementek s míg a XV. század elején 3—4000 mesterember volt Ypresben, a század végén állítólag csak 25—30 maradt.

A németalföldi iparcikkek közül kiemelendők még a *valenciennesi* csipkék, melyek a XI. század óta világhírűek voltak s virágzó volt *Dinantban* a rézművesség.

Dinant.

Dinant virágkora a XII—XIV. század. Sárgaréziparcikkei (fazekak, katlanok, gyertyatartók), melyeket a francia nyelv ma is dinanderiesnek nevez, egész Nyugat-Európában keresettek voltak. Óriási exportjuk volt. Miként a flamandposztó, a dinanti üst is magas árú és elsőrangú anyagból készült, melyet külföldről drága áron szereztek be. Amint a flamand Angliában szerezte be nyers termékét, a dinanti Goslarban, majd Bruges és Anvers városokban vásárolta be azt.

Dinant távol esett a nagy kereskedelmi útaktól, idegen-

től nem látogatott hely volt, ezért a dinanti iparoskereskedőnek messze kellett vinnie árúját értékesítés végett, tehát utazó-kereskedő volt. A Rajna-part, Lotharingia, Flandria, Franciaország, Anglia volt a terük. Angliában nagyban vitték a rézárút s gyapjút hoztak be, melyet a bőrrel együtt a flamand és brabanti kikötőkben értékesítettek. A XV. század óta gyapjú helyett ónt, ércet hoztak be, melyet a dinantiak sárgarézzel, cinkkel vegyítettek, hogy egy különleges rézfajt kapjanak.

Jacques du Clerq állítja, hogy Dinant volt «a leginkább kereskedelemmel foglalkozó és leggazdagabb város a hegyeken innen». Azonban 1466-ban Merész Károly burgundi herceg kirabolta s ipara ezt nem tudta többé kiheverni. Végleg a XVI. században hanyatlott le, bár még ekkor is egyetlen kereskedő több mint 100 embert foglalkoztatott. Társadalma is kicserélődött, a XIII. század patricius-családjait a XIV—XV. században új gazdagok, parvenuk váltották fel, kik talán iparosokból, vagy angliai ügynökökből vergődtek fel.

Nevezetes volt még Lüttich, Brüsszel, Mecheln fegyveripara.

Amint az iparban a posztóipar a legfontosabb, a kereskedelemben is a posztó a legfontosabb cikk, amelylyel bejárták a leghíresebb messéket. Főleg a champagnei messék látogatására alakult a 17 flandriai város hansája, amelynek a köre mindig jobban tágult, francia, főleg északfrancia városok is beléptek, úgy hogy virágzása tetőpontján több mint 150 helység tartozott ebbe a szövetségbe.

A flamand kereskedők felkeresték Angliát is. Anglia helyzete Flandriához körülbelül olyan volt, mint az újkorban Oroszországhé Angliához.

Azonban Flandriának is híres vásárai voltak.

Bruges már a XIII. században igen látogatott vásárokkal rendelkezett s már ekkor nevezetes, mint az ismert

világ árúcikkeinek lerakata. Különösen azóta lett igazi világpiaccá, mióta a champagnei messék hanyatlani kezdtek, az olasz hajók bemerészkedtek az Atlanti-óceánba s Itália közvetlenül érintkezett Flandriával. Már a XIII. század végén egy egykorú okmány szerint 34 nemzet kereskedői látogatták a brugesi messéket s így cserélték ki kelet és észak árúit. Kikötője Damme volt.

Maga a város nagyszerű áruházakkal rendelkezett s 1360-ban börzét alapított.

Miként ipara, a késő középkorban kereskedelme is hanyatlásnak indult s örökébe ezen a téren is Anvers lépett. Hogy Anvers csak későn kezdett fontos szerepet játszani a kereskedelemben, annak okát abban kell keresnünk, hogy partjai posványosak voltak és gyakran teljesen elöntötte a víz. A brabanti hercegek növekvő hatalma és a vágy, hogy Mecheln, Löwen, Brüsszel számára scheldei piacot nyerjenek, melynek a flamand Brugesre és Dammera nincs szüksége, a város emelkedésére vezetett, mert a Schelde, mint vízi út, fontosságban mindig növekedett.

A középkorból az újkorba átmenetkor már Anvers mellett a még északabbra fekvő Amsterdam emelkedett ki, amely Anvers örökébe lépett.

Ezeket a világhírű messéket kívül nevezetesek voltak Gand, Ostende, Ypres, Lille, Tournai, Louvain vásárai is.

A virágzó ipar mellett Németalföld gabonatermése megközelítően sem volt elegendő a sűrű lakosság táplálására. A Büchlein von Englischer Staatsklugheit azt mondja 1436-ban Flandriáról :

Denn sicherlich, dies kleine Ländchen Flandern
Ist doch ein Stapelplatz nur für die Andern,
Da, was an Korn und Saat das Land erzeugt,
Noch nicht zum Brot für einen Monat reicht.

Ilyenformán erősen rászorult a gabonabevitelre. A ga-

bona szárazon és vizen érkezett Spanyolország-, Portugália-, Franciaországból, Angliából, de főleg a Kelet-tengerről. A keleti gabonakereskedelem központja és legnagyobb piaca Bruges volt, melyet a hansa is kontorja székhelyévé tett. Ennek az az oka, hogy a XIV. század vége feléig az a vélemény uralkodott keleten, hogy az egész németalföldi parton csak Damme és Zwin kikötők elég mélyek erősen megrakott hajók befogadására. Ezért látogatták Bruges kikötőjét, Dammet s ezért szereztek a Sluyszal kötött szerződés értelmében ennek kikötője, Zwin felett rendelkezési jogot. A brugesiek vámemelése és kellemetlenkedése arra bírta a hansát, hogy áttegye az árúmegállítót Dordrechtbe, Seelandba (1358.) s Flandriára kimondja a kereskedelmi zárlatot. A gabonahiány megtörte Brugest s két év múlva a hansa visszatelepedett. A porosz, liv-, esztparti kikötők nemcsak saját hátterük, hanem a gabonagazdag Lengyelország gabonáját is exportálták nyugatra. (Stargart, Stettin, Riva, Reval, Königsberg, Marienburg, Elbing, Danzig.)

Anglia, Skót- és Írország.

Anglia a középkor kezdetén nem játszott szerepet a világkereskedelemben. Lakossága földművelő volt s még a normann hódításkor (XI. század második fele) is csak körülbelül a lakosság egytizede városlakó. Mivel élelmiszerekre szükség volt, így fejlődött ki némi belső kereskedelem. Ipar és kereskedelem csak a XII. századtól kezdett lassan fejlődni. Az északi belföldön *York* lett jelentős, míg a tenger mellett az egyetlen *Hullon* kívül nem volt számbavehető kereskedőváros. Délen az úgynevezett öt kikötő (Kent és Sussex partjain) játszott a kereskedelemben szerepet. Sandwich mint London kikötője szerepelt.

A közvetítő kereskedelem évszázadokon át teljesen az idegenek kezében volt. Ezek közül kezdetben a normannok,¹ majd a németek játszottak nagy szerepet, közöttük is elsősorban a kölniek.

A kölnieknek a XII. században már saját házuk (Gildhalle) és terjedelmes kiváltságuk volt. A németek közül ők kapták először azt a jogot, hogy társulatot, hansát alkossanak s ezzel jutott be ez a szó a német közéletbe. Később a kölniek más kereskedőknek is megengedték, hogy hansájukba belépjenek s annak kiváltságait élvezzék (főleg westfáloknak), de bizonyos belépti díj lefizetése mellett.

Természetes, hogy a többi német kereskedőváros is iparkodott részesedni az angol kereskedelemben, ami a XIII. században sikerült is nekik. Egymás után léptek fel Londonban Lübeck (1226), Hamburg (1266.). Lübeck III. Henriktől jogot kapott hansaalapításra (1267.) s joga volt idegeneket is bevenni. Ezek a különböző német városi hansák később az idegenekkel való hathatósabb konkurrencia céljából egyesültek s a kölni Gildhalleből Gildhalle der Deutschen lett.

A németeket követték a németalföldiek, északfranciák, olaszok. Olaszok jelenléte Angliában csak a III. kereszteshadjárattól mutatható ki, mikor Oroszlánszívű Rikárd kénytelen volt pisaiaktól s más olaszoktól kölcsönt fölvenni, sőt négy hívéért is adóslevelet állított ki 2800 márka sterling erejéig. A hitelező a pénzt az angol kincstárnál vehette fel s így ő vagy képviselője kénytelen volt átkelni a csatornán. A pápai kuriában megforduló prelátusok szintén gyakran vettek fel kölcsönt olaszoktól, akik a tartozást Angliában hajtották be, ahol mindjárt

¹ Az angol silk-selyem valószínűleg az ó-északi silkiből származott, mely viszont rokon az egyházi szlávban használt selku-val s ez pedig a mongol sirgek szóból jön, amely szintén selymet jelentett (Bugge).

felhasználták az alkalmat, árúba fektették a pénzt, amit viszont a korona szívesen vett, mert nem ment ki a pénz az országból.

A délfrancia városok kereskedői is el-ellátogattak Angliába s a marseillei Manduel-ház a XIII. század közepe felé árút szállított Angliába és pedig szárazon.

Az idegen kereskedők keleti árúkat, dél iparcikkeit vitték be s durva gyapjút szállítottak ki. Általában a gyapjú volt a főexportcikk. A gyapjút főleg a zárdák szolgáltatták s így ezeknek fontos szerep jutott az angol kereskedelem kifejlődésében.

Ha a királyoknak pénzre volt szükségük, mivel a legfontosabb termék a gyapjú volt, rendszeren erre vetették szemüket. Mikor Oroszlánszívű Rikárd, Anglia kalandorkirálya, VI. Henrik császár fogságába jutott, csak óriási pénzüsszegen tudta szabadságát visszaszerezni s a váltságdíjat legnagyobb részben a gyapjúra vetették ki. Mivel a legnagyobb gyapjútermelők a ciszterciták voltak, ők szenvedték a rendkívüli adó következtében a legérzékenyebb veszteséget, amelyért a király hálájáról biztosította őket, de a sempringhami szent Gilbert-rend és a premonstreiek is — szintén nagy gyapjútermelők — egyévi gyapjútermésüket voltak kénytelenek a király szabadságáért feláldozni. A krónikások, a kor viszonyainak ismerői, igen jelentős értéknek jelzik ezt.

A gyapjútermelésben, mint említettük, a ciszterciták vezettek. Ezt mutatja a gond, amellyel a juhtenyésztést a rendi gyűlések szabályozni iparkodtak. A gyapjúkereskedelemmel természetesen nem maguk a szerzetesek, hanem az úgynevezett világi testvérek foglalkoztak, kiknek azonban szigorúan tiltva volt az alantas üzérkedés. 1314-ben két apátot küldött ki a káptalan azon feljelentés megvizsgálására, amely szerint világi testvérek gyapjút vásárolnak és nagyobb áron eladják, ami tiltott dolog volt épügy, mint a távoli határidőre szóló üzlet-

kötés. Épenígy tilos volt idegen gyapjút cisztercita-cégér alatt árulni, mert ez utóbbinak hírneve volt, drágábban kelt s így az idegen áruval megcsalták volna a kereskedőt. Úgy látszik, mégis volt ez utóbbira eset. 1262-ben a lincolnshirei kereskedők a királyhoz fordultak azzal a panasszal, hogy a cisztercitarendi laikus-testvérek a gyapjút és más eladható cikket összevásárolják s aztán saját gyapjújokkal eladják idegen kereskedőknek. Ez egyrészt a rend tisztességének rovására megy, másrészt, «a király városának, Lincolnnak s a grófság más kereskedő-városainak elszegényedésére vezetett». A király erre szigorú tiltórendeletet küldött a lincolni szerzeteseknek s Eduárd király 1302-ben megújította III. Henrik ezen rendelkezését.

A kivitel nagy tömegekben történt. Az angol gyapjú jobb volt a flamandnál, franciánál, olasznál s csak a spanyol multa felül. Idegen kereskedők exportálták a gyapjút, de előfordul, hogy szerzetesi ház is folyamodik kiviteli engedélyért és meg is kapja azt a királytól. «A király úr megengedte, hogy a meauxi apát ez alkalommal tengerentúli részekre küldhessen egy gyapjúval megterhelt hajót» (1224.); máskor az egész gyapjúra, amely az év egy határideje alatt szállítható, néha az egész évi gyapjúra kaptak kiviteli engedélyt.

Robert de Syrena (XIII. század) apát idejében anynyira megnövekedett a meauxi kolostor állatállománya, hogy készlete egy évben 11.000 juh és közel 1000 szarvasmarha volt. 1274-ben a meauxi zárda külföldi kereskedőknek 129 zsák gyapjút adott el, máskor egyszerre 120 zsákkal. Baroncino Galtieri és Riccardo Guidiccioni luccai kereskedők írják Sir John de Kirkbynek: «Miután a bostoni vásáron . . . vettünk a meauxi apáttól 120 zsák gyapjút . . . 1200 márka sterlingért, amit megfizettünk neki előre ugyanazon vásáron és ki kell szolgáltatnia nekünk a gyapjút a legutolsó bostoni vásáron stb.»

Azonban a gyapjú kiszolgáltatása nem történt meg s azért kéri Kirkby kincstartót, hogy a király parancsára lefoglalt javakat ne adja ki az apátnak, csak ha lefizette az összeget. A két kereskedő a nagy luccai Ricciardi-cég tagja volt, a gyapjúkereskedéssel élénk pénzüzleteket kötöttek össze s a kolostoroknak hajlandók voltak nagy összegeket kölcsönözni gyapjúzálog fejében.

Róbert apát könnyelmű gazdálkodása lezüllesztette a meauxi zárda gyapjútermelését úgy, hogy utóda 1282-ben a Ricciardiknak csak kilenc zsák jó és tiszta gyapjút tudott eladni.

A gyapjún kívül más exportárúkkal is találkozunk, így érccel, ónnal, melyet kivált Cornwallis bányáiból nyertek s azonkívül kivittek sót, halat, bőrt, sajtot, mézet, viaszt, fagyút és gabonát, tehát nyersárúkat.

Szűk keretek közt mozgott a gabonakereskedelem, mert sok akadálya volt. Így pl. miként Franciaországban, itt is gyakran el volt tiltva egyik grófságból a másikba való átvitel s akadályozta a szállítást az utak gondozatlan volta is.

A királyok a gabonaárakkal való visszaélést törekedtek megakadályozni s rajta voltak, hogy a gabona- és kenyérárak közt meg legyen a természetes arány. Erre vonatkozólag már Földnélküli János (XIII. század eleje) adott ki rendeletet. Rossz termés és éhínség esetén az uralkodók előmozdították a külföldi gabona behozatalát. 1258-ban Németországból és Hollandiából, 1315-ben Franciaországból, Sziciliából és Spanyolországból vittek be gabonát.

Az angol uralkodók korán belátták, hogy országuk fejlődése lehetetlen lesz addig, amíg idegenek gazdaságilag kizsákmányolják, de az ipar és kereskedelem annyira fejletlen volt s az idegen kereskedők olyan erős szervezettséggel léptek fel, hogy nem vehették fel velük a versenyt s meg kellett elégedniök azzal, hogy először

előmozdítsák a forgalmat, az ország jövedelmét fokozzák s azután lépésről-lépésre szoríthatták ki az idegen kereskedőt.

Raktárintézmény.

A XIII. században a királyok a forgalom élénkítését vették célba s ezért *raktárakat* rendeztek be. Raktáraknak azokat a városokat nevezték, ahol a kivitelre szánt angol árukat összegyűjtötték. Ez ügyes gondolat volt, mert egyrészt magát a várost gazdaságilag nagygyá tette, más részt az idegen kereskedőt odavonzotta az a körülmény hogy egy helyen megtalált mindent, amire szüksége volt. Ezt az intézményt a XIV. század uralkodói továbbfejlesztették: II. Eduárd Anversben gyapjúlerakatot létesített (1312), III. Eduárd pedig az angol kézbe került Calaisban nemcsak gyapjút, hanem más árukat is beraktározott. Egykorú statisztika szerint az Angliából kivitt gyapjú átlagértéke a XIV. század közepén 277.000 font sterling, míg az ugyanakkor kivitt egyéb árúk összértéke alig üti meg a 16.400 fontot.

Charta mercatoria.

I. Eduárd kereskedelmi kiváltságlevele (*charta mercatoria*) szintén a forgalom növelését célozta, mikor az idegen kereskedő jogait kiterjesztette azáltal, hogy az idegen kereskedő tartózkodási helyét és idejét korlátozó rendeleteket eltörölte.

A XIII. században már az angol nemcsak a belföldön foglalkozott kereskedelemmel, hanem külföldön is megfordult, sőr egyes városokban már gildákban tömörültek a kereskedők s megalakult az úgynevezett *merchant-adventurers* testvérsége.

Merchant-adventurers.

Mikor III. Eduard Brugesből áthelyezte az árúmegállítóhelyet Anversbe (1353.), az exportban résztvevő

kereskedők szervezete a király és a flandriai gróf beleegyezésével Brugesben visszamaradt. Mikor azonban Bruges megnehezítette a bevételt, az angol kereskedők kénytelenek voltak Anversbe áttenni az üzletüket s IV. Henrikől szabadalomlevelet kaptak (1407.), mely gyűlést engedélyezett nekik és kormányzót állított élükre, ki felettük ítéljen. Mivel sok visszaélés történt, szigorú szervezésre volt szükség annak a megakadályozására, hogy az egyes önzése diadalmaskodjék a közös érdek felett. Így alakult meg a XV. század második felében a merchant-adventurers testvérelete, mely még 1462-ben nem volt egyesület, bár ők maguk a társulat keletkezését visszavitték a XIII. századra, hogy tekintélyét növeljék.¹ A merchant-adventurers tehát kereskedőtársulat, mely Németalföldön az angol kereskedelmet monopolizálta s működési köre Észak-Németországra is kiterjedt. A Somme és Kap Skagen voltak monopoliúmának határai. Közösén elhatározták, mely messéket látogatnak; megszabták a posztók számát, amelyet minden testvér évente kivihet s ez a posztómennyiség annál nagyobb volt, minél régebben tartozott valaki a testvérelethez. A tisztességtelen konkurrencia ki volt zárva. A vásáron csak bizonyos napokon volt szabad kitenni a posztót s tilos volt más vevőjét elcsábítani vagy nagyobb bér megajánlásával a másik üzlethelyiségét magának megszerezni.

Magában Angliában szűkkörű volt a társulat működése, inkább csak a kontinensre való utazás és szállítás előkészítésére vonatkozott. A társaság hajókat bérelt és ellenőrizte, hogy tagjai csak a megengedett számú árut vigyék, hogy túltermelés ne legyen. A vásár első napjain a rendeleteket felolvasták a tagoknak, hogy senki

¹ Legrégibb említése e testvéreletnek az 1497-iki parlamenti aktában.

se védekezhessék azzal, hogy nem tudta, mi a megengedett és mi a tilos. A közös étkezésen a Courthouseban közzétették, ha egy kereskedő a társulat valamely tagjával szemben nem tett eleget fizetési kötelezettségének, hogy így a társulat tagjai óvakodjanak az illetőtől.

A XVI. században a gazdasági élet és a világszemlélet átalakult, a merchant-adventurers középkorhoz szabott szervezete nem felelt meg többé, iparkodott a korhoz alkalmazkodni, de kevés sikerrel.

Amint az angol ipar és kereskedelem kezdett fejlődni, a gyűlölt idegen kereskedőknek mind az uralkodók, mind a nép részéről számos kellemetlenséget kellett elszenvedniök. 1290-ben vagy az általános elégtelenség hatása alatt, vagy mert ki akarta szipolyozni a kereskedőket, a király lefoglalta az összes gyapjúkészletet s ez alkalommal csak a firenzei kereskedők 2300 zsákkal vesztek óriási értékben.

A nép többször megtámadta az idegen kereskedőket ; ez indította a németeket az erődszerű Stahlhof (Steel Yard) megalapítására. A XIV—XV. században még a hansa kezében tartotta Anglia kereskedelmét, a lombardok a pénzüzetet, de már erősen megnyilvánult a törekvés az angolok részéről, hogy függetlenítsék magukat az idegenektől s nemzeti ipart és kereskedelmet alapítsanak. A XIV. században brugesi, louvaini, zeelandi munkásokat hívtak be, hogy a posztóipart tökéletesítsék s erre az angolt is megtanítsák, majd a Medici-társaság végezte ugyanezt a feladatot.

Már III. Eduárd eltiltotta az idegen szövetekből készült ruhák viselését. Bár még ekkor nem is tudott teljesen érvényt szerezni akarátának, azonban lassankint megizmosodott az angol ipar s maga dolgozta fel gyapjújának tetemes részét, amit elősegített a Lancasterek rendelkezése, kik a gyapjú és durva posztó kivitelét megszorították s a posztóipart minden módon támogatták.

Az angol hajók a XIV. században már felkeresték a nyugati kikötőket, a Skandináv-félsziget forgalmas városait, sőt — a hansa tiltakozása ellenére — a Keleti-tenger kikötővárosait is. Az angol kereskedelem azonban teljesen csak az újkorban fejlődött ki.

Skót- és Írország.

Skóciában teljesen visszamaradt a városi élet, így iparról és kereskedelemről sem beszélhetünk, de *Írországbán* Dublin neve mint forgalmas kereskedővárosé többször előfordul. Egyes németalföldi városok és a keleti-tengeri hansavárosok Dublinnal egyenes összeköttetést tartottak fenn s Limerick (a Shannon torkolatánál) és Izland szigete is kezdenek szerepelni az északi kereskedelemben.

Hajók. Utak.

Hajók.

A spanyolok, portugálok általában a karaveleket használták, melyek könnyű testű hajók voltak egy erős, nem magas árboccal s egy-egy vitorlával. Ezekkel indultak felfedezőútakra is, mert csekély merülésűek voltak, így mozgékonyak és veszélytelenebbek, mint a nehéz, mélyjáratú hajók. Columbus három karaveleje közül a legnagyobb körülbelül 175 tonnás volt; Dél-Afrika körülhajózására is két 50 tonnás hajóval indultak. (Diaz.) Vasco de Gama 100—200 tonnás hajókkal ment Indiába. Az angolok először szász hajókat használtak részben bőrrel befont nádfonadékból, de a kereskedelmet űző északi germánok hatása alatt a hajóépítés tökéletesedett, bár a hadi- és kereskedelmi hajók terjedelme a középkorban mindvégig szerény maradt. Ezt természetesen általánosságban mondjuk, mert akadtak nagyobb hajóik is, hiszen Oroszlánszívű Rihárd 106 hajón elhelyezte seregét és ennek nagy szolgálhadát. A nagy hajók csak vitorlával

mentek, míg a kisebbeket evezőkkel is ellátták. (200 evezőig.) Esetlen építése és többnyire nagysága által is különbözött a többitől az Északi-tengeren használt teherhajó. (Kocke.) Az angolok a tengeren csekély sebességet tudtak elérni.

Szárazföldi út.

a) Franciaországban a római utak maradványait használták fel közlekedésre, de mivel nem javították az úttestet, újakat pedig nem építettek, a közlekedés nagyon különböző volt aszerint, hogy milyen állapotban maradt fent a régi úttest. Törvény szerint öt féle út lett volna : 1. ösvény (négy láb széles, gyalogos számára), 2. kocsi út (nyolc láb széles, kocsik és kötélén vezetett állatok számára), 3. országút (16 láb széles, két kocsi elfér egymás mellett), 4. nagy országút (32 láb széles), 5. császári utak (64 láb, a római hadiutaknak feleltek meg). Az utak neve a birtokos után királyi, hercegi, grófi út stb. Ezeknek kövezetteknek és árkokkal ellátottaknak kellett volna lenniök, a sarkokon fa- vagy kőkereszttel, vagy kis kápolnával. Ezzel szemben a valóságban az utak elhanyagoltak, a hidak rozogák voltak s az utazást még kellemetlenebbé tette a szállók hiánya.

Az Itáliával való közlekedés megkönnyítésére szent Bernát két menedékházat alapított a Nagy- és Kis-szentbernáton s példájára menedékházakat alapítottak a Pyreneusokban és másutt is. Mikor hóvihar dühöngött, megszólaltak a harangok, hogy vezessék az utast.

A folyókon való átjárók is elhanyagoltak, veszélyesek. A frères pontifes félig egyházi, félig világi testülete egy pásztorfiú szavára a Rómába menő zarándokok számára Avignonban kőhidat épített a Rhonen (1177—89.), Lyonban pedig ugyancsak a frères du Pont St. Esprit emeltek 840 méter hosszú, 22 íves kőhidat. (1265—309.) Példájukat más testületek is követték.

A teherforgalmat főleg teherlovakon, szamarakon bonyolították le, ritkábban kocsin és váltás nélkül. A San Jago di Compostellába menő zarándokok szerint értékes teherrel sík vidéken átlag hat mérföldet, hegyes vidéken öt mérföldet lehetett naponként megtenni. Franciaországban XI. Lajos berendezte az első postát (1464.), amely hátszlovakkal bonyolította le a forgalmat. A törvény csak a király és a barátságos hatalmak követségeinek sürgőnyszolgálatáról gondoskodott, de a magán- és árúforgalom is hasznot biztosított belőle, mert a központból kiindulva a birodalom minden részében négyórányi távolságban állomást ért, melynek főnöke négy-öt lóval rendelkezett s esetleg az utasnak kölcsönözhetett. Mivel a király a posta felállításával kapcsolatban nem rendelte el az utak kijavítását, fel kell tételeznünk, hogy legalább nagyrészt használható állapotban voltak.

b) *Angliában* már I. Henrik elrendelte, hogy az országutak oly szélesek legyenek, hogy két koci kitérhessen egymásnak s 16 fegyveres katona egymás mellett lovagolhasson. 1285-ben ismét törvény gondoskodott az utakról, amely megszabta, hogy az utak mentén két oldalt a fák és bokrok 200 láb távolságra legyenek. 1346-ban kiadott vámrendelet az utak javításáról és fenntartásáról gondoskodott. A valóságban teljesen fejletlen lévén a belkereskedelem, az utak is elhanyagoltak s a nedves talaj mellett az utak állapota vigasztalan.

A közlekedési eszközök primitívek. Útközben szállók nem voltak, hanem az utas teljes készletet és tüzelőanyagot vitt magával, hogy a szabadban éjszakázhasson. A városban is kezdetleges szállók voltak. Az utasok és árú szállítása a XV. századig túlnyomólag kocsik nélkül történt, de az angolszász kortól kétkerekű kocsikat is használtak. Később egyszerű utazókocsik jöttek divatba; ezeknek hajóhoz hasonló ládája horog segítségével négy egyenes karó közt lebegett, amelyek négykerekű koci

tengelyébe voltak erősítve. De még a jómódúak, sőt a királyok utazókocsiai is a baldachinum dacára kerekeik és hosszú négyszögű szekrényük által, mely az útkövek minden lökését éreztetette az utazóval, a bennülőre kellemetlen benyomást tett. Így az áruszállítás lassúbb volt, mint a jó római úton, csak öt-hat mérföldet tett meg a kocsni naponként. Londontól Yorkig nyolc napig, onnan Carlisleig öt napig, Edinburgba nyolc napig, London-tól Chesterbe hét napig tartott az út.

IV. fejezet. Közép-Európa és a Hansa köre.

Németország.

A német városi élet és vele a kereskedelmi forgalom kezdete a Rajna és Duna mellett fentmaradt római városmaradványokhoz és a fontosabb egyházi intézményekhez fűződik.

A cserekereskedés a germánál már a római korban dívott, egyik törzs a másiknak adta át a borostyánt az Északi-tenger partjától s Britannia ónját, míg eljutott Rómába, Görögországba.

A középkor kezdetén a zsidó nagy szerepet játszott a német kereskedelemben is, a nép gyűlölte, mint idegen jogi védelemben nem részesült, tehát a királyok nyújtottak neki védelmet. Azonban a városi élet fellendülésével a német a kereskedelemre adta magát s kifejlődését előmozdította Németország nagyszerű politikai fellendülése az Ottók alatt és a nagybirtokos osztály törekvése terményeinek értékesítésére. Természetes, hogy kezdetben csak házaló, vándorló kereskedőre szabad gondolnunk, a kereskedőelemnek bizonyos piacokhoz való kötése már csak a XI. századtól következett be.

158 IV. KÖZÉP-EURÓPA ÉS A HANSA KÖRE

Az Itáliával való összeköttetés a kulturát, ipart emelte s ez lehetővé tette a kereskedelem körének kitágítását, főleg az angol-norvég népeknek mint fogyasztóknak és nyersanyagszállítóknak bevonását a német kereskedelem körébe. Soest szövött árúi, Köln a rajnai borok számára keresett exportot a tengeren túlra, főleg Angliába. A törvényes vám ellenében ott szabadon vásároltak gyapjút, zsiradékot, élő sertést és karácsonyra és húsvétra elismerésül hoztak a városi hatóságnak három darab szürke posztót, egy barnát, tiz font borsot, öt pár férfikeztyűt és két akó ecetet.

Igy hódította meg a német kereskedelem lassankint az Alsó-Rajnáától az Északi-tengert s a flandriai és angliai út a Rajna folytatása lett.

Nagy Károly idejében az Elbe és Saale választották el a németiséget a szlávoktól. Német területen Magdeburg, Bardowick, Hamburg korán szerepelnek a kereskedelem terén. A szláv területen szintén volt egy «szép, régi csodaváros», a kitűnően megerősített Jumne (Julin) kikötő. Helyét biztosan nem tudjuk, csak sejtjük, hogy az Odera torkolatánál volt. Igen élénk kereskedővárosnak írják le. A Kaspi- és Fekete-tengertől ide hozták az árúkat. Lassankint kereskedelmi zárt körzetek fejlődtek ki, melyeken egyes városok vezető központokká lettek.

Felső-Rajna-vidék.

1. A *Felső-Rajna-vidék* nevezetes városai Zürich, Konstanz a vászonszövés egyik főhelye, Worms, Strassburg. Strassburg a XIII. században lendült fel, mint a felsőrajnai alföld termékeinek gyűjtője.¹ Speier, Worms, Mainz árumegállítóhelyek. Mainz összeköti a Rajna- és Majna-vonalat.

¹ Strassburg annyira meggazdagodott, hogy Erasmus szerint Argentorata (ezüstös) helyett Aurata-nak (aranyos) kellene nevezni.

Alsó-Rajna-vidék.

2. Az *Alsó-Rajna-vidék* központja *Köln*. Köln igen nagy szerepet játszott a német kereskedelemben, különösen a XI—XIII. századig. Az egykorú források csodákat beszélnek e város fényéről. Kereskedelmi fontosságát előnyös földrajzi fekvésének köszönhette. Külkereskedelmének súlypontjai Brabant, Flandria és Anglia. Összeköttetésben állt Frankfurttal, Lotharingiával, Észak-Franciaországgal, Párizssal, épúgy Thüringiával, Meiszenel, Csehországgal, Sziléziával, sőt Magyarországgal is, továbbá Westfaliával, Alsó-Szászországgal, az Elba-torkolattal és a Kelet-tengeri partvidékkel. Kitűnő közlekedőútja a Rajna. A tengerre nem küldött hajókat s tengeri kereskedelmének kiindulópontja nem Köln, hanem egy tengeri kikötő. Ennek oka, hogy a kölnieknek a hajózásban nem volt kellő jártasságuk, a Rajna tengeri hajókkal nem volt könnyen járható és végül, hogy Dordrecht a Rajna és Maas torkolatából minden hajót arra kényszerített, hogy kikötőjét felkeresse.

Kereskedelméhez a környékből kapott nyerstermékeket, fát, meszet, követ, sőt ipari termékeket is megszerelte Siegerland és Westerwald acélját és kezében volt az eifeli ólom- és rézbányászat is. Igen nagyfontosságúak a városra a Közép-Rajna és Mosel szőlővidékei.

Brugesből, Anversből szállítottak a kölniek árúkat Frankfurtba, valamint az Északi- és Keleti-tenger felé. A flandriai városokba vittek bort, acélt, fegyvert, sárga- és vörösrezt, ezüstöt, rövidárút, fonalat, posztót, vásznat, selymet, festőanyagokat, gyógyárút és fűszereket s onnan hoztak déli kereskedőktől vásárolt déli borokat, déli gyümölcsöt, nyersselymet, posztót, gyapotot, halat, lovat, flamm sajtot, szappant. Angliából főleg posztót és gyapjút hoznak ki, s bevisznek bort, acélt, vasat, ékszert, selymet, gyógyárút.

Angliával vagy Dordrechtén és Brielen, vagy Middelburgon át közlekedtek, de a francia-angol gabonakereskedelemben is részesek voltak Dieppen és Rouenen át.

A kölniek néha egyszerre 700 tonnán felül vásároltak heringet s 16.000 darab tőkehalat. Ősszel a Zuider-tó környékéről egész marhacsordákat hajtottak Kölnbe, Westfaliából sertést, Hildesheimből juhnyájakat, míg a vidék rengeteg szalonnát, sonkát szállított be. Pl. egyszer egy kereskedő számára csak egy szállítmányban 2200 oldal szalonnát szállítottak be. Néha egész Brabant timársága egy kölni cég számára dolgozott s a kölni cég szíjat, tárcát, erszényt, keztyűt, talpbőrt szállított ki. Keletet,¹ északot is bevonta körébe s főleg bort szállított Norvégiába, Dániába, a Keleti-tenger partvidékére. Koppenhágától Revalig mindenütt megtalálható a Kölner Weinkeller. Danziggal, Lipcsével is élénk összeköttetésben állt, a frankfurti messéken (március-és augusztusban) árúit kicserélte Felső-Németországgal és Svájjal. Nürnbergben, Regensburgon át Ausztriával és Magyarországgal közlekedett. A kölniek Itáliába is szállítottak s Messinában, Cataniában is volt ügynökségük, mely innen selymet, fűszert, déli borokat küldött északra. Barcelonában a Johann von Collen-cég mindjárt a Große Ravensburger Gesellschaft után következett. Az Ebro-völgy sáfrányát Saragossából szállították északra. Egy 40—50.000 lakosú várostól ilyen széles körű kereskedelmi tevékenység még mai szemmel nézve is csodálatot kelt és a német energia mesterműve.

Dunai körzet.

3. A *dunai körzet* központjai Regensburg, Augsburg. Regensburg a keresztesháborúk idején lett Dél-Németország legfontosabb kereskedővárosa, mely közvetített

¹

«Von dannen fuor ich gën Sarant ze Damasco und ze Ninive.»

kelet-nyugat, észak-dél között. Kievben árúházaik, Magyarországnak nagy érdekelttségük s Velencével élénk kereskedelmük volt. A dunai forgalomban árúmegállítóként szerepelt s akkor indult hanyatlásnak, mikor Németországnak Bizanccal való egyenes összeköttetése megszakadt s az olasz városok közvetítésével kapták a keleti árúkat.

Regensburg hanyatlásával Augsburg és Nürnberg léptek előtérbe. *Augsburg* nemcsak mint kereskedelmi központ — főleg Velence felé irányuló kereskedelemmel — de mint ipari központ is nevezetes. Különösen a textil- és érciparban vált ki. A Fugger-, Welser-, Höchstätter-, Gossenbrot-, Herwart-, Rem- stb. házak az egész kereskedővilágban ismertek voltak.

A *nürnbergi kereskedők* Granadától a wolhyniai mocsarakig kereskedtek s főcéljuk először Genf, melynek vására a XIII. században kezdett emelkedni s mely a champagneiek örököse lett. A Genfi-tónál érintkezett az olasz, francia, német kereskedő. Mikor XI. Lajos tilalma következtében a francia kereskedők Genfből elmaradtak s a híres vásár hanyatlani kezdett, Lyont keresték fel. A nürnbergi kereskedelemben a Tucherek és Imhofok vittek vezető szerepet. A XV. században Barcelonát gyakran látogatták s eljártak Toulouseba, Olaszországban Bariig, észak felé a Balti-tengerig hatoltak. Frankfurtal, Lipszéval élénk összeköttetésben álltak. Boroszlóban a nürnbergieknek kiváltságaik voltak. Olaszországban, Aquilában egy nürnbergi polgár, Arnold von Seeland 1441-től mint egy német-olasz társaság tagja szerepel. Valószínűleg akkor jutottak ide nürnbergiek, mikor a velencei sáfránypiac lehanyatlott s a sáfrány termőhelyét keresték föl. Igen élénk volt kereskedelmük Ausztriával és Magyarországgal is. Nevezetesen arany- és fegyverművessége, rézöntői, rövidárúí, bőrárúí, szövete, papírja.

162 IV. KÖZÉP-EURÓPA ÉS A HANSA KÖRE

Elbe-vidék.

4. Az *Elbe* mellett Bardowick, Hamburg a nevezetes forgalmi központok.

Majna-vonal.

5. A *Majna-vonalnál* Frankfurt, Würzburg, Bamberg, Bayreuth játszottak nevezetes szerepet. Különösen Frankfurt emelkedett rohamosan úgy, hogy a frankfurti messe a XV. század vége felé a világkereskedelem központja.

Alpesi-városok.

6. *Alpesi városok* : Basel, Lindau, Bregenz, St.-Gallen, Bern élénk kereskedelmet űztek Olaszországgal s Olaszországon át Dél-Franciaországgal, Spanyolországgal, Burgunddal, Észak-Franciaországgal, Németalfölddel. A Bodeni-tó környéke leniparáról, Ravensburg rongypapírjáról¹ volt nevezetes. Kelet felé Innsbruck, Leoben, Bruck, Trient, Bozen élénk forgalmú vásárokkal rendelkeztek. Stajersország, Karinthia, Salzburg, Tirol a középkor vége felé sóban, vasban, ólomban, nemesérekben való gazdagsága miatt fontosabb volt gazdasági tekintetben, mint manapság. Az utak elnevezése jelzi a vidék nevezetességét, pl. Eisenstraße, Salzstraße.

Az ennsi húsvéti vásárt sok kereskedő kereste föl Magyar-, Cseh-, Lengyel-, Oroszországból és a német tartományokból.

Bécs.

A Babenbergiek *Bécs*et akarták nagyvárossá tenni s 1221-ben árúmegállítójoggal látták el, ami Bécs jelentőségét any-

¹ A rongypapír készítését a XII. században kezdték. A középkor papyrust és pergamentet ismert, majd a keresztesháborúk idején megismerkedett nyugatra a gyapotpapírral, de ez magas ára miatt nem tudott elterjedni.

nyira emelte, hogy Regensburgot rövid idő alatt háttérbe szorította. Ausztria hercegei az árúmegállító jogot szigorúan kezelték s két aranymárka büntetéssel sújtották azt a sváb kereskedőt, — Passaun s Regensburgon túl sváboknak nevezték a németeket — aki Bécsen át árút vitt ki. Idegen kereskedő csak két hónapig tartózkodhatott a városban s árúját csak bécsi polgárnak adhatta el. Arany- és ezüstvásárlás tilos volt. Ezek a szigorú rendszabályok Bécsnek juttatták az Alsó-Dunavidék és Olaszország közt folyó közvetítőkereskedelmet.

Már a XIII. században látogatták a német kereskedők az olasz városok, főleg Velence, Génua piacait. Olaszországba az egyik út Tirolon át vezetett, hol Bozennek kéthetes vására volt; a flandriai, brabanti kereskedők Ulm, Augsburg érintésével mentek Olaszországba.

A levantei árúkat Németország elsősorban Velencéből szerezte be. A német-velencei kereskedelem csak a XIV. században élénkült meg. Velencében a német kereskedő megszorításoknak volt alávetve. Pl. először velenceieknek kellett felajánlani árúját s csak ha ezeknek nem kellett, adhatta el idegeneknek. Az árút visszavinni tilos volt.

Mivel a kereskedő maga kísérte árúját, idegenben jól esett neki, ha volt egy ház, ahol nemcsak együtt árult honfúttársaival, hanem ellátást is kapott. Ezért iparkodtak az idegen kereskedők a fontos kereskedelmi központokban szert tenni házra, fondacora, kontorra.

Fondaco dei Tedeschi.

A német kereskedőknek volt ilyen házuk Velencében, a *fondaco dei Tedeschi*, amely a velencei kormány tulajdona volt. A féltékeny Velence így módot talált a németek ellenőrzésére, akiknek nem volt ugyan szabad mozgásuk, de mégis fontos volt a németekre, mert így a német

iparnak áruhelye volt s a délnémet városok virágzását elősegítette.

Északról jöve a Rialto-híd előtt közvetlenül balra van egy nagy masszív épület, ez a fondaco dei Tedeschi, de nem a középkori, mert az 1505-ben leégett s az újabb ekkor, a XVI. század elején épült. Állítólag a fondacot már 1200 előtt alapították. A franciául író Martino da Canale 1275 körül ezt írja Domenico Morosini doge idejéről (1148—56) beszélve: «s'en aloient les Venesiens parmi la mer sa et la et dela la mer et en tos leus et ache-toient les marchandies et les condusoient en Venise Alemans et Baviviers, Franceis et Lombars, Toscans et Ongres et totes gens qui vives de marchandies ; et les condusoient en lor pays». De ő megteszi azt is, hogy saját korát vetíti vissza. Tény, hogy 1228-ban már oklevél tesz említést a fondacóról. 56 lakás volt benne, de ez gyakran nem volt elég s a folyosók úgy tele voltak rakva árukkal, hogy alig lehet mozogni. Volt közös ebédlő, konyha, borkimérő stb., az első emeleten egy kis oltár, amelynél miséztek. A német kereskedő köteles volt a fondacóban lakni. Szigorú házirend volt. A megérkezés után köteles volt a kereskedő fegyverét a házmesternek átadni, de havonként legalább egyszer a visdomini, a fondaco főtisztviselői átkutatták a kamrákat fegyverért. A bormérés is meg volt rendszabályozva. A ház élén a visdomini állottak, ők igazgatták a házat, ítélkeztek, de lehetett a konzulhoz vagy provveditorehoz fellebbezni. Ők ügyeltek fel a kereskedelemre, az illetéket beszédték. Mellettük voltak irnokok, szolgák. A csolnakosoknak (barcharuoli) parancsuk volt, hogy a német kereskedőt direkte a fondacóban tegyék le. A házmester elvette a fegyvert, a kamrát kijelölte, az ágyat, fehérneműt, valamint a házat gondozta. Volt még egy, a német kereskedőre fontos alkalmazott, az alkus. (Messeta, misseta, sanser.) Ez közvetített minden adás-vételt német és olasz

közt, mindig kísérte és mintegy ellenőrizte a kereskedőt. Ő volt a hivatalos tolmács, tehát a két nyelvet tudta. Az alkuszt úgy utalták ki a kereskedőnek. Az ő feladatuk volt ellenőrizni, hogy a Németországba küldendő áru bepakolásánál mást ne csempésszenek bele; fel kellett jegyezniök az árut, annak árát, az eladó nevét s a visdomininek bemutatni s csak akkor kapta meg a kereskedő a vámlevelet árúja akadálytalan kiviteléhez. (Sigillum, littera, bulleta.) Az alkusz a consoli dei mercanti hatalma alatt állt és a quaranzia, mely előtt vizsgázott, bukás esetében két évre eltiltotta a német kereskedőktől. Néha festők kaptak alkuszi felhatalmazást. Pl. Gentile és Giovanni Bellini, Tizian életfogytig s ezért az újonnan választott doge portraitját kellett megfesteniök a dogepalota részére s munkájukért csak 25 aranyat igényelhettek. Egy alkusznak legalább évi 100 arany jövedelme volt, tehát ebből helyettest tarthatott.

A fondaco nemcsak raktár, hanem vámintézmény is, tehát Velencére pénzügyileg fontos s ellenőrzés szempontjából előnyös. A német kereskedőknek szigorúan tilos volt nem velenceiekkel s nem kereskedőkkel, még németekkel is közlekedni. A velencei az Adriát mint sajátját, a levantei kereskedelmet, mint monopoliumot tekintette. Minden Velencébe kitett árut egy bizonyos ideig ott kellett árulni. Védővamos politikát űzött, amit gyártott, annak bevitelét eltiltotta. Főkivitelcikk volt a sáfrány, amiből évente 100 000 dukát árut szállítottak ki túlnyomólag németek Aquilából, Dél-Itália- és Apuliából. 1492-ben azonban a németek Velence erőszakoskodása következtében Milanó felé vették az utat, hol olcsóbb volt a sáfrány. A németek Milanóval egyéb árúkat is csereltek; bevittek ezüstöt és más árúkat s onnan aranyfonalakat, selyemárúkat vittek ki, amit előbb Velencéből szereztek be. Velence a németeket vissza akarta csalogatni s ezért a sáfránykivitelt vámmentesítette s a né-

metekre egy salma (500 font) után három dukát volt a transitovám. Ilyen engedményeket többször tettek a németeknek. A forgalom igen nagy volt. Paolo Morosini 1472-ben a német-velencei forgalmat évi egy millió dukátra becsülte. Az ulmi Fabri Félix szerint a kormány a Németországba kivitt árú után évi 20.000 dukát vámot vett be. Nem csodáljuk tehát, ha a kormány a fondacot «optimo membro di questa citta»-nak (a város leghasznosabb tagjának) nevezte. Velence iskola volt a délnémet kereskedőkre. Alig volt ez időben valamire való augsburgi, ki nem Velencében tanult. Zsigmond Velencével ellenséges viszonyban lévén, a német kereskedelmet szerette volna onnan eltéríteni s «kárpótlásul a városokat egyrészt a Magyarországon át keletre vezető útra utasította, másrészt ajánlotta nekik a Génúával való kereskedelmi összeköttetéseknek szorgalmasabb ápolását». (Heyd.) Génua hajlandó is volt kedvezményekben részesíteni a németeket s hasonlóképen a milánói herceg is, de a német városok mégis ragaszkodtak Velencéhez.

A német kereskedők Velencébe vittek bányatermékeket, prémeket Németország északi részéről, talán Oroszországból is, ipari termékeket, Nürnberg, Augsburg, Ulm játékkártyát is szállított Olaszországba. Velencéből exportáltak keleti árúkat, velencei iparcikkeket : a muranói üveggyár és a város fejlett textiliparának termékeit, finom selyem- és gyapotárúkat, bársonyt, tafotát, aranybrokátot, teveszőrszövetet, finom lenszövetet.

Velence az elegáns ízlés hazája ; Petrarca «emporium orbis», Bessarion «alterum Byzantium»-nak nevezi. Habsburgi Albert neje, Erzsébet, ékszereit (1303), III. Frigyes pedig fia menyasszonyának ruhájához a selyem- és bársonykelmét Velencében vásároltatta (1477.)

A birodalom déli része után emlékezzünk meg még Észak-Németországról, az Északi- és Keleti-tenger partvidékéről.

Az Elbétől, Saaletől keletre szlávok laktak s a németység csak a XII. században tudta ezen a területen a lábát erősebben megvetni. Igaz, hogy már I. Henrik egész sor várat alapított a leigázott szlávok ellen, de a kultúrájának és a németségnek csak gyarmatok alapításával tudták őket megnyerni. Így holsteini II. Adolf Mecklenburgból kiszorítva a szlávokat, német telepésekkel népesítette be a tartományt s a szláv Baku helyén megalapította *Lübecket* (1143.), mely különösen Oroszlán Henrik ügyes rendelkezései következtében gyors fejlődésnek indult s a város lakói rövidesen mint térítők is érdemet szereztek kelet felé. Fekvése a keletitengeri kereskedelemben döntő szerepet adott neki. Medve Albert, Oroszlán Henrik, a németység számára biztosították a Keleti-tenger partvidékét (XII. század), a kardrend Livlandot és Estlandot, a német lovagrend Poroszországot nyitotta meg a német elemnek.

A könnyebb megélhetés lehetősége sok német gyarmatost vitt keletre, azért mondja a flamm népdal :

Naer Oostland willen wy rijden,
 Naer Oostland willen wy mee,
 Al over die groene heiden
 — Frisch over die heiden —
 Daer isser een betere stee.

Igy jöttek létre Köln bei Berlin, Frankfurt a. Oder, Aken an der Elbe, Strassburg in Uckermarck stb.

A hansa.

A német uralkodók Olaszország felé irányuló politikája, a birodalom elhanyagolása maga után vont a központi hatalom tekintélyének hanyatlását, felszabadította a rakoncátlan főúri elemet, amely állandó ökölharcokkal felborította a birodalom biztonságát, rablók — köztük lovagok — lepték el az utakat s a vándort, kereskedőt nemcsak kifosztották, hanem gyakran meg is gyil-

kolták. A biztonság hiánya súlyosan érintette a kereskedővárosokat s arra indította őket, hogy a féltékenységet elnyomva magukban, más városokkal szövetkezzenek s egyesült erővel védelmezzék meg kereskedőiket. Így jött létre a *rajnai városok szövetsége* (XIII. század közepén), majd nemsokára a *hansaszövetség*.

A hansa alnémet szó s általában társaságot, egyesülést jelent s az északnémet városszövetségre vonatkozólag először egy 1358-iki oklevélben találjuk a *dudesche hense* elnevezést, de a név maga már előbb használt volt, különösen Angliában.

Hogy a hansaszövetség mikor és hogyan jött létre, azt teljes homály fedi. Általában Hamburg és Lübeck városok szövetkezését tekintették a hansa kiindulópontjának (1241.), de ez a feltevés ma már nem állhat meg, mert ebben a szerződésben nincs szó kölcsönös védelemről, a szövetség kiterjesztéséről, ami a hansa lényegét képezi.

A német városok a XIII. században összejöveteleiken nem vezettek jegyzőkönyvet s ezért nem tudunk biztosan a hansa első korszakáról. Némelyek Gotland szigetén keresik a hansa bölcsőjét, de valóbbszínű, hogy a hatalmas vend város, Lübeck volt az egyesülés eszméjének terjesztője. Lübeck nemcsak kereskedelmi tekintetben játszott fontos szerepet, hanem a német szellem terjesztésében is nagy érdemeket szerzett. A vend városok: Wismar, Rostock, továbbá Stettin, Danzig, Lübeck hatása alatt vesztették el szláv jellegüket.

A kis városi szövetségek (Lübeck-Soest, Braunschweig-Stade, Köln-Bréma, Bréma-Hamburg stb.) hathatósabb erő kifejtés céljából egyesültek s így mindinkább terjedt a körük és növekedett hatalmuk. 1280-ban Lübeck vezetése alatt egy nagy szövetség működött, amely a Trave-től Novgorodig terjedt s amely háttérbe szorította a Gotland-szigetén megalakult társulatot. Ez a lübecki

szövetség már a hansának tekinthető, bár a nevet még nem vette föl.

Az alsónémet városoktól messze esett a Földközi-tenger, más teret kellett keresniök s ezt megtalálták az Északi-, de főleg a Keleti-tengerben. A tengerparti városok nagyságuknak vetették meg alapját, ha beléptek a hansába s ennek lehet tulajdonítani a szervezet rohamos erősödését. A virágzás korában a hansa-városok száma 70—100 között volt s tevékenységi köre óriási méretet öltött. Négy kerületre oszlott: 1. a Rigától Frankfurting (a. Main) terjedő kerület élén Lübeckkel, 2. a második kör élén Köln, 3. a harmadik kör élén Braunschweig, 4. a negyedik körben Danzig Bergennel, Revallal, Rigával.

Lübecken kívül nagy szerepet játszott Hamburg, melynek a XIII. században 500 sörfőzője volt; Bréma, melynek söre szintén ismert nemcsak Németországban, hanem Németalföldön, Észak-Franciaországban és Angliában is; Danzig a középkor vége felé versenyzett nagyságban, jólétben Lübeckkel s a fa- és gabonakereskedelem központja volt. Riga nevezetes mint a len és kender főpiaca.

A szövetség célja a közös védelem és a kereskedelem terjesztése külföldön. Céljuk elérésére kiváltságokra volt szükség s bár a hansának, mint testületnek kiváltságai nem voltak, de egy-egy város kiváltságai javára szolgáltak az összességnek is. Csak Zsigmond adott a hansának privilégiumot a partjog ellen, de egyébként a császárokkal szemben érdekes a hansa viszonya. Elismeri ugyan a császárt urának, de az uralkodónak nincs semmi joga felette, amint a Bundnak sincs semmi kötelezettsége a császár iránt. Mikor Vencel a felsónémet városok szövetségét, mint az urakra veszélyest feloszlatta, a hansánál nem tett erre kísérletet. Az is érdekes, hogy a császárok közül egyik sem kísérelte meg, hogy ennek a szövetségnek élére álljon.

Külföldön sok kiváltságot szereztek, így a német lovag-

rend és a kardrend védelmet adott a rablók és partjog ellen, engedélyt adott a parton való kikötésre, fát vághattak hajóik kijavítására, a szerencsétlenül jártak javait egy éven belül visszakövetelhették, vámmentességet élveztek, a lakosok segínyt nyújtottak nekik hajótörés esetében, minden helyen kirakhatták árúikat, barmaikat a parton legeltethették, aldermannt választhattak, ki gotlandi jog szerint ítélt felettük. Sok kiváltság birtokába jutottak a többi országokban is, úgy hogy a XIV. század második felében valósággal monopolizálták az északi kereskedelmet.

Alkotmány.

A szervezet élén Lübeck állt, kezelte a kincstárt, a szövetség székhelye volt s körülbelül háromévenként itt gyűltek össze a szövetséges városok képviselői a közös ügyek megbeszélésére.

Az 1418-ki szövetségi aktában hangsúlyozták a szövetekezést a városok istentiszteletének, a békének és nyugalomnak fenntartására s a védelemre mindenki ellen, kivéve a római királyt. Kötelessége minden tagnak a másik javát előmozdítani; ha egyik város megtud valamit, ami a másiknak kárára van, azt jóindulatúlag közli; a támadóval szemben összetartanak; ha egymással viszálykodnak, lehetőleg békés megegyezéssel, pl. választott bíróság útján intézik el ügyüket. Támadás esetén a négy legközelebbi város iparkodik békét eszközölni, esetleg még más négy várost is bevonnak a tanácskozásokba s ha eredményt nem érnek el, jelentik a szövetségnek, amely katonával és pénzzel segíti a megtámadottat. A szövetség államot képez az államban, tehát katonaságra is szüksége van s a katonajutalékot minden városra kivetik hatalma arányában. Legnagyobb a jutalék Lübeck, Köln, Hamburg és Bréma városokban. A városoknak tilos a földesurat bevonni viszályaikba.

A legfőbb szövetségi hatalom a városi képviselők kezében volt, kik a hansetagon törvényeket, határozatokat hoztak, ítéltek különböző ügyekben. Mivel a hansetag székhelye Lübeck volt, itt alakult meg a levéltár is. Néha, ha a viszonyok úgy kívánták, Németországon kívül is tartottak gyűlést. Megtörtént az is, hogy a hansetag előtt a közellevő városok küldöttei megbeszélték azokat a tárgyakat, melyek a hansetagon elő szoktak jönni, letárgyalták a teendő előterjesztéseket és követi megbízásokat. Ezeket Praedeliberations-tage-nak hívták. A gyűlés után szintén megbeszélték, hogyan vihetők ki leghelyesebben a határozatok. (Postdeliberations-tage.) A kis városok csak meghatalmazott útján jelezték beleegyezésüket. A képviselők költségét a városok viselték s ha közülük valamelyik rablólovag fogságába esett, a legközelebbi négy város köteles volt a hansa költségén kiváltani. 1450-ben pl. Hildesheim kapja a megbízást, hogy Bruno Jánost, kánonjogtudort, kölni deputátust Spiedelberg gróf fogságából szabadítsa ki. Tehát papok is voltak képviselők. Néha oly kevés képviselő jött össze, hogy új hansetagot kellett összehívni, melyre meg kellett jelenni súlyos büntetés terhe alatt. Idegeneknek ülésük és szavuk nincs. Néha észak királyai, a német fejedelmek személyesen jelentek meg; a császár, angol és francia király követeket küldtek, ezeket tisztelettel meghallgatták, de a tanácskozáson részt nem vehettek, hanem tudatták velük a határozatot.

Lübeckben a városházán külön terem volt hansagyűlésre, a tanács küldötte fogadta a követeket s borral kínálta meg őket. (Ehrenwein.) Lübeck elnökölt, jobbról volt Köln, balról Hamburg, aztán sorrendben a többi. A sorrendet a belépés alapján állapították meg, de néha volt sorrendi vita. Az egyik lübecki polgármester üdvözölte a megjelenteket, mire bemutatták a képviselők meghatalmazásukat, az elmaradtak kimentését, a direkt-

172 IV. KÖZÉP-EURÓPA ÉS A HANSA KÖRE

torium előterjesztette a tárgyat s a szavazatokat összeheszámlálta. A városok az ülés rendjében szavaztak. A hansetag végén a jegyzőkönyvet (Recesz) felolvasták, megpecsételték. A határozatokat szigorúan tilos volt közölni a fejedelmekkel.

Ha egy város fel akarja magát a Bundba vétetni, Lübeckhez vagy más hansavároshoz fordul, mely a kérelmet írásban közli a tagokkal s a viszonyok ismerete alapján szavazással döntöttek. A felvételt és kizárást tudatták a külső hatalmakkal. A felveendő várostól bizonyos függetlenséget kívántak meg, hogy kötelezettségének eleget tudjon tenni.

Büntetések.

A szabályok áthágása büntetést vont maga után, melyet az ügynökség elüljárója, a város magistrátusa, a kör városai, vagy a Bund szabott ki. A legnagyobb büntetés a *Bann*, a kizárás a társaság jogai- és kiváltságaiból (Verhansen.) A hansatagoknak tilos a kiközösítettel közlekedni. Így járt Köln, mikor az angol királlyal szövetkezett a hansa érdeke ellen, így Bréma, mely a közös háborús vállalatból kivonta magát. 1284-ben történt a kizárás s 1308-ban vették vissza Brémát.

A visszavétel alázatos hódolattal, teljes elégtétellel, misével, vezeklésekkel, búcsújárásokkal volt összekötve. Volt kisebb Bann is, mely határidőre szölt és nem minden előnytől fosztotta meg a várost.

Jövedelmek, kiadások.

Voltak pénzbüntetések is, melyek a hansa egyik jövedelmi forrását képezték. A büntetés maximuma rendszeren 100 márka ezüst, vagy 50 márka arany.

A másik jövedelmi forrás volt a fontpénz, amelyet időről-időre a városokra és kontorokra vetettek ki. Különös adónem az úgynevezett Schoß, amely az idegen-

ben levő hansaraktárak különleges szükségleteinek fedezésére szolgált. A szövetséges városok háború esetén emberben vagy pénzben bizonyos segélyre voltak kötelezve. Ez a pénzügyi berendezés igen hiányos s ennek kell betudnunk, hogy a szövetség gyakran kénytelen volt kölcsönt fölvenni.

A közös kiadások nem jelentősek. Legnagyobb tételeket a követküldéseknél, az urak és fejedelmek megvesztegetésénél találunk abból a célból, hogy mások kárára a hansa monopoliумokat kapjon.

Küzdelmek.

A hansa feladata a kereskedelem védelme és terjesztése volt s célja elérésében sokszor bukkant akadályokra kint és bent egyaránt s ilyen esetekben nem riadt vissza a fegyveres elintézésről sem. Pl. 1284-ben Erich norvég király súlyosan megkárosította a német kereskedelmet, mert a németek ellenfelével, a dán királlyal tartott. A hansa a svéd kikötők blokádjával felett, ami gabonahiányt idézett elő s a norvég király kénytelen volt a kalmári békére lépni. (1285.) Magnus svéd királyt trónjától fosztotta meg a hansa s Mecklenburgi Albertnek juttatta a svéd koronát. IV. Waldemár dán királlyal három ízben harcolt s végeredményben a királytól lenézett hansa («77 Hanse, die 77 Gänse haben») maradt a győztes s a stralsundi békében biztosította a német túlsúlyt. (XIV. század vége.)

Útbiztosítás.

Az utak biztonságán is őrködött a hansa. Az Északi-és Keleti-tengeren nagyon garázdálkodtak a kalózok s ezek ellen a hansának néha valóságos háborút kellett viselni. Az elfogottakat halállal büntették. Egy alkalommal (a XV. század vége felé) Hamburg piacán 150 kalózt fejeztek le, de nem sikerült őket teljesen kiirtani. Épen

a veszedelemre való tekintettel a vízi közlekedésben szigorú rendszabályokat hoztak be. Megszabták a tisztek, matrózok, utasok viselkedését. Mikor a hajó kiért a nyílt tengerre, a parancsnok maga köré gyűjtötte a matrózokat és utasokat és beszédet tartott hozzájuk. «Mi itt Isten kezében vagyunk. Ki vagyunk téve a szelek és hullámok szeszélyének, ugyanazon veszélyeket kell megosztanunk, tehát itt mindenkinek egyenlőnek kell lenni. Talán szembe kell szállnunk hirtelen viharokkal, kalózzokkal; számtalan veszély fenyeget a félelmes hullámok közepett. Nem is sikerülhet jól utazásunk, ha nem kezdjük szigorú fegyelem megalapításával. Mindenek előtt imádkozzunk. Énekeljünk Istennek jámbor énekeket, nyerjünk az Úrtól kedvező szelet, szerencsés utat, azután a tengeri jog szerint kinevezzük a bírakat az igazság fenntartására».

Ezután egy bírót s négy bírótársat választottak s egy megbízottat, ki a büntetést végrehajtja s néhány ágenst s azután kihirdették a tengeri törvényt: Tilos Isten nevét káromolni, kiejteni az ördög szót, az imádság alatt elaludni, égő gyertyával járni-kelni, az élelmiszert fecsérelni, a csaplárossal erőszakoskodni, napnyugta után kockázni vagy kártyázni, megakadályozni a szakácsot teendője jó teljesítésében, munkájukban a matrózokat feltartóztatni. Mindez pénzbüntetés terhe alatt tilos. Testi büntetés vár azokra, akik az őrségen elalszanak, akik a fedélzeten botrányt csinálnak, kardjukat a hüvelyből kihúzzák.

Mikor a kikötőbe megérkeztek, a bíró és társai összehívták a legénységet, letették hivatalukat és felszólították a hajó személyzetét, hogy felejtsék el, ami történt, mert az igazság nevében történt s ne vigyenek ki a szárazra haragot és keserűséget. Ha mégis valaki sértve érzi magát, igazságot kérhet napnyugta előtt a kikötői bírótól. Ezután a béke jeléül sóskenyeret ettek. Mikor a

hajó kikötött, átadták a bírságpénzt a kikötői bírónak, aki szétoztotta a szegények közt.

Az út bizonytalan volta következtében flottában (Admiralschaft) vonultak ki a hansahajók s gyakran fegyveres hajók (Orlogschiff) is kísérték őket.

A hansa köre.

A hansa tevékenységi köre kiterjedt Orosz-, Svéd-Norvég-, Dán- és Angolországra, a Keleti-tenger déli partvidékére, Litvániára, Lengyelországra, Csehországra, Németalföldre, Franciaországra, Portugáliára és Spanyolországra, hol kontorokkal,¹ ügynökségek felállításával biztosította befolyását.

Oroszország.

Mai értelemben vett Oroszországról természetesen nem beszélhetünk a középkorban, e névvel nem politikai alakulatot, csak területet jelzünk. A korai középkorban különféle népelemek találtak ezen a területen hosszabb-rövidebb ideig hazát s ezek a népek többnyire maguk is kereskedtek s idegen kereskedők is felkeresték őket. A perzsa Gurdézi azt mondja, hogy «a kereskedők a bessenyők földjén (az Ural-folyó környékén) úttalan utakon kénytelenek vonulni, mert az útjai csupa fás helyek s hogy merre tartanak, a csillagok járásából tudják meg». A burdászokról megemlíti, hogy jóminőségű viaszukkal kereskednek, míg a magyarok rabszolgákat cserélnek be bizanci árúkért. A kereskedelemben azonban fontosabb szerepet játszottak a kozárok és bolgárok, kiknek földjén vonult keresztül Konstantinápoly, illetőleg kelet és észak kereskedelme. A kereskedelemben három városnak jutott nevezetes szerep: *Itül*-, *Bolgár*-, és

¹ A hansa kontorjai exterritorialis területek voltak.

Novgorod-nak. Itila Kaspi-tenger partján (a mai Astrachan helyén) rendkívül fontos kereskedelmi gócpont volt a keletre irányuló kereskedelem számára. Az oroszoknak itt kereskedelmi telepeik voltak. A keleti kereskedő rendszeren a Volgán ment fölfelé Itilből Bolgárig, Bolgárország fővárosáig. (A Kamának a Volgába való folyása alatt.) Ez az északi áruknek : prémnek, borostyánkőnek legnagyobb gyűlhelye volt. Virágkora a IX—XIV. század. A borostyánkövet a Keleti-tengertől vitték Bolgárba s innen érték el a prémek hazáját, melyet az arabok Wisû-nak neveztek. Ibn Batuta arab író szerint ezen a vidéken csak kis kocsikon utaznak, melyeket kutyák húznak. «Ezen a pusztán csak gazdag kereskedők utaznak, akik közül mindeniknek van körülbelül 100 kocsija, amelyek élelemmel, italokkal, fával vannak megrakva . . . Az emberek, akik erre a helyre mennek, nem tudják, vajjon azok, akiknek árúikat eladják és akiktől vásárolnak, szellemek-e vagy emberek. Sohasem látnak senkit.» Ez a néma kereskedés primitív fokú népeknél gyakori jelenség, ahol vevők és eladók a viszálykodás elkerülése céljából sohasem találkoznak. Az Ibn Batutától leírt sötétség országa valószínűleg Perm. Nyugatoroszország legjelentősebb kereskedővárosa volt Novgorod. Ez találkozóhelye volt az északi vend és normann és a Volga és Dnyepre felől jövő arab és bizánci kereskedőknek.

Nestor szláv történetíró szerint volt egy út a varágok honából (Skandinávia) Görögországba és Görögországból a Dnyepren fel s onnan szárazon Lovatig, innen az Ilmen-tóig, ebből folyik a Volchov, amely a Ladogatóba ömlik, amely közlekedik a Néva-útján a Finn-öböllel, illetőleg a Keleti-tengerrel. A legtöbb északi kereskedő azonban csak Novgorodig ment, amint az arab kereskedő is valószínűleg csak idáig hatolt. Igaz, hogy a Keleti-tenger partján bőségben találtak arab pénzeket (1012—13-ig), de valószínűleg a Keleti-tenger partvidékének

lakossága hozta ezt Novgorodból, hol a borostyánkövet, prémet arab kereskedőknek eladta. Gotlandon is találtak arab pénzeket.

Mikor a svéd varágok megtelepedtek Oroszországban, szintén élénk kereskedést űztek Konstantinápoly felé. 907-ben Oleg orosz nagyfejedelem és a keleti császár kereskedelmi szerződést kötöttek, melynek értelmében a kievi, csernigovi, perejaslavi orosz kereskedők is tölthettek egy hónapot Konstantinápolyban, de fegyvertelenül s egyetlen kapun léphettek be a városba s egyszerre ötvennél többen nem lehettek s egy-egy csak 50 forintig vásárolhatott selyemszöveteket. A selyemszöveteken kívül még bort vásároltak Konstantinápolyban, az araboktól pedig drága szöveteket, szattyáncsizmát, fűszereket vettek, míg ők prémet, viaszt, rabszolgát adtak el. Az adót prémben, főleg nyestprémben fizették s a nagyfejedelem óriási készlet felett rendelkezett. Az orosz kereskedő a Dnyepren ereszkedett le Chersonig, közben a folyó vízéséseinél a csolnakot szárazon vitte.

A Dnyeprről fontos város volt Kiev s a közelében Perejaslavez. Svjetoslav (X. század) így szólt anyjához: «Nincs inyemre, hogy Kievben lakjam, hanem inkább Perejaslavezben, a Duna mellett akarok élni, mert ez az országom központja. Itt fut össze minden jó: a görögöktől arany, finom kelmék, bor és mindennemű gyümölcs, a csehektől és magyaroktól ezüst és ló, Oroszországból szörme, viasz és rabszolgák». A lenézett Kiev azonban rövidesen felülmulta vetélytársát, kereskedelmi központ lett és fényben Byzanccal versenyzett s minden irányban közlekedési útjai voltak. Nyolc piacra volt szükség az árúk felvételére.

A novgorodi Peterhof.

A gotlandiaknak állítólag már 1000 körül volt Novgorodban gyarmatuk, templomuk és saját Gildehofjuk.

178 IV. KÖZÉP-EURÓPA ÉS A HANSA KÖRE

Nyugat-Európába a prém nagyrészt Gotlandon, Schleswigen át ment. Hogy milyen gazdag lehetett egy-egy ilyen prémkereskedő, fogalmat alkothatunk abból, hogy Vidgaut búcsúzaskor Knut Laward schleswigi hercegnek 200 timber (8000 bőr) szürke prémet ajándékozott. Ezeket a skandináv népeket azonban a XIII. században kiszorította a *német*.

A novgorodi német udvar már a XIII. század elején kimutatható s mikor a hansa megalakult, a Peterhof is teljes szervezetet nyert. A hansa a fontos kereskedelmi pontokon kontorokat (comptoire) állított fel, melyek a fondacoknak feleltek meg, vagyis árúházak voltak templommal stb. ellátva. A telep élén az Oldermann des Hofes állt, akit az utazók választottak. Mellette négytagú tanács volt s ezek élet-halál felett ítélkeztek, de ítéletüket meg lehetett fellebbezni Wisbybe, Lübeckbe. A kereskedők gyűlését (Steven) az oldermann hívta össze. A házban volt gyűlésterem, kórház, sörfőző, később fürdőszoba is, míg a pince árúraktárul szolgált. A Hof felesleges pénzét Wisbybe vitték, hol a Marienkircheben őrizték. A láda kulcsa négy oldermannál (Gotland, Lübeck Soest, Dortmund) volt. III. Iván 1471-ben elfoglalta a Peterhofot, a németeket kiűzte, 1494-ben pedig teljesen feldúlta a telepet s többé jelentőségét nem tudta visszaszerezni. A Peterhof címere egy kulcs és dupla félsas volt.

Novgorodnak a prémje volt főleg fontos a németekre. A jugrok coboly, nyest, menyét s más értékes bőrt szállításra, azonkívül feltalálható volt itt kelet gyöngye, ezüst, kátrány, hamuzsír, dél gabonája, méz, viasz, len, kender. A Dvina-vidék fókaszirt szállított, amiből halzsirt főztek. A hansa angol és flandriai szövetet, vásznat, ércárukat, Angliából ónt, Svédországból rezet, Csehországból, Németalföldről vasat, Spanyolországból ólmot, továbbá ként, bőrt, pergamentet, bort, sört és főleg sót

vitt be. A németek innen felkeresték Pskowot, Smolensket, Plotzket.

A skandináv országok.

A normannok, a vikingek, gazdagságra áhítottak s ezt a gazdagságot részint rablással, részint kereskedés útján akarták megszerezni. Amerre megfordultak, gyarmatokat létesítettek, új utakat nyitottak meg s a nyugat-európai piacokat új árukkal gazdagították: prémekkel és tőkehállal. Egy normann kereskedőtől azt jegyzi fel a krónikás: «nagy tengerjáró kereskedő volt... gyakran vitorlázott Oroszországba s azért nevezték Gudleik, az oroszoknak».

A dán, svéd, norvég kereskedők hozták közelebb keletet és északot s szállítottak nyugatra norvég és orosz prémekeket, ázsiai selyemszöveteket, dán heringet stb. Már 900 körül Angliában is kereskedtek s ők vetették meg ott több város alapját. Szent Oszvald életírója szerint York a X. század végén «hihetetlenül tele van árukkal, melyek azon kereskedőké voltak, kik mindenfelől, de főleg az északi népektől jöttek». Londonban a dán kereskedőknek 1040-ben templomuk és valószínűleg gildájuk is volt.¹ Utrechtben, Flandriában a X. században is volt dán vikinggyarmat, Brugesben pedig még 1308-ban is megvolt a norvégek utcája. Ezek az északi kereskedők rabszolgákkal is kereskedtek. Hoskuld izlandi főnök a X. század közepén meglátogatta Brennö szigetét (a Götaelf torkolatánál), hol igen látogatott vásár volt. Amint a vásárban sétált, a bódéktól elkülönítve látott egy pompás

¹ A norvégok londoni tartózkodására vonatkozólag ilyen rendelkezés maradt fent: «Botsate Norvegiurum. Ly Norlis ount Botsate; ceo est asavoir, sejour tut lan; mes ceo devez savoir, qe dehors la cite ne poent aler en nul lieu pur marche faire.» Tehát egész évben Londonban tartózkodhatnak, de más piacot látogatni nem szabad.

sátort, belépett s egy bíborba öltözött ember fogadta : Gilli vagyok, az oroszoknak nevezett. Az ir Gilli egyike volt a leggazdagabb kereskedőknek. Egy függöny mögött 12 rabnő ült, Hoskuld megvette közülök Melkorkát, Myrkjartan ir király leányát, ki aztán Olav Paa izlandi főnök anyjává lett.

A félszigeten a sok mocsár, erdő, utak hiánya megakadályozták a városok keletkezését s igazi városokat csak a tengerparton találunk. 800 körül a svéd Birka szerepelt mint kereskedőváros, később a külkereskedelemben Gotland szigete játszott fontos szerepet.

Svéd, dán hansa.

A XIII. századtól kezdve a németek teljesen háttérbe szorították az északiakat, kiaknázták a svéd rézbányákat és Svédország és Dánia körül a heringhalászatot. A heringhalászat először a rügeni parton virágzott, főleg a déli Sundnál. Évente július utolsó hetétől szeptember utolsó hetéig kisebb-nagyobb tömegekben jelentek meg a halak, a halászok — majd mind dán — a Sund két partján állították fel sátraikat, a kereskedők követték őket s a schoneni piacok Észak-Európa leglátogatottabb lettek. A németek korán résztvettek ebben a kereskedelemben,¹ hiszen a dánokkal régi összeköttetésben állottak, dán parasztok csónakjaikon elvitték terményeiket a német városokba, Dániát viszont német házalók (Pfefferburschen) járták be. Svédországból a hansa rézen és halon kívül kivitt még vasat, prémet, marhát, bevitt posztót, selymet, bársonyt, ércárút, gabonát, sót, lent, kendert, olajat, bort, borsot s más fűszereket, sört, vásznat, kana-

¹ A kölniek felkeresték a nagy heringpiacokat, főleg Skanörnt és Falsterbot óriási mennyiségben vásárolták a heringet. A nagykereskedelem központja a kölni Fischkaufhaus, a kiskereskedelemé a Fischmarkt.

vászt, páncélt, papírt, szappant. A németeknek a bennszülöttekkel egyenlő jogaik voltak, hivatalnokok is lehetek.

Gotland.

A német kereskedő éles szemét mi sem bizonyítja jobban, minthogy felismerte Gotland fontosságát. A sziget lakói, a gótok, élénk kereskedést folytattak Novgoroddal, ők voltak a Gotenhof megalapítói, amelyből a németek Peterhofot csináltak s a sziget mintegy arra volt rendezve, hogy közvetítő legyen kelet és észak, illetőleg nyugat közt. *Wisby*, mely még a XI. században is jelentéktelen helység volt, a hansa egyik legforgalmasabb kontójának székhelye s a keleti hajójáratok kiindulópontja lett. *Wisby*ben évente kétszer egyesültek a hajók keleti útra. Az egyik út a Finn-öblön át a Neva torkolatához vitt, *Kettlingen* szigetén átrakodtak orosz lodjákra s a Neván, *Ladoga*-tón, *Volchovon* mentek fel *Novgorod*ba. A másik út *Rigán* át és a *Dünán* fel vezetett. Virágkora a XIII. század, a XIV. században már kezd hanyatlani. 18 művészi temploma beszédes bizonyossága egykori nagyságának.

Bergen.

Norvégiában a kereskedelem szempontjából említésre méltó városok *Oslo*, *Tonsberg*, de a legfontosabb *Bergen*. Már a XII. században nevezetes piac volt ez a város és különböző nemzetiségű kereskedők látogatták, többek közt németek is. A németek leginkább bort vittek be s egy alkalommal (1186.) a bor mértéktelen élvezete következtében veszekedés támadt a németek és norvégok közt. Ekkor *Sverrir* király összehívta az idegeneket s így szólt hozzájuk: «Köszönetet mondunk idejövetelükért az angoloknak, akik gabonát, mézet, finom lisztet és szövetet hoznak; épúgy köszönetet mondunk mindazoknak, akik vásznat, gyolcsot, viaszt és üstöt hoznak,

vagyis az orkneyek-, hialtlandiak-, faereyek- és izlandiaknak; azoknak is, akik olyasmit hoztak, amit nem lehet nélkülözni és e tartománynak hasznára válik. De a németeknek, kik hatalmas tömegben és nagy hajókon jöttek ide, akik elhurcolják az ország kárára a vaját és szárított halat és azért bort adnak cserébe, hálát nem adok... és azt mondom nekik, ha életük és vagyonuk kedves nekik, a leggyorsabban távozzanak. Az ő tevékenységükre ugyanis nekünk és országunknak nincs szükségünk». Ekkor el is távoztak a németek, de csakhamar visszatértek, hogy Bergent gyarmatukká tegyék.

A bergeni kontort a XIV. század közepén alapították. Ez volt a hansa legészakibb pontja. A német kereskedelem főhelye az úgynevezett Brücke, az öblöt félkörben körülvevő város egyik része. Jó kikötővel rendelkezett, a nagy hajók is a házak előtt vetettek horgonyt, az ország északi és déli részébe jó közlekedés volt s igen élénk piac. A bergeni polgárok kiváltsága volt, hogy az északi tartományok és szigetek termékeit városukba hozhatták s az északiak is erősen látogatták Bergent, amely így a norvég belső és külső nagykereskedelemre árumegállító lett. A németek királyi tilalom ellenére kereskedtek északra, ami fegyveres összeütközésre vezetett, a hansa győzött, a bergeni polgároknak le kellett mondaniok az északi kereskedelemről, elszegényedtek, házaik hitelezőik, a németek kezébe kerültek s így lett a régi város, a Brücke, német birtokká. A telepések nagyon erőszakosak voltak s a bennszülöttek gyűlöletét vonták magukra. A halpiac pl. a kontor és a Schustergasse (német iparosok utcája) közt volt s a bergeni polgárok nem vásárolhattak, míg a németek be nem vásároltak. A parasztok terményeit is ők vették meg és tetszőleges áron adták tovább. Egy nekik nem tetsző helytartót a püspökkel, templommal és kolostorral együtt, ahol menedéket keresett, elégettek. (1455.)

A kontor tagjai csak nőtlenek lehettek — ez általános szabály — hogy terveiket, kereskedelmi titkaikat az idegenek meg ne tudják.

Az újonnan Bergenbe érkezőt, a kezdő kontoristát háromszoros kegyetlen próbának vetették alá (füst-, víz- és vesszőpróba). Kiviteli cikkek: állatbőrök, hal (hering, tőkehal, cethal), vaj, faggyú, kátrány, szurok, gyanta és fa. Beviteli cikkek: liszt, rozs, búza, bab, borsó, sör, méhsör, méz, só, posztó, gyolcs, ércárúk, Brugesből szállított déleurópai árúk.

A bergeni telep élén aldermann és 18 tagú tanács állt. Címere tőkehal és kettős félsas volt.

Anglia. A Stahlhof.

Angliában állandó volt a küzdelem az önállóságra törekvő angol kereskedelem és a monopóliumra törekvő hansa közt. Már a XV. században felmerült a követelmény angol részről, hogy idegen hajó csak saját hazájában termelt árut hozhasson be. Egy szenvedélyes irat (The libel of English policy) keserű gúnnyal védi a hazai kereskedelmet az idegen ellen. A XV. század második felében kölcsönös kalózháború dúlt,¹ amely az utrechti békével végződött, mely az angoloknak szabad közlekedést biztosít a hansa területén. (1474.) A hansa székhelye Londonban a Donegard wardban, a Themse-utcában, a Gildhaleből kifejlődött Stahlhof. (Steel-Yard, mert a szövetet megstemplizték.) Fallal volt körülvéve, három kapuval ellátva s az épületben kolostori cellákban szigorú fegyelem alatt éltek a tagok. A Stahlhof élén az aldermann állt 11 tagú tanáccsal. A visszaéléseket szigorú büntetésekkel torolták meg. Minden kereskedő

¹ Többek közt a danzigi Beneke elfogott egy hajót a firenzei Portinari-cég gazdag rakományával s ebben volt a danzigi Marienkirchet díszítő értékes Memling-festmény (Utolsó ítélet) is.

köteles volt kamrájában vértet és fegyvert készletben tartani. Az étkezés közösen történt, de külön a mesterek és külön a segédek. Címere egész sas volt.

Skócia.

Skóciával több hansaváros űzött kereskedelmet, de úgy látszik különösebb kiváltságok nélkül. A hansa innen gyapjút és bőrt vitt ki s építőfát, lisztet, malátát, kátrányt, vasat vitt be.

Németalföld.

Németalföld északkeleti része kevés kivétellel a hansa köréhez tartozott. Itt is sok viszály volt a hansa és főleg Bruges közt, hol a hansának kontorja volt. (A Haus der Osterlinge.) A viszálykodásra az adott okot, hogy a hansa a posztószövést terjesztette a németalföldön és angolposztót hozott be s így fenyegette Flandria iparát. Ideiglenesen a hansa el is helyezte a kontort Aardenbergbe, Dordrechtbe, Anversbe, de ismét visszatért. A brugesi kontor címere is egész sas volt.

Franciaországgal, Spanyolországgal, Portugáliával, szintén volt a hansának összeköttetése (Liszabonban 1452-ben letelepedési engedélyt kapott), de ez kevésbé fontos, mint az északiak.

Cseh-, Lengyelország.

Csehországban a kereskedelem a XI. századig idegenek kezében volt s egy arab író szerint Prága a X. században «a szláv vidék legnagyobb piaca» volt. Aktivkereskedést a csehek azután is Magyarországgal, Lengyelországgal és egyes olasz városokkal folytattak. Különösen élénk volt az összeköttetés Prága és Velence közt, de a prágai kereskedők összeköttetésben álltak Firenze, Pisa legnagyobb kereskedőházaival is. 1305-ben Rudolf osztrák herceg védlevelet adott az átutazó prágai kereskedőknek. Kelet

felé is vezetett egy fontos kereskedelmi út Prágán keresztül: a Pragerstrasse.

Lengyelország függő viszonyban volt a német kereskedelemtől, amennyiben úgy a délnémetek (főleg Boroszlón át nürnbergiek) mint az északnémetek itt élénk kereskedést űztek. A lengyel kereskedők különösen Magyarország felé kereskedtek, főleg Nagy Lajos korában. Lembergen át fontos kereskedelmi út vezetett Kaffába és Tanába. Krakkó Ulászló hercegtől 1306-ban árúmegállítójogot kapott, ami jelentőségét igen emelte.

A hansa bevonta úgy Csehországot, mint Lengyelországot kereskedelme körébe. Különösen fát szállított Krakkóból, Sandomirból a porosz városokba. A fát Krakkó a Kárpátokból és Salzburgból kapta.

Németország.

A hansa Németország belseje felé is élénk kereskedést űzött. Direkt út vezetett Hamburg—Lübeck—Frankfurt a. M.-nak, valamint Magdeburgon át Drezdának és Csehországba. Bázél, Strassburg a hansával direkt összekötetésben álltak.

Gabonakereskedelem.

A hansa kereskedelmi tevékenységét vázoltuk az egyes kontoroknál, de külön meg kell emlékeznünk a gabonakereskedelemről.

A XIII—XV. századig a hansa gabonával ritkán ment túl Flandrián, Anglián, mert Spanyolország, Portugália szintén felesleget termelt, melyet úgy, mint fűgét, olaját, gyapjút Brüggebe és Flandriába vitte s finom posztóért becserélte. A hansa gabonapiacai Svéd- és Norvégország, Anglia, Flandria, Hollandia. Svéd- és Norvégország a középkor végén is nélkülözötte az ipart és terményben bevételre szorult. Főleg a skandináv államok

függték a hansától. Mikor Hermann von Halle 1395—96-ban más hansakapitányokkal megszállta Stockholmot, mint békezálogot, nem győzött panaszkodni a nyomorúság miatt. Nemcsak gabonát kellett zsoldosainak hazulról hozatni, de még hagymát, petrezselymet, almát, körtét is «mert ezeknek itt semmijök sincs». Más alkalommal azt írja: «nem tudunk itt semmiféle répához sem jutni». Sörfőzőt akart felállítani, de ehhez minden kelléket, tölcseket, edényeket Danzigból kellett hozatni.

Dániában már kedvező évben felesleg is volt exportra, Oroszországba ellenben a hansa importált gabonát. 1231-ben nagy éhség volt Novgorodban s a katasztrófától csak a német kereskedők gabonabevitele mentette meg a várost.

Angliában már a XIII. században vitt a hansa gabonát, főleg rossz termés idején, valamint a XIV—XV. században Skót- és Észak-Franciaországba is, de ennél fontosabb volt az export Flandria-, Brabant-, Hollandba.

A hansa hanyatlása.

A hansa hanyatlása, eltekintve a viszonyok változásától, részint gazdasági, részint politikai okokra vihető vissza. A hansa nagysága azon alapult, hogy kelet-nyugat közvetlen érintkezését megtudta akadályozni s a közvetítőkereskedelem busás nyereségét a maga részére biztosítani. Ezzel szemben a XIV. században az angolok, a XV. században a hollandok jelentek meg nagyobb rajokban a Balti-tengeren s a hansa tiltó rendszabályai eredménytelenek maradtak s az utrechti békében (1474) az angoloknak kénytelenek voltak szabad közlekedést biztosítani. Ezenkívül 1411-től nagy volt a panasz, hogy a schoneni heringhalászat szegényebb lett s a hollandok és flamandok is konkurráltak a heringhalászatban.

A politikai viszonyok is megváltoztak. Lengyelország

és Litvánia egyesítése, a német lovagrend hanyatlása, a hansának a kalmári unióban egyesült három állam ellen viselt szerencsétlen háborúja megingatta tekintélyét, a hollandok felbontották a hansával való összeköttetést, III. Iván a novgorodi Peterhofot feldúlta, egyes hansavárosok külön politikát űztek, úgy, hogy a XV. században bomlást látunk minden oldalon, a hansa alá volt aknázva. A nagy felfedezések végre megadták a kegyelemdőfést s a XIV. században már lassú pusztulás az élete. Kétségtelen érdeme, hogy északon kultúráját terjesztett, de bűne határtalan önzése, mely gyűlöltté tette.

Ilyen kereskedelmi tevékenység mellett nem csodálhatjuk, ha a középkori Németország nagy anyagi jólétnek örvendett. Szóltassuk meg erre vonatkozólag Aeneas Sylviust, a későbbi II. Pius pápát, ki kitűnően ismerte a német viszonyokat s kinek műveltsége és egyénisége garantálja szavainak hiteles voltát. Ő ezeket írja 1468-ban: «Soha Németország nem volt gazdagabb és ragyogóbb, mint napjainkban. Ez a nemzet minden más felett áll fényben, nagyságban . . . Mindenfelé forgalmas városokat, megművelt földeket, búzavetéseket, szőlőket, dísz- és zöldségeskerteket látunk; mindenütt szép épületek, kellemes mezei lakok láthatók; a hegyeket várak koronázzák, a városokat falak veszik körül . . . Hol található egész Európában nagyszerűbb város Kölnnél csodás templomaival, városházával, tornyaival, ólomtető házaival, gazdag polgáraival, szép folyójával és azokkal a termékeny mezőkkel, amelyek körülveszik. Menjünk tovább, látogassuk meg Gand és Bruges népes városokat, az egész keleti kereskedelem raktárait; igaz, hogy a francia jog látszik ott uralkodni, de németek nyelvben, erkölcsökben . . . Strassburg számos édes, tisztavízű csatornájával olyan, mint egy második Velence, míg a valódi Velencét bűzös, sáros csatornák szelik át . . . Strassburgban sok egyházi és polgári épület oly szép,

hogy bármely király megfelelőnek találná . . . Augsburg gazdagságban felülmulja a világ összes városait. Lehetetlen Nürnberg mellett is szó nélkül elmenni. Ha az ember Alsó-Frankóniából jön és észreveszi távolról ezt a nagy-szerű várost, tényleg óriási fényben tűnik fel; amikor bemegy, a vélemény, melyet alkotott, megerősítettik az utcák szépsége, a házak tisztasága által . . . a császári kastély büszkén uralkodik a város felett és a polgári házak úgy festenek, mintha fejedelmek számára építették volna. Valóban Skócia királyai kívánhatnák, hogy olyan jól lakjanak, mint a nürnbergi polgárok közül a sorstól legkevesébbé kegyelt».

Geiler von Kaisersberg krónikás azt mondja, hogy egy polgárnő pompás ruhájában és ékszerében több mint 3—400 forint értéket hord magán, szekrényében több mint 3000 forint árú ruhát és ékszert tart. Valamikor a hermelin, coboly, drága prémek csak fejedelmi személyek ruháit díszítették, ma a polgárnő sem tudja azokat nélkülözni. A parasztasszony is londoni és malinesi posztóban jár, a falusi ember selyemruhát és aranyláncot hord. (Seb. Brandt.)

A gazdagság egy nagykereskedést űző, arisztokratikusan zárt patriciusi osztály megalakulásához vezet, mely a város kormányát kezében tartja s tanácsában csak ő foglal helyet.

Magyarország és köre.

Árpád-kor.

A magyar már őshazájában foglalkozott — a keleti írók tanúsága szerint — kereskedelemmel, t. i. állatbőröket, prémeket cserélt be Kerch városában a Fekete-tenger partján rumi, azaz görög kereskedőknek selyemszövetekért, szőnyegekért, aranyékszerekért, mert a magyar a pompát szerette.

Amint mai hazáját hatalmába kerítette, hosszú időn

át nem lehetett szó békés árúcszeréről, a városi élet, az iparúzés ez alapfeltétele pedig teljesen hiányzott. Szent István azonban szívesen fogadta a jövevényeket, a vendégeket s fiának is lelkére kötötte Intelmeiben ezek istápolását, mert «az egynyelvű és egyerkölcsű ország gyenge és törékeny».

Részint a jobbágyi sorsra jutott behódolt népelemek, részint ezek a vendégek (német, vallon, olasz) vetették meg a városi élet és az ipar alapját. Kereskedelemmel a XI—XII. században főleg az izmaeliták foglalkoztak.

Szent László törvényei elrendelik, hogy «senki ne adjon vagy vegyen vásáron kívül» s a vásáron «a bíró meg a vámos előtt és tanúk jelenlétében» kössenek alkut. Idegen kereskedő a király engedelmével és a király poroszlója előtt vásárolhat. Ebből kitűnik, hogy már rendes vásárok voltak László korában és a király iparkodott megakadályozni a rablott holmik árúba bocsátását. Ezek a vásárok azonban csak napi és hetivásárok lehettek, országos vásárok csak Zágrábban s később Budán voltak. A törvénykönyv azt is elárulja, hogy nálunk is voltak vándorkereskedők s hogy a kereskedők közül egyesek igen meggazdagodtak. (Kálmán I. tvk.)

Kálmán megszorította a rabszolgakereskedést is, amennyiben eltiltotta, hogy magyar nemzetbeli, sőt általában magyarországi rabszolgát külföldön adjanak el.

A XII. században betelepített szászok az ipart és kereskedelmet fellendítették s II. Endre kiváltságlevelé meg is hagyja, hogy «azok kereskedői, bárhova akarnak országunkban, szabadon jöjjenek-menjenek és pedig adó nélkül . . . és megparancsoljuk, hogy minden piacuk vámok nélkülieknek tekintessenek».

Tekintélyes történettudósok — külföldiek is — vallották azt, hogy a Duna egyik főútja volt a kelet-nyugati kereskedelemnek s Konstantinápolyból a szászok közvetítették a levantei árúkat. Ma ezt az állítást már meg-

döntöttek vesszük, mert a Duna a Vaskapunál és a Kazán-szorosban nem volt alkalmas áruszállításra s a szállításnak átrakodásokkal való lebonyolítása a mi primitív viszonyaink közt fel nem tételezhető. Igaz, hogy a Gellért-legenda szerint Gellért a Dunán akart eljutni Konstantinápolyba, de kérdés, hogy ő ismerte-e a viszonyokat s tényleg a vízi útra gondolt-e? A Dunának közlekedésre való felhasználásáról biztosat tudunk a bécs—budai szakaszon, az is valószínű, hogy Budától — talán a Duna mellett — vezetett út keletre, de ez nem volt fő-útvonal és nem volt állandóan használt. A kereskedelemhez nyugalom szükséges, a kereskedelmi utak biztonságáról gondoskodni kell, ezt pedig az Árpád-kor zavaros viszonyai közt csak ideig-óráig tételezhetjük fel. Ezzel szemben tény az, hogy a keleti kereskedelmet az olasz városok bonyolították le s a szárazföldön is volt egy útvonal, de nem hazánkon át. Ibn Kordabeh szerint a középkorban egy kereskedelmi út vezetett Németországtól Kináig s már a IX. században ezen jöttek orosz kereskedők Kievből Bajorországba. Ez az út Konstantinápolyon, Kieven, Krakkón, Prágán át ment Passauhoz, illetőleg Regensburghoz s ez volt kelet és nyugat közt a szárazföldi összekötő útvonal.¹

Ha elvetjük a dunai útvonalat, hogyan jutottak kelet cikkei hazánkba? Velencén keresztül. Ismerjük már Martino da Canale nyilatkozatát, mely szerint többek közt magyar kereskedők is járnak Velencébe keleti árúért. Talán nem csalódunk, ha ezek alatt a magyar kereskedők alatt főleg szászokat gondolunk, kiknek kereskedelmi tevékenységéről egyébként az Árpádok korából igen csekély adatunk van. Olasz kereskedők is

¹ Természetesen Heyd állítása, mely szerint szent István a konstantinápolyi magyar kereskedőtelep számára épített volna templomot, a magyar viszonyok teljes félreismerésén alapul.

hoztak Magyarországra árúkat. II. Endre 1217-ben Záráról lemondott Velence javára s ekkor a viszonyosság alapján rendezték a kereskedelmi viszonyokat. Mindkét fél teljes biztonságot nyújt a kereskedőknek, a vámot az érték $\frac{1}{80}$ -ára mérsékelik s ez a velencei kereskedőktől csak egyszer, az országbalépéskor fizetendő. Arany, drágakő, selyem, fűszer teljesen vámmentes. Hogy tényleg jártak nálunk velencei kereskedők, bizonyítja az a tény, hogy a velencei Andrea Vallaresso Endre uralkodása alatt Magyarországon halt meg s hogy a Ghisic család tagjainak Endrével szemben követelésük volt. 1223-ban Endre kíséretéből osztrák és stájer lovagok kiraboltak több velencei kereskedőt, mire a velencei tanács Konstancia özvegy királynő velencei kereskedőknél levő értékeit lefoglalta, majd a Ghisiket felhatalmazta a magyarokkal szemben visszatorlásra, 1226-ban pedig a megrabolt kereskedők kártalanítására a magyar árúk után a rendes vámhoz $1\frac{1}{2}\%$ pótlékot fizettetett.

IV. Bélától, ki Budának árúmegállító jogot adott, az Anjouk trónraléptéig külső kereskedelemről az ország szomorú állapota miatt nem beszélhetünk.

Anjou-kor.

A belső viszályok és az urak hatalmaskodása következtében tönkrement kereskedelmünket Károly Róbert¹ iparkodott lábra állítani. A nyugattal való kereskedésre három útvonalunk volt : a zárai, bécsi és holics—brünni. Bécsnek ridegen kezelt árúmegállító joga megakadályozta dunai forgalmunkat, az olasz kereskedők megkárosítása magyar részről kizárta Velencéből kereskedőinket s így

¹ Erdélyi László felhívta a történetírók figyelmét András herceg síriratára s az olasz krónikákra, melyek Károly Umbertónak nevezik királyunkat, de míg ez általánosság nem lesz, kénytelen vagyok ragaszkodni a megszokott elnevezéshez.

a nyugattal való forgalomra csak a holics-brünni út maradt meg. Károly Róbert először Velencével állította helyre az összeköttetést (1316.), majd oltalomlevelet adott a bécsi kereskedőknek. (1318.) Bécs árúmegállító-joga ellen Csehországgal szerződött a visegrádi kongresszuson (1335) s e szerződés értelmében megszüntette a hamis vámokat és méltányosan rendezte a törvényeseket, a lengyelországi kereskedelem érdekében pedig két új utat nyitott.

Nagy Lajos nemcsak Lengyelország és Magyarország kereskedelmi összeköttetését fűzte szorosabbra, hanem nyugat felé is előmozdította a forgalmat. Megengedte, hogy Horvát- és Dalmátországgal országa összes kereskedői vámmentesen közlekedhetnek, a raguzai kereskedőket az olasz signorek kegyeibe ajánlotta s a szászoknak különböző kiváltságokat adott. A kiváltságlevelekből látjuk, hogy a szászok a magyar városokon kívül felkeresték Bécset, Prágát, Zárát, Velencét, Köln, Bázelt, Nürnberget, Lengyelország városait. Árúcikkeik, posztó, sózott hal, hagyma, gabona, faggyú, kender, komló, gyapjú, kalap, ijj, lófelszerelés, bőr, állat. Iparcikkeik a köznép számára készültek s azokat Magyarországon becserélték mezőgazdasági terményekért, melyeket nyugatra szállítottak. Behoztak finom német és olasz szöveteket, keleti árúkat, fűszereket, pergamentet, perzsa szőnyeget, ötvösműveket. A szászok kelet felé is kereskedtek. Oláhországban, Moldvában, a tatár területen.

A XV. század.

Zsigmond a német koronát is viselte s így nyugattal élénkebb lett az összeköttetésünk s a Velencével ellenséges viszonyban levő király kísérletet tett arra is, hogy a keleti utat hazánkon át vezesse, de sikertelenül. Amíg Németországgal való összeköttetésünk javult, viszont a

belső rend felbomlott, ami a kereskedelemre károsan hatott vissza. Zsigmond szabad mozgást engedett az országban a kereskedőknek, eltiltotta az idegen só behozatalát és a pénzzé nem vert arany, ezüst kivitelét. Mindkét tilalom megismétlődik később is. Mátyás uralkodása alatt a rendezett viszonyok és a lábrakapott fényezés következtében az ipar és kereskedelem fellendült s a király idegen kereskedőknek adott kiváltságokkal, a vámok rendezésével elősegítette a kereskedelem virágzását. Kelet felé nincs nyoma kereskedelmünknek, — Konstantinápoly elesett — de nyugattal, északkal és Olaszországgal élénk összeköttetésben volt hazánk. A Jagellók alatt miként politikai téren, úgy gazdasági téren is beállott a hanyatlás.

A magyar kereskedelem szervezete.

A városi élet megteremtői az idegen telepések voltak, kik magukkal hozták az idegen jogot s így kereskedelmünk is nyugati szervezetet kapott. A budai jogkönyv pl. kimondja, hogy mindenki csak egy szakmában dolgozhat, a kereskedők és szatócsok csak boltjaikban csinálhatnak vásárt, a nagykereskedők posztót 100 rőfön alul el nem adhatnak, az idegen kereskedők saját mérlegüket nem használhatják, egymással nem kereskedhetnek, Zsigmond 1405-iki törvénye értelmében hat vég posztónál kevesebbet el nem adhatnak, ha hat végnél kevesebbük van, azt egészben adják el. Sáfrányt és más fűszert sem adhatnak el 10 fonton alul. Belföldi kereskedő idegennel nem társulhat. Megtáláljuk az alkuszintézményt és a díjszabást. A zsidók csak a zsidók utcájában árulhatnak.

Vásárnapot kettőt állapít meg a jogkönyv hetenkint : szerdán a németeké a Frauenkirchénél, pénteken a magyaroké a Mária Magdolna-templomnál. A bolthelyiség

elé boltívet építettek, mely a járdát elfödte s erről nevezték a helyiséget is boltnak.

Az árúmegállító jog első példáját Budánál látjuk, mely ezt a jogot IV. Bélától kapta. (1244.)¹ Győr 1271-ben kapott hasonló jogot. Az Anjouk már bővebben osztogatták az árúmegállító jogot. Nagy Lajos pl. Kassának adott árúmegállító jogot s ez a város a Tiszavidék központja és Buda mellett az ország második forgalmi centruma lett. Ugyancsak Lajos tüntette ki Lőcsét ezzel a joggal. Az idegen kereskedő köteles 15 napra kirakni árúját. Igló, Késmárk irigyelték Lőcse kiváltságát s százados pört kezdtek s hiába iparkodott Zsigmond országos vásár és vámmentesség adományozásával lecsillapítani a vetélytársakat. 1435-ben Késmárknak sikerült szintén megszerezni az árúmegállító jogát, de csak könnyű szekerekre. Hasonló jogot kapott Igló is. Brassó 1369-ben szintén árúmegállító joghoz jutott a lengyel és német posztókereskedők ellen, hasonlóképen Szeben is az oláhországi árúkra. (1382.) Az útkényszer szintén megtalálható nálunk is.

Királyaink többször tettek kísérletet a budai mértékek és súlyok általánosítására, de úgy látszik, kevés sikerrel. A vámok nálunk is sok bajt okoztak, sok volt a hamis vám s a vámszedők a kereskedők zaklatásával igyekeztek maguknak ajándékot kierőszakolni. Királyaink eltiltották a hamis vámokat, szorosán megállapították a törvényes vámot s mikor a szász kereskedők panasszal fordultak Mária királynőhöz, hogy a vámosok lerakadják az összes bálokat a kocsiról, a királynő elrendelte, hogy a vámos minden kocsira, melynek báljait fel akarja nyit-

¹ «Item dy scheff oben herab von niden hinauf, oder wägen mit Kaufmanschaft kümen süllen zu Ofen nider gelegt werden und süllen da hingeben, als vor alter her kümen ist.» Ezt némelyek nem tartják árúmegállító-jognak, pedig annak feltételeit magában foglalja.

tatni, egy aranyforintot tegyen s ha a kereskedőnek eltitkolt árúja nincs, a pénz az övé lesz.

Főkviteli cikkünk az érc. Bécs árúmegállítójogának fontossága épen abban rejlik, hogy általa magához ragadta Németország és a nemes ércekben gazdag Magyarország közt a közvetítő kereskedelmet. Az aranyon, ezüstön kívül bányatermékeink közül még rezet (Krakkóba, Itáliába) és sót szállítottak ki. Élénk volt a ruha- és borkivitelünk is. Ausztria a Bécsben megállított textilárúk egy részét Magyarországon helyezte el, de a német kereskedők is — főleg huyi, kölni, nürnbergi, augsburgi kereskedők — módját ejtették a közvetlen érintkezésnek. A csehok posztót, bőrt, a lengyelek Nagy Lajos kiváltsága alapján sót hoztak be Sárosig, Liptóig; az olaszok szövetet, üveget, papírost, indiai árúkat importáltak. Számos kereskedőcsalád települt meg hazánkban, így a Baldini-, Geleti-, Negroni-, Godini-családok. A bécsi halkereskedők, kik Komáromot s más dunamelléki városokat felkerestek vizáért, tokért, kecségéért, Károly Róberttől ortalomlevelet kaptak. (1328.)

Az idegen kereskedőkkel néha egyes urak is kötöttek szerződést. Telegdi Csanád esztergomi érsek pl. a cseh, sváb, rajnai, flandriai kereskedőkkel kötött vámszerződést. (1337.)

A magyar kereskedőkkel gyakran találkozunk külföldön. Így a kassai kereskedők Bécsbe, Prágába, Boroszlóba, Danzigba, Thornba, Krakkóba jártak vásárra. Krakkóban Magyar Jakab nevű szabónak boltja volt, Rómában a pápai palota kijavításán (1368.) három magyar asztalos is dolgozott, Lüttichben szintén találunk magyarokat a XIV. század első felében s mikor II. Rikárd angol király elfogatta a németeket (1388.), velük együtt egy Miklós nevű magyar kereskedő is fogságba került.

Voltak nagykereskedők is; ilyen a körmőcbányai Vilhelmovics Szaniszló, ki posztó- és fakereskedő, bánya-

vállalkozó és bankár egy személyben. Pozsonyban óriási forgalmat bonyolít le a Gailsam Albert-társaság.

Raguza.

A dalmát városok közül Raguza üzött legélénkebb kereskedést. Edrísi erős flottával rendelkező nagy tengeri városnak festi. A byzanci birodalomtól függő viszonya kereskedelmére előnyös befolyással volt, mert szabad mozgása volt a birodalomban. Mikor 1205-ben Velence fennhatósága alá került, a két város közt élénk kereskedés fejlődött ki, de bizonyos fokig Raguza megtartotta önállóságát. Szerződést kötött a balkáni fejedelmekkel s kereskedői — bár rendszeren a velenceiek képében — eljutottak keletre és Afrikába is. A török birodalomból viaszt, borsot, finom drinápolyi kordovánt hoztak; Bosznia, Szerbia termékeit elsősorban Raguza közvetítette, főleg az aranyat és ezüstöt, melyet ötvösei művészien dolgoztak fel. A XV. században ipara is virágzott s ekkor emelkedett hatalma tetőpontjára. A raguzaiak ügynökségeik közt futárokkal tartották fent az összeköttetést.

Bosznia. Szerbia. Bulgária.

Szerbia, Bulgária a XI. századtól függetlenek voltak, de nem tudtak gazdaságilag felvirágozni. Hogy Szerbia és Bosznia a középkorban mégis gazdagok voltak, ezt bányászatuknak s főleg aranybányáiknak köszönheték, de bányáikat is főleg a raguzaiak aknázták ki és szállították termékeiket külföldre. Csak a XV. század elején kötötte meg Lazarevics István az érc kivitelt. Boszniából is nagy kivitel volt, néha 300 lóval érkeztek a bosznai ölmot hozó karavánok Raguzába. Az ércen kívül kivittek még szarvasmarhát, állatbőrt, szárított halat, gyapjút, mézet, viaszt, fát. Főbeviteli cikkek a só és posztó, azonkívül selyem-, bársonyszövetek, ékszerek.

IV. KÖZÉP-EUROPA ÉS A HANSA KÖRE 197

Bulgária kereskedelmét szintén főleg raguzaiak és görögök irányították. Fő kiviteli cikke a gabona volt, mely Konstantinápoly élelmezésében fontos szerepet játszott. A görög császárság visszaállítása után a génuaiakkal, majd más olasz városokkal is összeköttetésbe jutott. A velenceiek, génuaiak főleg gyümölcsöt vásároltak Bulgáriában s ezt Konstantinápolyba szállították.

Utak.

A németeknél voltak szintén rendeletek az útra, így a községi utaknak oly széleseeknek kellett lenniök, hogy három ló elférjen egymás mellett vagy a halálkocsi elől a menyasszony kitérhessen annak érintése nélkül, vagy egy kocsi mellett még lovagolni lehessen. Ez azonban többnyire csak papíron maradt, az utak járt kerékvágások voltak, melyek sok veszedelmet rejtettek magukban az utasra. A németek Itáliába gyakran használták a Nagy-szentbernáton, Septimeren át vezető utakat, Velencébe pedig a Brenneren átmenőt. Használt út a Bécs—Wiener-Neustadt—Körmönd—Rábán át Martyan—Radkersburg—Pettaunak menő útvonal is.

A skandináv államokban utakat építettek. Svédország déli részében a hadi- és árúút 10 rőf széles; az út rongálását pénzbüntetéssel sújtották. A hegyekben, nagy erdőkben menedékházakat (saelahûs) rendeztek be egy-egy napi távolságra, majd vendégfogadókat félnapi távolságra. (XIV. század.)

Magyarországon a szászföldről Besztercén, Kassán át vitt az út Lengyel-, Csehországba vagy Nagyváradon át Pestre, hol kétfelé ágazott: Bécs—Regensburg—Bázel és Zára—Velence felé. Bécsnek a Duna mindkét oldalán vitt út, a Szlavoniának menő út szintén a Duna folyását követte. Lengyelország felé a Buda—Kassa—Szandec—Krakkó-vonal és a Kassa—Bányavidék—Zsolna—Te-

schen-vonal vezetett. A szepesi városok a lőcse-lubló—szandec—krakkói vonalat használták. Csehországgal a holics—brünni vonal kötötte össze hazánkat.

Az Adriai-tenger és a belföld közt két út volt : Raguza vagy Narenta-torkolattól ; Cattaro—Durazzótól a Bojánán felhajózva San Serziig, innen Skutari—Prizrend—Novo-Brod—Vranja—Szófiának. A másik út Antivári, Budua—Cattaro—Brskovo—Peč—Samokov—Philippopol—Konstantinápoly. Raguza—Konstantinápoly 30 napi távolság.

A németek felhasználták közlekedésre a folyókat, csatornákat készítettek, pl. összekötötték a Travét az Elbével (az úgynevezett Graben, Steckenitz-Kanal) stb. s a hansa néha olyan utakat használt, melyekre ma gondolni sem mernek. Alsó- és Felső-Németország közt a Rajna az összekötővonal, kelet felé a Duna. Magyarországbán Budáig szintén a Duna a fő vízi közlekedő út.

Szállítóeszközök.

Hajók. A normannok erősen épített, fedélnélküli, 50 vagy több evezős, rendkívül gyors hajókat használtak (viking-hajó), mely 60—80 fegyverest tudott magába fogadni. A hansahajók nagy, esetlen, kerekded, 100—500 tonnás vitorlások egy-két árboccal, sebességük kicsiny. Nevük Kogge.

2. A szárazon a hegyes vidékeken szamarat, öszvért, a sík vidéken lovat, kocsit használtak. Nálunk használták az ajoncaszekeret (villaalakú rúddal), mely talán kétkerekű volt, a csillét (könnyű szekér), melyet leginkább széna- és faszállításra használtak és a mázsaszekeret, melybe hat-nyolc ló volt fogva s melynek használata csak a Dunántúlon és felvidéken mutatható ki.

V. fejezet. Pénzüzet.

A pénzüzetet a szükség hozta létre. A középkorban olykor egy országban is sokféle pénz forgott s néha a hazaiakon kívül elfogadták a külföldieket is, pl. nálunk a cseh garast, bécsi dénárt. Már ezek közt is nehéz volt a közönséges embernek kiismernie magát, hát még egy-egy messén, hol 20—30 nemzethez tartozó kereskedők jöttek össze s mind hozta a saját pénzét. A sokféle pénz között csak olyan ember ismerhette ki magát, aki szakszerűen foglalkozott a pénzüzettel, vagyis a pénzváltó. A pénzváltónál cserélte be az idegen kereskedő hazai pénzét és cserélte vissza a messe végén az idegent hazaira.

A pénzváltónak azonban más feladata is volt. Kezdetleges viszonyok közt az atyafiak, szomszédok kisegítették egymást, ha megszorultak valamiben, de az igények fejlődésével s a viszonyok megváltozásával ez lehetlenné vált. Először a vásárok végén a leszámolás után tapasztalta a kereskedő vagy a pénzváltó, hogy felesleges tőkével rendelkezik, viszont másik kereskedőnek beruházásra pénzre lett volna szüksége s ilyen esetben a pénzváltóhoz fordult, ki vagy maga kölcsönzött az illetőnek, vagy közvetítette a kölcsönüzletet.

A vásárokon a pénzváltók kitették padjaikat s ott bonyolították le rendesen busás nyereség mellett a váltóüzleteket.¹ Pénzváltással a középkorban főleg a zsidók és az olaszok foglalkoztak.

A zsidók.

A zsidók a középkor első századaiban a kereskedelmet kerítették kezükbe, a X—XI. században azonban a ke-

¹ Gyakran meg is csalták a hozzájuk fordulókat. A Firenzében tartózkodó Guy flandriai gróft a váltásnál 10%-kal károsították meg.

resztény elem kiszorította a megvetett zsidót a kereskedelemből, gildáiba nem vette fel s ekkor vetette magát a zsidó a pénzüzletre.

Mivel kezdettől fogva voltak olyanok, akik kölcsönre szorultak, a pénzváltással csakhamar kapcsolatba lépett a pénzkölcsönzés. Természetes, hogy az, aki kölcsönöz, mivel tőkéjét — különösen a középkor rendezetlen viszonyai közt — kockáztatja, a kikölcsönzött pénz gyümölcsét akarja látni, vagyis kamatot szed.

Kamattilalom.

Az egyház azonban a legszigorúbb eszközökkel küzdött a kamatszedés ellen, melyet uszorának (usura) nevezett. Nagy Károly meghatározása szerint uszora az, mikor többet követel az ember, mint amennyit ad. Szintén középkori elv: «aki egy dolgot vesz, hogy azt, amint van, változatlanul továbbadja és azáltal nyeréskedik, az uszorás, akit Isten templomából ki kell űzni». Bár voltak mindenkor az egyházban, akik nem zárkoztak el ridegen a méltányos kamatszedés elől, maga a hivatalos egyház a zsinatokon szigorú rendszabályokkal igyekezett annak gátat vetni s hivatkozott a zsoltárosra: «aki pénzét uszorára nem adja . . . nem ingattatik meg mindörökké». (14. zs. 5.) A mainzi zsinat (1261.) elrendeli, hogy halálóságon is csak akkor adjanak feloldozást az uszorásnak, ha az uszoranyereséget teljes egészében visszaadja, vagy ha az már nem lehetséges, a fennmaradó részre biztos kezességet nyújt. Ezt a II. lyoni zsinat általánossá teszi. (1274.)¹ Szent Tamás csak a veszteség kárpótlására engedi meg a kamatot. (Titulus damni emergentis.) V. Kelemen rendelete értelmében azt az egyént, aki azt állítja,

¹ Az 1213-iki párisi zsinat a makacs uszorásra ezt a határozatot hozza: «A sa mort, son cadavre étaít abandonné à la porte du temple aux chiens dévorants et son âme au démon».

hogy a kamat nem bűn, eretnekként kell büntetni. Mindez hiábavaló volt, mert a fejedelmek népük anyagi jóléte érdekében legalább a zsidóknak és idegeneknek (lombardok) megengedték a kamatszedést s maguk a főpapok is uzsorások kezébe kerültek s néha egyházi tárgyakat is elzalogosítottak. A szigorú rendelkezéseknek mégis megvolt kezdetben az a következményük, hogy a pénzkölcsönzés nagyrészt a zsidók és pl. nálunk az izmaeliták kezébe ment át s ezek a helyzettel rettenetesen visszaéltek. Egy nimesi uzsoraankéton 40—262½%-ig menő kamatokról hoztak fel adatokat. Mainz tanácsa 1000 forintot vett fel négy zsidótól s 52 % kamatot fizetett, Ausztriában pedig 1224-ben 174 %-ról van tudomásunk. Nem csodálkozhatunk tehát, ha a zsidók igen meggazdagodtak. Rigord francia krónikás (XII. század vége) azt mondja: «A zsidók . . . annyira meggazdagodtak, hogy majdnem a város (Párizs) fele tulajdonukba ment át».

A nép gyűlölte a zsidót, míg a fejedelmek és urak — az egyháziakat sem véve ki — védelmezték őket, mert jövedelmük túlnyomórésztben terményekben állt, pénzüik nem volt s a pénzgazdaság előrehaladásával mind gyakrabban szorultak rá a zsidóra.¹ A fejedelmek gyakran megtették, hogy a meggazdagodott zsidókat mindenüktől megfosztották; többször ki is üzték őket, de mindig visszahívták. A hatalmas pártfogók azonban nem mindig tudták visszafojtani a népszenvedély kitörését, többször hallunk zsidóüldözésekről. Különösen emlékezetes a troyesi autodafé. A troyesi polgárok — kik már úgymint gyűlöltek az uzsorás zsidókat — 1288 március 26-án, nagypénteken, az Úr halálát meg akarták bosszulni s megtámadták egy gazdag zsidó (Isaac Châtelain) házát s őt családjával és még 13 zsidóval együtt megégették.

¹ D'Avenel szerint: «Gentils hommes et usuriers ayant un constant besoin les uns des autres paraissent vivre . . . en bonne intelligence».

(Ápr. 24.). Erre megjelent Szép Fülöp rendelete — ki a zsidókat egyébként többször kifosztotta — s eltiltotta a zsidóüldözést. Németországban a XV. században voltak heves zsidóüldözések, mert ekkor jutottak ott nagy szerephez a zsidók. Erbach Erasmus azt mondja: «A zsidók kifosztják a szegény embert és lenyúzzák a bőrét» s megemlíti, hogy öt forint kölcsön fejében hatszorannyit érő zálogot vesznek. Helbling osztrák költő így ír: «Ha én fejedelem lennék, ha én rátok tehetném a kezem, zsidók, megmondom igazán, mind megégettetnélek beneteket». Pierre de Froissart azt tapasztalta, hogy Németországban általános a gyűlölet a zsidók ellen borzasztó visszaéléseik miatt. «Én nem csodálkoznám, ha egyszerre véres üldözés törne ki ellenük mindenütt.» Szászország ki is üzte őket 1432-ben, Speyer, Zürich 1435-ben, Mainz 1438-ban s majd Németország többi tartományai is követték a példát s zsidómentes bankok felállítását határozták el. Spanyolországban XI. Alfonz kénytelen eltiltani a zsidóknak a kamatra való pénzkölcsönzést s hazánkban is látjuk törvényeinkben az ellenük való nagy elkeseredést, Nagy Lajos királyunk ki is üzte őket, de csakhamar visszaszivárogtak.

Lombardok.

Az olaszokat külföldön gyűjtőnéven *lombardoknak* nevezték. Nem igen voltak különbek a zsidóknál, a nép őket is gyűlölte s hogy mégis nagyobb türelemmel viseltetett irántuk, ezt keresztényvoltuknak köszönheték. Hírük mindig rossz.¹

Miként a zsidó, a lombard is ott van mindenütt, hol

¹ A *chanson de geste*-kben is így szerepelnek: «Oiez, dist l'autres, du glouton parjuré!»

Lombart resemble, tant est gros et enflés. Ogier le Danois. Egy másik: «Bien est honniz qui en Lombart se fie.» Les enfances Vivien.

üzletre van kilátás. Igaz, hogy nagy büntetés vár rá, ha pénzét kamatoztatja, de lelkiismeretét elaltatja azzal, hogy a kamat nevet más szóval helyettesíti. Benvenuto da Imola azt mondja: «Aki kamatra ad, pokolba kerül, aki nem szed kamatot, szükségbe jut». Az olasz így szellemesen megoldotta a dilemmát. Firenzében egy barát hallgatóságot akart szerezni, kiment a piacra s így szólt az emberekhez: «Jöjjetek, fiacskáim, be fogom bizonyítani, hogy nem bűn kamatra adni». A következő alkalommal zsúfolásig megtelt a templom. Jellemző adat az anyagi gondolkozású, de a pokoltól mégis rettegő firenzeire.

Az egyház rendelkezését nemcsak a kamat nevének megváltoztatásával kerülték meg, hanem a kölcsön fejében hasznothajtó zálogot követeltek, nagyobb összegről állítottak ki váltót vagy írást, a hitelezőtől piaci áron felül vette meg az adós az árút s olcsón adta vissza neki. Néha a megszorult adóssal ezüst asztalkészletet, arannyal áttört szöveteket, keleti fűszereket vásároltattak, ők sokkal olcsóbban vásárolták meg tőle és ennek fejében rövidlejáratú váltót állítottak ki vele. Prolongálásnál a fiktívösszeg után havi 40—75%-os kamatot szedtek. Ha az adós tönkrement, bebörtönöztették s mivel a családtagok kezesek voltak, ezek a templomban kerestek menedéket.

A lombard segíti ki pénzzavarából a kereszteslovagot, sőt a hadjáratot vezető királyokat is: kölcsönöz Fülöp Augustusnak, Oroszlánszívű Rikárdnak, szent Lajosnak. Ha a nemes nem tudott kellő időben fizetni, új írást állítottak ki az adósságról, de ott már nagyobb összeg szerepelt. Végül kénytelen volt az adós egy darab földet vagy egy várat eladni a jogokkal és jobbágyokkal s így került darabonként a föld a pénzemberek kezébe.¹

¹ «Von der Costlichkeit der Cleider — mondja egy erkölcs-prédikátor — kommt es vil her, das es abwärts get mit dem

A fiesolei püspök még a püspöki palotáját is kénytelen elzalogosítani. II. Károly, mint provencei gróf, a zsarolók ellen szigorú rendeletet adott ki, de az avignoni tanács kérte a rendelet visszavonását (1294), mert a tanárok és diákok nem tudnak kölcsönhöz jutni és elhagyják a várost. Egyes házak abból éltek, hogy a dorbézoló zsoldosnak fegyverére, lovára nyujtottak kölcsönt.

A nagy világi piacokon a személyes bizalom és az ingatlan szolgáltak alapul. Ha valaki lejáratkor nem fizetett, hazai hatóságához kiment az intés, hogy az illetőt fogják el és javait — főleg az ingatlanokat — foglalják le. Ha az intésnek nem volt foganata, megfenyegették az illető városbelieket a vásárról való elűzéssel.

A lombardok feltalálhatók Franciaországban, Németországban, Németalföldön, Angliában. Rendesen egy utcában vagy a hídfeljáróknál helyezkedtek el s emlékük ma is él neveken. (Párisban a rue des Lombards, a Grand Pontból lesz Pont au Change.)¹

Cahorsiak.

Sok vita folyt a *cahorsiak* körül. A cahorsiak szintén pénzüzlettel foglalkoztak, hírheht uzsorások voltak, de hogy melyik nemzethez tartoztak, ma is eldöntetlen

Adel in deutschen Landen ; sie wollen prunken als die richen Kaufleute in den Städten tun . . . Aber sie hant das Geld nit, was jhene han . . . So kommen sie in grosse schulden und verfallen dem Wucher der Juden und Christenjuden und müssen ihr Gut verkaufen ganz oder zum Teil.»

¹ A nép gyűlélete néha sajtáságos alakban nyilvánult meg az uzsorásokkal szemben. Piacensában pl. 1478-ban rettenetes esőzések voltak s a nép ezt Isten csapásának tulajdonította, mert egy hírheht uzsorást a San Francescoban temettek el. Mivel kérésükre a püspök nem volt hajlandó eltávolíttatni a holttestet a szent helyről, néhány ifjú az utcán meghurcolta a kiemelt testet, a régi adósok bántalmazták, majd a Póba dobták. «És csodálatos — írja a krónikás — azonnal megszűnt az esőzés.» (Diarium Parmense.)

probléma. Vannak, akik tényleg Cahors francia város lakóinak tartják őket, a franciák viszont azt állítják, hogy lombardok voltak, kik Cahorsban nagy számmal megtelepedtek s cahorsiak néven lettek hirhedtek. Sőt olyan vélemény is van, hogy a piemonti Caorsa városától kapták nevüket. Hogy milyen visszaéléseket követtek el a cahorsiak, bizonyítja az 1264-iki rendelet, mely számos cahorsit kitilt a champagnei vásárokról.

A királyok a pénzüzlettel foglalkozó lombardokat is kihasználták és védelmükben részesítették. Így Fülöp Augustus védelméről biztosítja a champagnei vásárokra jövő lombardokat. (1209.) Viszont III. Henrik kénytelen kiűzni Angliából az összes lombardokat (1240—51), III, és IV. Fülöp szintén többször kiűzte az uzsorásokat.

A zsidókon és olaszokon kívül még provenceiek és katalonok (barcelonaiak) is szerepelnek a pénzüzletben, de megjegyzendő, hogy a provençalt gyakran összeavarták a lombarddal.

Boccaccio megfesti (I. nov.) egy lombard portraitját. Musciatto Franzesi nem tudja, kire bizza a veszekedő, gonosz burgundok közt kölcsöneinek behajtását. Egy nagyon gonosz embert keres s ezt meg is találja egy lombardban, Ciapperello da Pratoban. Ez a Ciapperello minden gaztetre, még emberölésre is vállalkozott, vallását és az egyházat kigúnyolta s «azzal a lelkiismerettel lopott és rabolt», mint aminővel «valamely szentéletű ember adakozott». Megérkezve működése színterére, két firenzei uzsoráshoz szállt s csakhamar halálos beteg lett. A két testvér nem tudta, mittevő legyen, mert vagy nem fog meggyónni a gonosz ember, vagy, ha meggyónik, szörnyű bűnei miatt feloldozást nem kaphat s holttestét mindkét esetben az árokba fogják dobni, ez esetben pedig a nép, mely az uzsorásokat úgylis gyűlöli, meg fogja rohanni őket s majd így kiabál: «Ne тұrjúk

meg itt tovább ezeket a lombard kutyákat, akiket az egyház sem akar befogadni» s nemcsak vagyonukat veszi el, de meg is öli őket. Ilyen halálos betegen viszont nem tehetik ki házukból. Hallja ezeket a beteg s kéri őket, hogy hívjanak hozzá egy szent életű barátot s a többit bízzák rá. Kérését teljesítették s ezt a jámbor embert szemforgató képmutatásával annyira félrevezeti, hogy az mint szenttől búcsúzik el tőle s a nép — melynek nem volt alkalma még őt megismerni — halála után szintén ilyenként tiszteli.

A szereplő egyének itt mind tényleg létező alakok voltak: Musciatto Franzesi nem más, mint Mouche, Szép Fülöp hirhedt bankárja, a lelkiismeretlen Ciapperello pedig Cepperello da Prato, Fülöpnek 1295-ig adóbeszedője.

Fülöpnek imént említett bankárja, Mouche és fivére, Biche, firenzei francia eredetű családokból származtak, igazi nevük Albizzo volt. Őket okolták Fülöp pénzhamisításáért, azonban vannak, akik védelmükbe veszik őket. Mouche Nogaret társaságában, mikor ez VIII. Bonifác ellen a gyalázatos merényletet elkövette, megfordult Itáliában s Firenzében hosszabb ideig tartózkodott. A testvérek vagyonát Szép Fülöp haláluk után konfiskáltatta.

Nagybefolyású lombard volt Fülöp udvarában a luccai eredetű Betin Cassinel is, ki az 1300. évben, mint a toulousei pénzverő mestere működött.

Ugyancsak ebben az időben Párizsban a leggazdagabb lombard Gandulfo de Arcellis volt, aki kora legkiválóbb férfiaiival állt összeköttetésben és városoknak is nyújtott kölcsönt. Neuilly-sur-Marneban hat háza és sok birtoka volt.

Banküzlet.

A közönséges pénzváltásból és kölcsönzésből idővel kifejlődött a banküzlet (banca = a pénzváltó padja,

asztala), amely már bonyolultabb szervezetű volt. Ennek körébe tartozott a pénzváltáson kívül a hitelüzlet, pénzküldés stb.

Hitelüzlet.

Az üzlet nagy kiterjedése idő folytán lehetetlenné tette, hogy a kereskedő mindig készpénzzel fizessen, azért egy megszabott határidőre kötelezte magát az adós az egész összeg vagy egy részének lefizetésére. (Nagy ünnepek, messék idejére.) Biztosítéskul kezeseket állított, zálogot adott, adóslevelet állított ki, melyet pecséttel vagy házi márkával hitelesítettek. A középkori viszonyok közt a készpénzküldés sok kellemetlenséggel és kockázattal járt. Külföldi adós kisebb összeget még reábízott a hitelező városába utazó honfitársára, de nagyobb összegnél és tengeren való szállításnál a pénzt pótló eszközt kellett kitalálni, mely nem súlyos és megsemmisülése nem okoz anyagi kárt. Így találják fel a váltót. Eredete homályos, de a legrégebb váltó Génuból maradt fenn a XII. századból. 1199-ből is találunk váltót, mely egy piacenzai társaság javára 2125 márka sterlingről szól, amelynél Földnélküli János az elfogadó.

A váltó alapjául az szolgál, hogy A adós, kinek a hitelező városában követelése van B adóson, átruhazza ezt a követelést C hitelezőjére s a váltón B -nek tudtára adja, hogy C -nek, a váltó felmutatójának, a jelzett összeget fizesse ki.

Nagy váltópiacok voltak a messék, melyek a mai clearingházakat és saldirozó intézeteket helyettesítették. A messe végén kereskedők, bankárok és egyéb érdekeltek kölcsönösen kiegyenlítették követeléseiket. A messék zárásával halasztási és kölcsönüzletek voltak összekötve, hogy az egyelőre fölösleges pénzt elhelyezzék.

A fejlődés folyamán a pénzváltók is vásároltak váltó-

kat, kereskedői adósleveleket s *leszámitolva* ezeket a váltókat, az adósság behajtására maguk vállalkoztak. Így lesznek a bankok egyszerű pénzváltókból hitelközvetítő üzletekké. Kifejlődött a *letétiüzlet* és kedvelt volt a szerencsejátékszerű *tengeri biztosítás* (főleg Genuában), mely egy-egy tengeri kereskedelmi vállalkozásra szólt s melynél az egész tőke elveszett, ha a hajót baj érte.¹

A bankok kifejlődése.

A fejlődés tetőpontján hatalmas bankcégekkel találkozunk, amelyek szerény alapokból fejlődtek ki.

Az első bank Velencében alakult (1157), neve Monte, majd Banco del Giro, a XIII. században az egész világgal összeköttetése volt.

Szent György-bank.

Állami jellegű volt a genuai *Uffizio* vagy *Banca di S. Giorgio* (Szent György-bank), mely 1407-ben állt elő egyes társaságok és magánosok fuziójából, kik pénzüket állami vállalatokra előlegezték s ennek fejében az anyaállamban vagy gyarmataiban állami jövedelmeket élveztek. Az állami követelésekre részvényeket (*luoghi*) bocsátottak ki s ezek után évenként osztalékot kaptak. Élén a nyolc protektor állott. Ez a bank valósággal állam volt az államban, amelynek az óriási pénzüsszegek, az igazgatás becsületes volta határtalan hitelt biztosítottak. Olyan tőke felett rendelkezett, hogy mikor Génua hanyatlani kezdett, megvette az államtól a famagustai, kaffai gyarmatokat és Corsikát.

¹ Érdekes eseteket találunk a banküzlet terén. Pl. az eclusi (Savoya) S. Michele apátja 7000 aranyforintot helyezett el a Bardi-, Peruzzi- és Scali-cégeknél (1312) úgy, hogy bukás esetén mindenik cég garantálja az egész összeget. Tényleg a Scali-cég megbukott s a másik kettő kifizette a 7000 forintot.

Zálogházak és bankok.

Államkölcsönnel találkozunk Velencében is, hol *impraestita* a neve s a XII. századig visszavezethető, valamint Firenzében, hol a neve *mons. Velencéből*, Génúából és Firenzéből terjedt el az állami kölcsön intézménye tovább. Rendesen kényszerkölcsön s a kamat különböző. Firenze először 5%-ot, majd 15%-ot is fizet.

A ferencrendiek a szegény népet megakarták menteni a bankárok zsarolásától s kézi zálogra kölcsönző intézeteket, zálogházakat (*mons pietatis*) állítottak fel Orvietóban (1463), Perugiában (1467) s mivel a kiadásokat a kegyes adományokból nem tudták teljesen fedezni, egyházi engedéllyel kis kamatot, helyesebben kezelési költséget szedtek. A középkor végén városi bankok is alakultak. Ilyen a *barcelonai* híres váltó-, letét- és giro-bank. (Taula de cambi.)

A banküzlet legnagyobb virágzásra Firenzében emelkedett. Pagnini szerint honfitársai gazdagsága a pápai bankári tevékenységből fakadt. Óriási összegekről volt itt szó, hiszen a XIV. században az apostoli kamara rendes évi bevételei 200—250.000 aranyforintra rugnak (9—10 millió aranyfrank), a kereszteshadjáratra kivetett adót a XIII. században körülbelül 800.000 *toursi* fontra lehet tenni. Ilyen hatalmas összegek mellett a bankárok annyit kerestek, amennyit akartak. A pápai bankári címet (*campsores camerae apostolicae*) sienaiak, lucaiak viselték, majd a firenzeiek szinte monopolizálták. Villani János idejében (XIV. század első fele) 80 bank volt Firenzében, köztük sok óriási forgalmú cég, mint a Bardi Peruzzi, Buondelmonti, Albizzi, Medici, Frescobaldi, Acciajuoli. Később 108-ra emelkedett a szám.

Mivel óriási tőkére volt szükség, társas cégek alakultak itt is, miként a kereskedelemben és pedig kezdetben a család tagjai társultak, majd idegeneket is bevettek a

cégbe. A Peruzzi-cég például 22 tagból állt, köztük 10 Peruzzi.

Úgy a firenzei, mint a többi nagy olasz cég is külföldön fiókintézeteket rendezett be s iparkodott minél előkelőbb klientelát szerezni s különös sikernek könyvelték el, ha fejedelmeket számíthattak ügyfeleik közé s épen ez lett romlásuk okozója. Franciaországban már a XIII. században nagy szerepet játszottak a firenzei bankárok; Angliában I. Eduárd alatt egy Frescobaldi — szintén firenzei — lett a londoni pénzverő igazgatója, de már 1228-ban különböző firenzei cégek szerepelnek Londonban, mint III. Henrik bankárjai.¹

Bankélet.

A pénzváltó egész felszerelése egy zöld posztóval leterített asztal, egy-két zacskó pénz, egy mérleg és egy könyv. Ezzel szemben a bank nagyszabású intézmény, melyben mozgalmas az élet. Firenzében a bankházak mind egy negyedben voltak s gyakran egy család lakott egy utcát, melynek nevet is adott. A ház körül volt a loggia vagy galéria. Nézzünk be pl. a Bardi- vagy Peruzzi-bankba. Az üzletben hosszú asztalokat látunk, rajtuk üzleti könyveket, melyekben pontos bejegyzések vannak. Az asztalok körül nagy sürgés-forgás, ügynökök jönnek-mennek, egyik Örményországból vagy Kinából érkezett, a másik az afrikai partokra, Londonba vagy Flandriába indul. Ezek mind kihallgatást nyernek a főnöktől, vagy ha őt politikai vagy adminisztratív teendők a palazzo della Signoriába szólították, helyettesítőtől. Az ügynökök beszámolnak útjokról, elszámolnak az átvett összegekkel s utasítást kapnak a jövőre nézve.

¹ A Peruzzi-cég könyveiben ezt a bejegyzést találjuk 1308-ra: «Nem lehetett társaságunk mérlegét pontosan megcsinálni 1300—308-ig, mert a francia király és több báró a király körül sok pénzzel tartozott».

A főnök családja is jelen van, ki mint társ, ki mint ügynök, egyik érkezett, másik távoli vidékekre indul s a család tagjaitól érzékeny búcsút vesz. Ha a háznak loggiája is van, a kép még élénkebb, mert az oszlopcsarnokokban csoportokba verődve megvitatják a váltóüzleteket, a függő ügyeket, megtárgyalják a tenger és a szárazföld eseményeit, a politika híreit — hiszen minden ügynök egy-egy mozgó ujság — csinálják a baisset és hausset. Különösen mozgalmas a tömeg, ha fejedelmeknek adandó kölcsönökről van szó, mert ezekhez nagy reményeket fűznek.

A bankházak, melyek rendszeren árúüzlettel voltak összekötve, külföldön fióközleteket alapítottak. A Peruzzi-cégnek 16 fióközlete volt és 150 ügynöke járt a szélrózsa minden irányában.¹

Néha a cégtársak szerepelnek külföldön ügynökkökként, részint, hogy érdekeiket hívebben képviseljék, részint, hogy a hasznot maguknak biztosítsák.

Firenze kereskedelme révén óriási gazdagságra tett szert s azért mondja Dante :

Örvendj, Florenc, nagyságodnak, hírednek ;
Hogy szárnyad földön, tengeren átrepjen.

A katasztrófa onnan éri Firenzét, ahonnan legkevésbé várta. Angliában 1312-ig a Frescobaldik voltak II. Eduárd bankárai, de csakhamar kiszorították őket a Bardi- és Peruzzi-cégek. III. Eduárd óriási összegeket vett fel tőlük — hiszen ekkor folyt a francia-angol háború —

¹ Az ügynökök közt előkelő emberek is voltak, évi fizetésük — nem számítva a kezdőket — átlag 20—320 lira közt váltakozik. A bank ellátta őket az útra pénzzel, ajánlólevéllel s egy bronzmedaillonnal, mely el volt látva a cég címerével s igazolásul szolgált. Az ügynökök állandóan úton voltak. Egy ilyen ügynök a XV. században Genfből gyalog tette meg az utat Rómába.

s a firenzei cégek csak úgy öntötték a pénzt a király kincstárába, mert, bár nem fizetett a király pontosan, de megbíztak benne. A háború azonban kimerítette a bevételt s 1339-ben a király felfüggesztette az állam hitelezőinek a visszafizetést. Firenzére bombaként hatott ez a hír. A két cég a város leggazdagabb két bankja volt — a keresztény kereskedelem oszlopainak nevezték őket — s most a bukás elkerülhetetlennek látszott. Eduárd a Bardiknak 180.000, a Peruzziknak több mint 135.000 márka sterlinggel tartozott, ami együtt több volt mint 1,350.000 arany forint, «amely összeg fölért egy országgal». Bonifazio di Tommaso Peruzzi, a cég akkori főnöke, a szomorú hír vétele után rögtön útra kelt Londonba, de talán a kétségbeesés ölte meg 1340-ben. Mivel majdnem minden kereskedő érdekelve volt, Firenze kezdett hanyatlani s pénzhány mutatkozott. Az angolokra győzelmes sluysi ütközet után reménykedni kezdtek a hitelezők, de a remény nem teljesült. A parlament 20.000 zsák gyapjút szavazott meg az adósság törlesztésére, de ez nem volt elég a katasztrófa elhárítására. Így a két cég megbukott. A Peruzzik eladták házaikat, birtokaikat, uzsorára vettek fel kölcsönt. (Pl. Marco Strozza kölcsönzött nekik 1400 aranyforintot s követelt 2400-at.) Róbert király nem vetette latba értük a tekintélyét, bár maga is tartozott a Bardiknak 100.000 aranyforinttal. 1345-ben megbukott a Bardi-cég, melyet rövidesen követett a Peruzzi-cég is. A bukás tönkretette a két cég köréhez tartozó kis intézeteket és számos magánost. A Bardi-cég a hitelezőknek körülbelül 27%-ot fizetett.

Firenze gazdasági életére ez olyan csapás volt, hogy még a Mediciek fényes korszakában sem tudott teljesen magához térni.

Egyes kereskedő-bankárok fényes pályát futottak meg, pl. az Acciajuolik, Athén hercegei, Korinthus

urai, a gyapjúból és fűszerekből meggazdagodott Mediciek Firenze hercegei lettek s királynékat adtak Franciaországnak, az augsburgi Fuggerek a birodalmi fejedelmek sorába emelkedtek.

Befejezés.

Amennyire szűkre szabott terünk megengedte, igyekeztünk teljes képet nyújtani a középkori kereskedelemről és bepillantást engedni a középkor gazdasági életébe. Ha mai szemmel nézzük a dolgokat, mosolyogni fogunk, mert mindent kisszerűnek, primitivnek találunk, de ha bele tudunk helyezkedni a középkor gondolatvilágába és viszonyaiba, ha számot vetünk az akadályokkal, melyekkel a középkori embernek meg kellett küzdenie, ha tekintetbe vesszük, hogy ő vetette meg az alapot, melyen a mai világkereskedelem kifejlődött, csodálattal kell adóznunk a középkori ember tudásának, mozgékonyságának, lemondásának és hősi energiájának. Megváltozik a lekicsinyelt középkorról alkotott nézetünk is. A korokat nem a háborúkból és politikai változásokból kell megítélnünk, mert a háború mindig egyforma; azonos módon nyilvánulnak meg benne az emberben szunnyadó vad szenvedélyek minden korban, csak a gyilkoló fegyverek tökéletesedtek, a politika pedig kiválasztott egyének tudománya s nem tükrözi vissza mindig a tömeg gondolkozásmódját, érzésvilágát. Letűnt korok emberét a mindennapi élet körében, napi foglalatosságában kell felkeresnünk, tanulmányoznunk anyagi és szellemi kulturáját, mert ebben tűnik ki egyénisége, nyilatkozik meg lelkisége, lesz ismertté hajlama, energiája, cselekvőképessége.

A felhasznált irodalom fontosabb munkái:

- Krónikák Muratori, Pertz, Bouquet gyűjteményeiben.
Hopf: Croniques Gréco-Romanes.
Fejér Gy.: Codex Hungariae dipl.
Wenzel: Árpád-kori új okmánytár.
Anjou-kori Dipl. Emlékek.
Anjou-kori okmánytár.
Böhmer-Ficker-Winckelmann-Wilhelm: Regesta imperii
1198—272. 1881—91.
Böhmer-Redlich: Regesten des Kaiserreiches 1273—313.
1898.
Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte
és a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle füzetei.
A. Beer: Allgemeine Gesch. des Welthandels. 1860.
Bourquelot: Foires de Champagne.
Buchon: La Grèce continentale et la Morée.
Burghardt J.: A renaissancekori műveltség Olaszországban. 2. k. 1895.
L. Cadier: Essai sur l'administration au Royaume de Sicile sous Charles I. et Charles II. d'Anjou. 1891.
Georg Caro: Genua und die Mächte am Mittelmeer 1257—311. 1895.
Viaggio di F. Giov. da Pian del Carpine (G. Pullé: Historia Mongalorum. 1913).
H. Choné: Die Handelsbeziehungen Kaiser Friedrichs II. zu den Seestädten Venedig, Pisa, Genua. 1902.
Csánki D.: Hazánk keresk. viszonyai I. Lajos korában. 1880.
R. Davidsohn: Geschichte von Florenz. 1908.
Domanovszky S.: A szepesi városok árumegállítójoga. 1922.
Domanovszky S.: Mázsaszekér. Fejérpataky-émlékkönyv.
Domanovszky S.: A hamincadvám eredete. 1916.
A. Doren: Entwicklung und Organisation der Florentiner Zünfte im XIII. u. XIV. Jahrhundert.
A. Doren: Untersuchungen zur Geschichte der Kaufmannsgilden des Mittelalters. 1893.
Extraits des chroniqueurs français. Hachette-kiad. 1893.
F. Funk: Geschichte des kirchlichen Zinsverbotes. 1876.
Gibbon-Bury: The history of the decline and fall of the Roman Empire.

- L. Goldschmidt*: Handbuch des Handelsrechts. 2. kiad. 1864.
L. Goldschmidt: System des Handelsrechts. 4. kiad. 1892.
W. Götz: Die Verkehrswege im Dienste des Welthandels. 1888.
S. Günther: Das Zeitalter der Entdeckungen. III. Aufl. 1912.
M. Hafemann: Das Stapelrecht. 1910.
R. Hennig: Zur Verkehrsgesch. Ost- u. Nordeuropas im VIII. bis XII. Jahrhundert. Hist. Zeitschr. 1916. 115. B.
W. Heyd: Geschichte des Levantehandels im Mittelalter. 1879.
Ugyanaz francia átdolgozásban F. Regnaulttól 1883.
Heynen: Die Entstehung des Kapitalismus in Venedig. 1907.
Hóman B.: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. 1921.
Hóman B.: A magyar városok az Árpádok korában. 1908. Illyrisch-Albanische Forschungen. Zusammengesetzt von Dr. L. von Thallóczy. 1916.
F. Jickeli: Der Handel der Siebenbürger Sachsen bis zur Schlacht bei Mohatsch. 1912.
C. Jireček: Geschichte der Serben. 1911.
C. Jireček: A bolgárok története. 1889.
C. Jireček: Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters. 1899.
C. Jireček: Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters. 1916.
Joinville: Histoire de Saint Louis. Hachette kiad. 1906.
Kováts F.: Nyugat-Magyarország áruforgalma a pozsonyi harmincadkönyv alapján. 1902.
Kuske: Der Kölner Fischhandel vom XIV—XVII. Jahrhundert. 1905.
Le livre de Marco Polo. Par M. G. Panthier. 2 k. 1865.
Marin: Storia civile e politica del commercio de Veneziani.
Mas-Latrie: Traités de paix et de commerce concernant les relations des Chrétiens avec les Arabes de l'Afrique. 1866.
R. Mayr: Lehrbuch der Handelsgeschichte. 1917.
Michnay és Lichner kiad. : Ofner Stadtrecht von 1244—1421. 1845.
W. Miller: The Latins in the Levant. 1908.
Minieri-Riccio: Il regno di Carlo I. d'Angio etc. Arch. st. It. III. e IV. s.
Miskolczy István: Magyarország az Anjouk korában.

W. Naudé: Die Getreidehandelspolitik der Europäischen Staaten vom XIII. bis zum XVIII. Jahrhundert. 1896.

O. Noël: Histoire du commerce du monde depuis les temps les plus reculés. 1891.

Pegolotti: La pratica della mercatura (Pagnini: Della decima Fiorentina) III. kiad.

F. Perrens: Histoire de Florence. 2 k.

F. Perrens: La civilisation florentine du XIII. au XVI. siècle. 1893.

Peruzzi: Storia del commercio e dei banchieri di Firenze. 1868.

Pigeonneau: Histoire de commerce de la France. 1887.

C. Piton: Les Lombards en France et à Paris. 1892.

W. Reimes: Ein Gang durch die Wirtschaftsgeschichte. 1922.

Relkovic Neda: Buda város jogkönyve. 1905.

S. Romanin: Storia documentata di Venezia.

Rubruquis: Utam Tatárországban. (Brózik: Középkori ázsiai utazók.)

G. Savorius: Gesch. des Hanseatischen Bundes. 3 k. 1802.

F. Schaub: Der Kampf gegen den Zinswucher, ungerechten Preis und unlauteren Handel im Mittelalter etc. 1903.

A. Schaube: Handelsgeschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebietes bis zum Ende der Kreuzzüge. 1906.

D. Schäfer: Die Hanse. 1903.

A. Schulte: Gesch. des mittelalterlichen Handels und Verkehrs zwischen Westdeutschland und Italien etc. 1900.

L. Schulte: La lana come, promotrice della floridezza economica dell'Italia nel medio evo. (Atti del congresso internazionale di scienze storiche. III. k. 1906. Róma.)

H. Simonsfeld: Der Fondaco dei Tedeschi in Venedig etc. 2 k. 1887.

W. Spiesz: Das Marktprivileg. 1916.

A. Stein: Innermost Asia etc, (From «The geographical Journal» for May and June, 1925.

Stein: Indiából Kinába, 1923.

G. Steinhausen: Der Kaufmann in der deutschen Vergangenheit. 1899.

Thallóczy L.: Utazás a Levantéban. 1882.

Werner Sombart: Der moderne Kapitalismus. 2 k. 1902.

G. Yver: Le commerce et les marchands dans l'Italie méridionale au XIII-e et au XIV-e siècle. 1903.

L. Zanoni: Gli umiliati nei loro rapporti con l'eresia. l'industria della lana ed i comuni nei secoli XII-e XIII. 1911.

TÁRGYMUTATÓ.

- acél 16. 88. 98. 105. 123. 124.
159.
Aden 72.
afrikai kereskedelem 66. 120
—1.
akkoni szállások 108—10.
Akkon pusztulása 113.
Aigues-Mortes 131.
alderman 170. 178. 183.
Alexandria keresk. 111. 112.
113.
alkusz 32. 164. 193.
állatkereskedelem 192.
aloe 54. 65.
aloefa 54. 63. 65.
alpesi városok keresk. 162.
Amalfi keresk. 104.
ambra 54. 68.
ametiszt 64. 124.
Amsterdam keresk. 10. 145.
Ancona keresk. 84. 108.
angol kereskedelem 16.
Anglia jövedelme 42.
Antiochia 108—9.
Anvers ipara és keresk. 10.
143. 145.
arab kereskedő 68—9. 176.
Arabia termékei 66.
Archipelagus 65.
arany 67. 68. 124. 128. 163.
175. 191. 193. 195. 196.
aranyfonál 57. 86. 99. 108.
116. 134. 165.
árúcsarnok 32 33. 108—9.
140—1. 145.
árúmegállítójog 46—48. 194.
195. Bécsé 47. Budáé. 194.
Ascalon 109.
atlasz 88.
Augsburg keresk. 161. 188.
Aval-sziget 65.
azur 56. 123.
bab 183.
Badaksan 63.
Bagdad 66.
balzsam 55. 67.
banküzlet 206—7.
bankok 208—10. barcelonai
— 109. firenzei — 209—
10. városi — 209.
bankbukások 211—12.
bankélet 210—13.
bányászat 10.
barchet 92. 127.
barcelonaiak 84. 114.
bariik keresk. 84.
bársony 88.
Basra forgalma 66.
Bécs keresk. 162—3. 192.
békateknő 68.
Beirut 109.
Bergen 181—3.
Besançon 130.
bessenyők 175.
berzseny 55. 63.
bíbor 81. 93. -csiga 66.
Boine Broke 13. 14. 44. 45.
bolgár keresk. 175—6.
bolt 32. 33. 193—4.

- borkeresk. 6. 10. 24. 86. 92.
 98. 107. 116. 120. 122. 123.
 130. 133. 158. 160. 177.
 180. 181. 182. 195.
 bőr 88. 95. 99. 121. 122. 123.
 124. 134. 139. 144. 150.
 160. 178. 183. 184. 188.
 192. 195. 196.
 Bordeaux keresk. 130.
 borostyánkő 6. 77. 157. 176.
 177.
 bors 9. 53—4. 60. 63. 64. 80.
 196.
 borsó 183.
 Bosznia keresk. 196.
 börze 34. 145.
 Bréma 169.
 brokát 16. 63.
 Bruges 10. 143. 144—5. 146.
 179. 187.
 Bulgária keresk. 196—7.
 burdászok 175.
 Burse-család 34.
 búza 88. 183.
 byzanci keresk. 80—3. 176.

Caesarea 109.
 cahorsjak 204—6.
 candiai fondaco 112.
 casalia 109—10.
 cégek, társas- 26, — személy-
 zete 28.
 céhek 25.
 Ceylon 64.
 chalcedon 61.
 charta mercatoria 151.
 Chovaresmia 63.
 cinóber 122.
 ciszterciták gyapjútermelése
 148—50.
 Cochinchina 63.
 Coeur Jacques 18. 19. 45.
 comptoire 175. 178.
 cukor 57. 66. 67. 95. 96. 97.
 115. 121. 123. 125. -nád
 62. 66. 124.
 cyprusi keresk. 112. 113. 114.
 cseh kereskedők 195.
 csipkeipar 95. 143.

damaskusi penge 66.
 dán hánsa 180—1.
 Danzig keresk. 169.
 datolya 67.
 Daybal 63.
 Debil 63.
 délfranciák keleten 114.
 Dinant ipara és keresk. 143
 —4.
 Dordrecht árúmeg. joga 47.
 drágakövek 56. 63. 64. 191.
 dukát 113.
 dunai körzet keresk. 160—1.
 dunai keresk. 189—91.

ébenfa 53.
 Egyiptom 66.
 ékszer 115. 120. 159. 188.
 196.
 elefántcsont 56. 68. 88. 120.
 128.
 élelmiszer 92.
 Elbe-vidék ipara 162.
 embolum 83.
 épületfa 93. 117. 184.
 érckeresk. 10. 88. 114. 120.
 122. 123. 130. 144. 150.
 161. 162. 178. 180. 183.
 195. 196.
 ércöntés 94.
 ezüst 124. 159. 163. 165. 177.
 178. 193. 195. 196.
 ezüstfonál 57. 86. 99. 108.
 ezüsttárgyak 67. 123. 140.

fakeresk. 122. 159. 169. 183.
 185. 196.

- faggyú 150. 183. 192.
 fahéj 54. 64.
 Famagusta forg. 114. 115.
 116.
 fayance 124.
 fegyveripar 92. 95. 125. 144.
 161.
 fegyverkeresk. 93. 120. 159.
 Fekete-tenger 85—6.
 felfedezések 11. 12. 128—9.
 festékkeresk. 9. 10. 13. 66.
 67. 120. 134. 139. 159.
 fióküzlet 211.
 Firenze keresk. 84. 100—3.
 107. 112. 113. 118. 121.
 134.
 Fokien tartomány 60.
 fonál 67. 159.
 fondaco 111. — dei Tedeschi
 163—6.
 forint 47. 48. 113.
 Földközi-tenger jelentősége
 87.
 francia keresk. 129—42.
 friz kereskedők 7. 16.
 füge 185.
 fűszer 8. 9. 53—5. 63. 67. 68.
 71. 72. 73. 79. 87. 92. 115.
 117. 118. 120. 122. 123.
 125. 139. 159. 160. 177.
 180. 191. 192. 193. 212.
- gabonakeresk.** 10. 89. 90. 92.
 104. 105. 107. 114. 117.
 118. 126. 135. 145—6. 150.
 160. 169. 178. 180. 185—6.
 192. 197.
 gaetiaiak Alexandriában 114.
 galanga 54. 61. 63.
 Gand 187.
 Génua keresk. forgalma 42.
 96—9. 125. — adótökéje
 46. — gyarmatai 98.
 génuaiak keleten 83. 85—6.
- 108—9. 112. 114. 116. 117.
 118. 119. 120. — ipara 99.
 gilda 23—26. 151. 179. — és
 céh 25. -rendeletek 25.
 Gotland 181.
 Görög birodalom 85—86. —
 keresk. 6.
 görög fondaco 112.
 granát 56.
 gyanta 183.
 gyapjú 9. 13. 14. 86. 88. 93.
 94. 99. 101. 114. 116. 117.
 122. 124. 125. 130. 133.
 134. 138. 144. 148. 153.
 158. 184. 185. 192. 196.
 212.
 gyapjúipar Itáliában 90—1.
 107.
 gyapot 9. 56. 66. 94. 97. 104.
 124. 134. 159. 166.
 gyapotszövet 63. 65.
 gyarmatosítás, német 167.
 gyémánt 56. 64.
 gyertyagyártás 95.
 gyolcs 183.
 gyógyszerek 54. 159.
 gyömbér 54. 60. 61. 63. 64.
 gyöngy 56. 67. 71. 178. -ha-
 lászat 64. 65. 70.
 gyümölcskeresk. 86. 88. 98.
 107. 121. 130. 177. 197.
- hadianyag** 88.
 hagyma 192.
 hajóépítés 94. 99. 127.
 hajózás 88. 126—8.
 hajók 77. 78. 154—5.
 halkeresk. 65. 95. 117. 118.
 121. 123. 130. 133. 150.
 159. 180. 182. 183. 192.
 195. 196.
 Haller I. tanulói 21.
 Hamburg keresk. 42. 169.
 171.

- hansa 9. — kereskedelme 167—88. — szó eredete 168. — köre 169. — alkotmánya 170—2. — küzdelmei 173. — útbiztosítása 173—5. — Skóciában 184. — Németalföldön 184. — Cseh- és Lengyelországban 184—5. — Németországban 185. — hanyatlása 186—8.
- háramlási jog 49.
- hering 160. 179. 180. 186.
- hermelin 61. 93. 117 188.
- hidak 156.
- higany 98. 125.
- hindu kereskedő 68.
- hitelüzlet 207—8.
- íj 192.
- illatszerek 54—55. 68.
- India keresk. 63.
- indigo 16. 55. 62. 63. 66. 67. 121.
- iparcikkek 56—8. 88. 93.
- ipar, Velencéé 94—6. francia — 133—4. flamand — 142—3.
- ipari anyagok 55—6.
- ipari titok védelme 95. 103.
- ír kereskedelem 154.
- Itil 175—6.
- izmaeliták 201.
- Jáspis 61.
- játékkártya 166.
- Jáva termékei 63.
- Jemen termékei 61.
- Jeruzsálem 108—10.
- jetonok szerepe 35. 37.
- Joppe 109.
- juhkeresk. 160.
- Jumne 158.
- Kaffa 117. 120.
- kalapkészítés 192.
- Kalhat jelentősége 65.
- kamat 201. -tilalom 200.
- Kambaluk forg. 59.
- Kambaya 63.
- kámfor 54. 63.
- kanavász 92. 180.
- kapitalizmus 43—6.
- Karaschar 61.
- karmazsin 55.
- karneol 56.
- Károly R. rendezi a kereskedelmet 191—2.
- karton 138.
- kasszia 54. 67.
- katalon keresk. 112. 118.
- katalon uzorások 205.
- Kathay 59. 61.
- kátrány 183. 184.
- Kauffleutstube 33.
- kaviár 118.
- kecskeszőr 86. 114.
- kén 16. 178.
- kender 59. 107. 139. 169. 178. 180. 192.
- kereskedelem 5—6. — útvo-
 nalai 8. — cikkei 9. 10.
 — szervezete 22—46. —
 akadályai 46—52. keleti —
 53. néma — 65. 176. ma-
 gyar — 188—97.
- kereskedés 37. 38. 157.
- kereskedő 12—22. 33—4. 50.
- kereszties hadjáratok 7—8.
- Kermán 62.
- Kharek 65.
- Khotan 61.
- Kiev 177.
- kikötők 68. 79.
- Kina 59—61. -i kereskedő 68.
- Kingianfu 60.
- Kinsze 60.
- Kisch szigete 65.

- kíséret 50—1. vásári 132.
 Kis-Örményország 114.
 kolóniák a görög birodalom-
 ban 83—86.
 komló 192.
 kommenda 26.
 konkurrencia 10.
 kontor 33.
 Konstantinápoly 82. 86.
 Kopa 118.
 korall 98.
 kordován 67. 133. 196.
 kozárok 175—6.
 kőkeresk. 159.
 Köln 24. 147. 158. 159. 171.
 187.
 könyvvitel 34.
 Kulam 64.
 ladanum 54. 86. 116.
 Lajazzo keresk. 114.
 Lajos, XI. keresk. pol. 132.
 lakk 55.
 Laodicea 109.
 Lar tartomány 64.
 La Rochelle 130.
 latin császárság 85.
 lazurkő 56. 62. 63.
 len 9. 56. 59. 66. 67. 86. 107.
 162. 166. 169. 178. 180.
 lengyel kereskedők Magyar-
 országon 195.
 likőr 121.
 lisztkeresk. 184.
 Lisszabon keresk. 129.
 lófészkerelés 192. -keresk. 63.
 121. 139. 140. 159. 177.
 lombardok 202—06.
 London 179.
 Lucca ipara 108. — keresk.
 113.
 Lyon keresk. 132.
Majna-vonal ipara 162.
 Malabar-part 63—4.
 maláta 184.
 Manzi termékei 60.
 Manduel-ház 122. 148.
 marhakeresk. 6. 160. 180.
 196.
 márkák 37.
 Marseille keresk. 112. 118.
 120. 122.
 mastix 54. 86.
 Mátyás kir. keresk. intéz-
 kedései 193.
 mauretan fondaco 112.
 mazsola 63.
 Medici-vagyon 45.
 megtorló intézkedések 51. 52.
 Melibar 64.
 merchant-adventurers 151—
 3.
 mértékek 40. 52. 194.
 messe 29. 30. champagnei
 134—40. brugesi 144—45.
 mész 159.
 méz 68. 87. 98. 150. 178. 183.
 196.
 Milano ipara és keresk. 107
 —8.
 mirrha 66.
 Montpellier keresk. 123. 131.
 muranói üvegyár 94.
**Nagy Lajos keresk. intéz-
 kedései 192.**
 Nantes 130.
 Narbonne keresk. 112. 122
 —3.
 német keresked. 147. 157—
 67.
 normannok 147. 176.
 norvég keresk. 130.
 Novgorod 176.
 Nürnberg keresk. 161. 188.
 nyomda 95.
**olaj 86. 87. 90. 92. 98. 121.
 122. 123. 125. 180. 185.**

- olasz kereskedelem 82. 84.
87—88. 147. 195.
ólom 88. 98. 124. 133. 159.
162. 178. 196.
ón 71. 88. 98. 122. 133. 144.
150. 157. 178.
oroszsági keresk. 175—9.
Örményország 63.
ötvösség 95. 161. 192.
- Pacioti műve 34.**
Panciatighik 45.
papír 95. 124. 161. 162. 180.
195.
partjog 49. 169. 170.
pálinka 10.
páncél 180.
Párizs keresk. 23—4. 129—
30.
Perejaslavez 177.
pergament 140. 178. 192.
Perzsia 61. 62.
perzsa kereskedő 68.
Perzsa-öböl 65.
Peterhof 177—8.
pénz 38. 52. sokfélesége 199.
pénz-kölcsönzés 200. -váltók
139. 199. 209.
pézsmá 55. 61.
piacok 7. 60.
piacensai keresk. 114.
Pianfu 60.
pirosító buzér 55. 66.
Pisa keresked. 99—100. 109.
112. 114. 117. 119. 120.
121. 125.
plomb 37.
Polo, Marco 59. 61. 62. 64.
68. 77. 114. 119.
porcellán 16. 57. 60. 124.
porosz városok forgalma 42.
posta 59. 77. 78. 156.
posztóipar és keresk. 9. 88.
94. 98. 99. 101. 103. 104.
107. 108. 122. 133. 134.
138. 142. 144. 152. 159.
180. 183. 184. 185. 188.
192. 193. 195. 196.
Prága 184—5.
prém 6. 10. 61. 77. 82. 86.
88. 114. 117. 133. 139.
166. 176. 177. 178. 179.
180. 188.
provinciek keleten 113. —
uzsorások 205.
- rablók 170.**
rabszolgakereskedés 6. 58.
67. 68. 77. 82. 93. 103.
117. 122. 123. 125. 126.
177. 179. 180. 189.
Raguza keresk. 84. 120. 192.
196.
Rajna-vidék keresk. 158—
60.
raktárak 151.
Ravenna keresk. 108.
rebarbara 54. 60. 61.
Regensburg keresk. 50. 160
—1.
reklám 41. 42.
részvénytársaság 26.
réz 67. 88. 98. 110. 133. 144.
159. 178. 180. 195.
rézművesség 142. 143. 161.
Riga 169.
rizs 123. 124.
Rouen 24. 130.
rozs 183.
rózsavíz 62. -olaj 62.
rövidárú 159. 161.
rubin 56. 62. 63. 64. 124.
ruha 109.
ruha 6. 195.
- Sadi a kereskedőről 15—16.**
sáfrány 54. 121. 139. 160.
161. 165. 193.

- sajt 150. 159.
selyemkeresk. 9. 56. 59. 60.
61. 62. 65. 66. 67. 80—1.
84. 86. 88. 92. 93. 97. 101.
105. 108. 116. 117. 118.
120. 122. 123. 124. 125.
126. 134. 138. 139. 142.
159. 160. 165. 177. 179.
180. 188. 191. 196.
selyemipar 92. 94. 107.
sendeve 26.
sertéskeresk. 158. 160.
sienaiak keleten 113.
skandináv keresk. 179—82.
skót keresk. 154.
smaragd 56.
societas 26. 27.
Soest 158.
sókereskedés 84. 92. 105.
115—6. 117. 121. 130. 139.
150. 162. 178. 183. 193.
195. 196.
Soldaja 117. 120.
Sombart a kapitalizmusról
43—4.
sör 169. 178. 180. 183. -főzés
10. 169.
Spinola vagyona 46.
Stahlhof 183—4.
Stralsund keresk. forg. 42.
Strassburg 158. 187.
Sucseu 60.
súlyok 40. 52. 194.
svéd hansa 180—1.
Szaianfu 60.
szalonna 160.
szantálfa 55. 60. 63. 65. 68.
szappan a kereskedelemben
6. 67. 86. 87. 98. 99. 107.
122. 123. 159. 180.
szatócs 15.
szállítóeszközök 77—8. 156
—7. 198.
szállítások keleten 109—10.
szállók 52. 155. 156.
számolás 35. 36.
szászok 189. 190. 192. 194.
Szász Rudolf Cyprusról 115.
szegfűbors 65.
szegfűszeg 54. 63. 65. 68.
Szent György-bank 208.
Szerbia keresk. 196.
szerecsendió 54. 63.
szén 61.
Szicilia keresk. 84. 103—7.
Sziria 66.
szírok 6.
Szokotra 65.
szőlő 114. 123. 124. 159.
szőnyeg 17. 63. 67. 121. 134.
138. 140. 142. 188. 192.
szövet 45. 177. 178. 188. 195.
szövetfestés 66. 94. 101. 105.
134.
szövöttárúk 9. 16. 84. 88.
93. 115. 120. 138. 158. 161.
166.
Szumatra 63.
tafota 166.
Tana gyarmat 117—8. 120.
tatár fondaco 112.
társaság, olasz — Franciaor-
szágban 133.
Tebris 62.
Tekhua porcellánja 60.
tengerjog 40—1.
teveszörszövet 66. 116. 166.
Tibet 61.
timsó 56. 67. 86. 88. 121.
122. 133. 139.
topáz 56. 64.
tőke és munkás viszonya 46.
tőkehal 170. 179.
tömjén 55. 66.
török fondaco 112. — vesze-
delem 119—20.
traniiak Byzancban 84.

- Trapezunt keresk. 118. 120.
 Tripolis 108—10.
 turbith 64.
 tüköripar 94.
 türköz 62.
 Tyrus 108—10.

umiliatik 91. 101.
 utak 49. 70—7. 155—6. 163.
 197—8. — bizonytalan-
 sága 49—50.
 útkényszer 47. 194.
 Utrecht 179.
 uzsora 200. 203.
 ügynök 210. 211.
 üveg 16. 57. 66. 120. 123.
 166. 195. -gyártás 94. -fes-
 tés 94.

 vadászsólyom 130.
 vaj 182. 183.
 varágok 176—7.
 vas 88. 105. 120. 124. 125.
 159. 161. 178. 180. 184.
 váltó 207—8.
 vámok 48. 62. 106. 194—5.
 vásár 8. 29. 32. -jog 30—1.
 -béke 31. -békejele 32.

 francia — 132. 135—42.
 magyar — 189.
 vászon 86. 88. 92. 98. 107.
 120. 122. 123. 130. 133.
 138. 159. 176. 180. -szövés
 63. 94. 158.
 Velence keresk. 82. 83. 85.
 86. 92—96. 106. 107. 108.
 112. 114. 116. 117. 118.
 119. 120. 191.
 Velence hajóparkja 95. 192.
 vend városok forg. 42.
 viasz 68. 86. 88. 123. 139.
 150. 177. 178. 196.
 vicus 109.

Wisby 178. 181.
Wittenborg-cég 28.

 zafir 56. 64.
 zálogház 209.
 zsidó 6. 66. 81. 105. 157. 193.
 -pénzváltók 199—200. 201
 -üldözés 201—2.
 Zsigmond rendeletei 192—3.
 zsír, hal- 178. fóká- 178.
 hamu- 178.
-

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

Katholikus kultúrát fejleszteni, *katholikus tudományt* terjeszteni és népszerűsíteni, ez a hivatása a *Szent-István-Társulatnak*, ez a hivatása a kiadásában megjelenő *Szent István könyveknek*.

A *Szent István könyvek* sorozata az emberi tudás minden ágát fel akarja karolni. A *Szent István könyvek* a tudomány mai színvonalán mozognak. Oly stílusban óhajtjuk e könyveket megjelentetni, amely alkalmassá teszi őket arra, hogy minden művelt egyén érdeklődéssel olvashassa, de súlyt helyezünk arra is, hogy a *Szent István könyvek* mindegyike a *katholikus világnézetnek* legyen beszédes hirdetője.

A SZENT ISTVÁN KÖNYVEK sorozatából eddig megjelentek:

1. *Zubriczky Aladár dr.*: Jézus élete és a vallástörténet. (Elfogyott.)
2. *Wolkenberg Alajos dr.*: A teozófia és antropozófia ismertetése és bírálata.
- 3—4. *Wolkenberg Alajos dr.*: Az okkultizmus és spiritizmus multja és jelene. (Elfogyott.)
- 5—6. *Balanyi György dr.*: A szerzetesség története.
- 7—8. *Alszegehy Zsolt dr.*: A XIX. század magyar irodalma.
9. *Miskolcay István dr.*: Magyarország az Anjouk korában.
10. *Palau-Timkó Jordán*: Krisztus útján. A katolikus tevékenység főelvei.
11. *Quadrupani-Babura László dr.*: Útmutatás jámbor lelkek számára.
12. *Prohászka Ottokár*: Elbeszélések és utirajzok. (Elfogyott.)
13. *Trikál József dr.*: Természetbölcselet.
14. *Bognár Cecil dr.*: Értékelmélet.
15. *Prohászka Ottokár*: A bűnbocsánat szentsége.
16. *Babura László dr.*: Szent Ágoston élete.
17. *Lepold Antal dr.*: Szalézi szent Ferenc válogatott levelei.
18. *Áldásy Antal dr.*: A kereszteshadjáratok története.
19. *Marosi Arnold dr.*: Átöröklés és nemzetvédelem.
20. *Zoltvány Irén dr.*: Erotika és irodalom.
21. *Horváth Sándor dr.*: Aquinói szent Tamás világnézete.
22. *Balogh Albin dr.*: Művelődés Magyarország földjén a magyar honfoglalás előtt.
23. *Marcell Mihály dr.*: A katolikus nevelés szelleme.
- 24—25. *Motz Atanáz dr.*: A német irodalom története.
26. *Babura László dr.*: Szent Ambrus élete.
27. *Márki Sándor dr.*: II. Rákóczi Ferenc élete.
28. *Kiss Albin dr.*: A magyar társadalomtan története.
29. *Szabó Zoltán dr.*: A növények életmódja.
30. *Weszelszky Gyula dr.*: A rádium és az atomelmélet.
31. *Balanyi György*: Assisi szent Ferenc élete.
32. *Dávid Antal*: Bábel és Assúr. 1. Történet.
33. *Fejér Adorján*: Római régiségek.
34. *Balogh József*: Szent Ágoston, a levéltíró.
35. *Babura László dr.*: Szent Jeromos élete.
36. *Karácsonyi János dr.*: Szent László király élete.
37. *Miskolcay István dr.*: A középkori kereskedelem története.
38. *Széman István dr.*: Az újabb orosz irodalom.
39. *Bán Aladár*: A finn nemzeti irodalom története.
40. *Trikál József dr.*: A gondolkodás művészete.
41. *Kähár Flóris dr.*: Bevezetés a vallás lélektanába.